

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

Klimaatnota 2023

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdpijnen	4
1 Doelbereik	9
1.1 Nationaal doelbereik 2030	10
1.2 Europees doelbereik	11
1.3 Mondiaal doelbereik	13
2 Ontwikkelingen per sector	14
2.1 Restemissies per sector	15
2.2 Sector Elektriciteit	15
2.3 Sector Industrie	20
2.4 Sector Gebouwde Omgeving	29
2.5 Sector Landbouw en Landgebruik	37
2.6 Sector Mobiliteit	45
3 Voortgang horizontale beleidsagenda's	55
3.1 Circulaire economie	56
3.2 Financiële sector	57
3.3 Verduurzaming Rijksbedrijfsvoering	58
3.4 Negatieve emissies	58
4 Voortgang Wetgevingsprogramma	59
5 Voortgang Klimaatfonds	61
6 Thema-hoofdstuk: rechtvaardigheid in klimaatbeleid	63
Bijlage 1: Financieel overzicht maatregelen Klimaatbeleid	68
Bijlage 2: Wetgevingsprogramma	76
Bijlage 3: Kabinetsreactie op het beschouwing van de Raad van State	91

Inleiding

Voor u ligt de Klimaatnota 2023. In de Klimaatnota legt het kabinet verantwoording af over het klimaatbeleid, kijkt terug op de voortgang van het afgelopen jaar in de uitvoering en zet dit af tegen de (Europese en nationale) doelstellingen voor 2030.

Dit is de vierde Klimaatnota sinds de vaststelling van het eerste Klimaatplan (2019). De Klimaatwet schrijft voor dat iedere twee jaar na de vaststelling van het Klimaatplan een voortgangsrapportage plaatsvindt en dat, als daartoe aanleiding is in het licht van de doelstellingen van de wet, maatregelen worden genomen. Het kabinet heeft in zijn missionaire periode reeds maatregelen genomen. De Klimaatwet is aangescherpt en in twee stappen is over aanvullend beleid besloten: met het Beleidsprogramma Klimaat van juni 2022, gevolgd door het aanvullende voorjaarspakket van juni 2023.

Met Prinsjesdag is de Tweede Kamer geïnformeerd over de effecten van het nieuwe beleid op de 2030-doelen. Deze Klimaatnota bevat de uitgebreidere voortgangsrapportage over het klimaatbeleid. Basis voor de Klimaatnota zijn de Klimaat- en Energieverkenning (KEV) 2023 van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en de monitoringsinformatie over het klimaatbeleid die beschikbaar is op www.dashboardklimaatbeleid.nl.

De Afdeling advisering van de Raad van State is gehoord over de Klimaatnota. De reactie op de beschouwing van de Afdeling (zie bijlage) is in de Klimaatnota verwerkt.

De Klimaatnota is als volgt opgebouwd. De nota begint met de 'hoofdpijnen'. Hoofdstuk 1 gaat in op doelbereik. Hoofdstuk 2 beschrijft de voortgang binnen de sectoren Elektriciteit, Industrie, Gebouwde Omgeving, Landbouw en Landgebruik en Mobiliteit. Hierbij wordt ingegaan op de voortgang richting de beoogde beleidsresultaten en belangrijkste aandachtspunten bij de uitwerking en uitvoering van het beleid. Op basis van de eerste ronde kwartaaloverleggen tussen de minister voor Klimaat en Energie en de vakministers wordt tevens teruggeblikt op de belangrijkste politieke prioriteiten en de besluiten die hierna zijn genomen door het kabinet. Hoofdstuk 3 geeft de voortgang van horizontale beleidsagenda s weer, te weten de circulaire economie, financiële sector en verduurzaming van de Rijksbedrijfsvoering. Dit jaar is de duiding bij de voortgang van het wetgevingsprogramma opgenomen in de hoofdttekst (hoofdstuk 4). Hoofdstuk 5 gaat in op de voortgang van het Klimaatfonds. Ten slotte is dit jaar een thema-hoofdstuk opgenomen over rechtvaardigheid in klimaatbeleid (hoofdstuk 6). Dit naar aanleiding van een toezegging van de minister voor Klimaat en Energie in de Tweede Kamer om in de Klimaatnota nadere duiding te geven over rechtvaardigheid in relatie tot de aanvullende besluitvorming over klimaatbeleid afgelopen voorjaar 2023.

Bij deze Klimaatnota verschijnen de volgende bijlagen:

Bijlage 1: Financieel overzicht maatregelen Klimaatbeleid

Bijlage 2: Wetgevingsprogramma

Bijlage 3: Kabinetsreactie op de beschouwing van de Raad van State.

Hoofdpijnen

Het IPCC' bracht dit jaar een serie rapporten uit over de laatste stand van de klimaatwetenschap.

Het Syntheserapport van de zesde assessment-cyclus van het IPCC benadrukt nogmaals de urgentie van klimaatbeleid, zowel wat betreft uitstootreductie als aanpassing aan de gevolgen van de opwarming.² De effecten van een mondiale temperatuurstijging van 1,1 graden Celsius ten opzichte van het pre-industrieel niveau zijn reeds zichtbaar. Sommige gevolgen zijn al onomkeerbaar, zoals verlies van ijsmassa en zeespiegelstijging.

Klimaatverandering is dé uitdaging voor onze generatie. Het kabinet heeft daarom sinds zijn aantreden werk gemaakt van ambitieus, rechtvaardig en uitvoerbaar klimaatbeleid. De [Klimaatwet is aangescherpt](#) zodat die in lijn is met de Europese Klimaatwet: het doel voor 2030 is opgehoogd van 49% naar 55% emissiereductie t.o.v. 1990. Het doel van 95% reductie in 2050 is vervangen door klimaatneutraliteit voor Nederland. Het [Beleidsprogramma Klimaat](#) van juni 2022 is in het voorjaar van dit jaar aangevuld om te komen tot een samenhangend [beleidspakket](#) van normering, subsidies en beprijzing. Als onderdeel hiervan is ook de instellingswet van het Klimaatfonds door de Tweede Kamer aangenomen, die langjarig zekerheid geeft over de overheidsbijdrage aan investeringen in de klimaat- en energietransitie.

Het kabinet concludeert op basis van de nieuwe PBL-cijfers uit de Klimaat- en Energieverkenning 2023, die gelijktijdig met deze Klimaatnota verschijnt, dat Nederland met het ingezette beleid op koers kan komen voor ten minste 55% reductie in 2030, mits de uitwerking en uitvoering van dat beleid voortvarend doorgang vindt. Het PBL geeft aan dat de verwachte broeikasgasreductie in 2030 op basis van het geagendeerde beleid, waarvoor een effectschatting kon worden gemaakt, uitkomt op circa 46-57% ten opzichte van 1990. In de KEV2022 was de raming nog 41-52%, waarmee op papier een grote stap is gezet. Het planbureau heeft zich gebaseerd op de door het kabinet aangekondigde maatregelen zoals bekend op 1 mei, in zoverre deze voldoende uitgewerkt waren om in de berekeningen mee te nemen. De maatregelen die door PBL nog niet in de raming zijn betrokken kunnen volgens de eerdere beleidsmatige inschatting nog ongeveer 4%-punt aan extra reductie opleveren.³

Het kabinet is voortvarend aan de slag gegaan met de uitwerking van het beleid en blijft hieraan werken in zijn demissionaire periode. In het voorjaar heeft het kabinet een samenhangend maatregelenpakket gepresenteerd bestaande uit beprijzingen, normeringen en subsidies. In de augustusbesluitvorming is besloten het fiscaal pakket waarover besluitvorming in het voorjaar was afgerond volledig op te nemen in het Belastingplan 2024. In het Meerjarenprogramma Klimaatfonds 2024 is de financiële verwerking opgenomen van de subsidiemaatregelen die onderdeel waren van het Voorjaarsnotapakket. Ook zijn de departementen aan de slag gegaan met uitwerking en implementatie van de normerende maatregelen van de Voorjaarsnota, waarvan de voortgang is opgenomen in het wetgevingsprogramma. Een voortvarende voorbereiding van alle klimaatwet- en regelgeving blijft van belang om de maatregelen tijdig te kunnen effectueren en zodoende de doelstelling voor 2030 te realiseren. Het kabinet is zich bewust van de grote wetgevingsoperatie die dit met zich brengt. Gezien de demissionaire status van het kabinet is besloten om vooralsnog geen invulling te geven aan de drie openstaande lastenmaatregelen uit het klimaatpakket van het voorjaar, maar besluitvorming hierover aan het volgende kabinet te laten. Het gaat om de maatregelen Betalen naar Gebruik, de afbouw van fossiele subsidies, en de taakstelling van 1,2 Mton CO₂-reductie via tariefaanpassingen van de energiebelasting. Het hierboven genoemde doelbereik kan alleen gewaarborgd worden als een volgend kabinet ook voortvarend aan de slag gaat

¹ Intergouvernementeel Panel voor Klimaatverandering van de Verenigde Naties.

² De volgende ronde IPCC-rapporten verschijnt weer over vijf tot zeven jaar.

³ Het gaat hier met name om het landbouwbeleid, maatwerkafspraken in de industrie, de subsidieregeling CO₂-vrije gascentrales, en de inzet op het realiseren van negatieve emissies.

met de besluitvorming op deze thema's. In aanvulling op het voorjaarspakket is in augustus, ten slotte, besloten om de maatwerk aanpak te verbreden tot bedrijven breder dan de top 15 (onder andere bedrijven die niet tot de 5 fysieke industrieclusters behoren, de zogeheten cluster 6-bedrijven) en een reductie van emissies bij afvalwater- en rioolzuiveringsinstallaties. Dit kan leiden tot aanvullende CO₂-reductie, zodat het restemissiedoel voor de industrie wordt bijgesteld met 0,5 Mton tot 29,1 Mton. Zie kader 'Uitkomsten augustusbesluitvorming' voor meer details.

Het PBL geeft aan dat het 55%-doel zich binnen de geraamde bandbreedte bevindt, maar nog niet met voldoende zekerheid gerealiseerd wordt en dat er maximaal moet worden ingezet op de uitwerking van het geagendeerde beleid. Om de doelen te halen moet het beleid snel van papier naar praktijk worden vertaald. De Klimaatwet houdt kabinet en Tweede Kamer aan de uitwerking en uitvoering van het klimaatbeleid, ongeacht de status van het kabinet. Het kabinet is dan ook voornemens om in zijn demissionaire periode zoveel mogelijk door te werken aan het klimaatbeleid dat reeds met de Tweede Kamer is besproken. Nieuwe besluiten worden zoals gebruikelijk aan het volgende kabinet gelaten. Het kabinet drukt dus nadrukkelijk niet op de pauzeknop.

Ook de knelpunten die zich van dag tot dag voordoen in de uitvoering van het klimaatbeleid blijven de volledige aandacht houden van het kabinet. Belangrijk hierbij zijn onder andere het Landelijke Actieprogramma Netcongestie, en de invulling van de regierol van de overheid via het Nationaal Programma Energiesysteem en het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie, die netbeheerders moet helpen investeringen te prioriteren. Ook de beschikbaarheid van geschoold personeel blijft een groot aandachtspunt in alle sectoren. Met het [Actieplan Groene en Digitale Banen](#) tracht het kabinet hier (gedeeltelijk) een antwoord op te formuleren.⁴

Het behalen van de Nederlandse klimaatdoelstellingen is een grote opgave die alleen behaald kan worden als alle lagen van de Nederlandse overheid samenwerken. Daarom overleggen Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen regelmatig bestuurlijk en ambtelijk over de stand van de uitvoering en de voor de uitvoering benodigde randvoorwaarden. Een belangrijk onderdeel daarvan is voldoende juridische bevoegdheden en voldoende uitvoeringsmiddelen. Het kabinet stelde ruime uitvoeringsmiddelen ter beschikking (5,6 miljard euro in periode 2023 t/m 2030) en startte recent een onderzoek om te controleren of dit afdoende is. Ook spant het kabinet zich in om gemeenten voldoende juridische middelen te geven om hun taken uit te voeren, waarvan de Wet gemeentelijke instrumenten warmtetransitie (Wgiw) een voorbeeld is. Via de regionale klimaatmonitor worden de vorderingen in de uitvoering gemonitord. Aan de hand van deze informatie kan worden bijgestuurd. Dit gebeurt onder meer bij het vierjaarlijkse bestuurlijk overleg Klimaat & Energie. Daar overleggen vakministers met bestuurders van VNG, IPO en UvW over de obstakels bij het behalen van de Nederlandse klimaatdoelstellingen.

Om betere sturing te geven aan energiebesparing werkt het kabinet aan het Nationaal Programma Energiebesparing.⁵ Dit is opgenomen als pijler in het Nationaal Plan Energiesysteem (waarover later meer) omdat het potentieel van energiebesparing nu onvoldoende wordt benut. Nederland blijft daarmee achter met de verplichte en aangescherpte bijdrage aan de EU-doelstelling. Het voornemen is om in de sectoren richtinggevende indicatieve besparingsdoelen te definiëren.⁶

⁴ Hiermee zet het kabinet in op: a) verhogen van instroom in bètatechnisch onderwijs, b) behoud en vergroten van de instroom in de bètatechnische arbeidsmarkt, c) arbeidsproductiviteitsgroei (door innovatie en digitalisering) en c) versterken van governance en het tegengaan van versnippering. In het voorjaar is ook besloten om aanvullende financiële middelen beschikbaar te stellen voor bevordering van duurzaam en circulair gedrag en vermeerdering van kennis en vaardigheden (33,7 mln.). Verder is er vanuit het Klimaatfonds aanvullend geld beschikbaar gesteld voor de technische arbeidsmarkt voor het opschalen van opleidingen voor statushouders tot elektromonteurs (30 mln).

⁵ Kamerstuk 32813-1280.

⁶ Energie die we niet gebruiken, hoeven we ook niet op te wekken, te betalen, te importeren of te transporteren. Energiebesparing draagt daardoor direct bij aan de betaalbaarheid, vermindert de behoefte (en daarmee schaarste) aan duurzame energie in de transitie, vermindert onze afhankelijkheid van andere landen en beperkt de transportuitdagingen zoals netcongestie. Energiebesparing levert daarnaast een belangrijke bijdrage aan onze klimaatdoelen. Dit streven is in lijn met de Europese Energie-Efficiëntie Richtlijn (EED).

Internationaal beeld

Het kabinet zet zich in de Europese Unie (EU) en daarbuiten in volgens de internationale klimaatstrategie.⁷ De strategie omvat een versterking van onze klimaatdiplomatie, verhoging van onze klimaatfinanciering en een verdere vergroening van het instrumentarium. De Tweede Kamer is 23 juni jl. geïnformeerd over de uitvoering in 2023.⁸ Ook spant het kabinet zich met de nieuwe [mondiale gezondheidsstrategie](#) (2023-2030) in voor de ontwikkeling van klimaatbestendige en duurzame gezondheidssystemen evenals het genereren van internationale aandacht voor de link tussen klimaat en volksgezondheid.⁹ Op het gebied van mitigatie zet het kabinet Nederlandse kennis en kunde in voor een versnelde wereldwijde transitie naar netto nul uitstoot en een volledig circulaire economie in 2050 in de sectoren Energie, Mobiliteit, Landbouw en Landgebruik.

In de EU zijn de onderhandelingen voor het merendeel van de voorstellen in het Fit-for-55-pakket inmiddels afgerond (zie Bijlage 2 Wetgevingsprogramma). De Europese Unie heeft eind december 2020 een opgehoogd klimaatdoel aangenomen van ten minste netto 55% broeikasgasemissiereductie in 2030 (ten opzichte van 1990) en klimaatneutraliteit uiterlijk in 2050. Deze doelstellingen zijn sinds begin 2021 in de Europese Klimaatwet verankerd. In juli 2021 heeft de Europese Commissie het Fit-for-55 pakket gepresenteerd, bestaande uit een groot aantal voorstellen om nieuwe en bestaande klimaat- en energieregeling in lijn te brengen met de opgehoogde emissiereductiedoelen. De besluitvorming over het Social Climate Fund, de herziening van de richtlijn van het Europese emissiehandelssysteem (ETS), de Effort Sharing Regulation (ESR), de verordening voor landgebruik, verandering in landgebruik en bosbouw (LULUCF), de richtlijnen inzake energie-efficiëntie (EED) en hernieuwbare energie (RED), FuelEU Maritime, ReFuelEU Aviation, Alternative Fuel Infrastructure Regulation, richtlijnen voor CO₂-standaarden aan lichte voertuigen, een Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) is inmiddels afgerond. De voorstellen voor de Energy Performance of Buildings Directive (EPBD); een verordening voor methaanemissies en de herziening van het derde gaspakket (de interne gasmarkt en waterstof, ook wel het decarbonisatiepakket genoemd) en de richtlijn energiebelasting (ETD) bevinden zich nog in de triloof fase¹⁰ of worden nog in de Raad behandeld. Daarvoor zijn de onderhandelingen dus nog niet afgesloten. Het kabinet heeft zich tijdens de onderhandelingen ingezet op een ambitieuze invulling van het Fit-for-55 pakket en een snelle afronding van de onderhandelingen zodat er voldoende tijd blijft voor implementatie richting 2030.

Om het temperatuurdoel van de Overeenkomst van Parijs in zicht te houden is het volgens het IPCC noodzakelijk om de (nog steeds stijgende) mondiale broeikasgasemissies zo snel mogelijk en uiterlijk vóór 2025 te laten pieken en al in 2030 de uitstoot flink te reduceren. De bestaande toezeggingen van landen onder de Overeenkomst van Parijs (*Nationally Determined Contributions*) moeten daarvoor worden aangescherpt en de uitvoering moet worden versneld. Dit zal ook een van de conclusies zijn van de eerste vijfjaarlijkse algemene inventarisatie (*global stocktake*) van ambities. Dit proces vindt plaats tijdens VN-Klimaatconferentie COP28 in de Verenigde Arabische Emiraten en moet landen informeren in het aanscherpen van de volgende ronde – meer ambitieuze - klimaatplannen die in 2025 worden ingediend. Naast emissiereductie zal ook de inzet op negatieve emissies moeten worden opgebouwd. Om de doelen van Parijs en de Europese klimaatwet (om in Europa netto klimaatneutraal te zijn in 2050 en netto negatief daarna) te halen, zijn negatieve emissies namelijk onmisbaar.

⁷ Kamerstuk 36810, nr. 29

⁸ Vanaf 2024 zullen de verschillende betrokken ministeries over de uitvoering van de internationale klimaatstrategie communiceren in reguliere beleids- en rapportagecycli en thematische Kamerbrieven. In aanvulling zal de kamer jaarlijks in het voorjaar geïnformeerd worden over de voortgang van de integrale uitvoering van de IKS. [Kamerbrief over Internationale Klimaatstrategie | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

⁹ Waaronder het initiatief voor een nieuwe World Health Assembly-resolutie over klimaatverandering en gezondheid, zoals dit jaar internationaal [aangekondigd](#) door de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

¹⁰ Informeel overleg waarin delegaties van de Europese Commissie, het EP en de Raad van Ministers onderhandelen over wetgevende voorstellen.

De VN-klimaatop COP27 vond eind 2022 plaats in Egypte en leverde voor het eerst in dertig jaar een besluit op om de meest kwetsbare ontwikkelingslanden te helpen de kosten te dragen van schade en verlies door klimaatverandering. Landen spraken af dat hiervoor een fonds en bredere financieringsregelingen moeten komen. Gedurende dit jaar is een *transitional committee* van 24 leden bijeengekomen om een definitief besluit hierover op COP28 in Dubai mogelijk te maken.¹¹ Hoewel dit een historisch besluit is en hoewel er ook op andere onderdelen stappen zijn gezet, is er na afloop van de COP27 ook deels een gevoel van teleurstelling. Qua mondiale mitigatie-afspraken is te weinig vooruitgang geboekt. Er bleken bijvoorbeeld geen verdergaande afspraken mogelijk over uitfasering van fossiele brandstoffen. Ook op gebied van adaptatie was er weinig vooruitgang. Eind dit jaar moet blijken of dit tijdens COP28 in de Verenigde Arabische Emiraten wel mogelijk is. Ook wordt dit jaar gekeken naar de vooruitgang sinds het Parijs akkoord in de *global stocktake* en moet worden afgesproken hoe landen zich beter kunnen inzetten om het doel van 1,5 graad in zicht te houden.

Een volgend kabinet zal moeten besluiten over het al dan niet opnemen van een tussendoel voor 2040 in de Klimaatwet. In juni 2023 heeft de European Scientific Advisory Board on Climate Change een advies uitgebracht over een Europees 2040-doel van 90-95%, inclusief kwantitatieve berekeningen voor een EU-koolstofbudget (2030-2050) in lijn met 1,5 graad. De Europese Commissie zal mede op basis van dat advies conform de Europese Klimaatwet een voorstel voor een 2040-doel doen. Wanneer er gekozen wordt voor een nationaal 2040-doel is het in ieder geval duidelijk dat dit niet mag conflicteren met een (toekomstig) reductiedoel voor 2040 in de Europese Klimaatwet.

Voorbereiding van besluitvorming over het klimaatbeleid na 2030

In 2024 zal op basis van de Klimaatwet de eerste vijfjarige herziening van het Klimaatplan plaatsvinden. Dit nieuwe Klimaatplan zal ingaan op de strategie naar klimaatneutraliteit in 2050 en de concrete hoofdlijnen schetsen voor de beleidsagenda voor de periode 2025-2035. De besluitvorming hierover is aan een volgend, missionair kabinet. Wel werkt het kabinet in zijn demissionaire periode door aan de voorbereiding van besluitvorming. In november zal het kabinet een contourenbrief over het Klimaatplan sturen die de belangrijkste dilemma's schetst in het langetermijnbeleid, inclusief bijbehorende keuzerichtingen. Voor de voorbereiding van het nieuwe Klimaatplan zijn de uitkomsten van lopende advies- en evaluatietrajecten belangrijk. De nieuwe Wetenschappelijke Klimaatraad werkt aan een advies over de richtinggevende keuzes waar Nederland voor staat in de transitie naar klimaatneutraliteit, dat uiterlijk op 1 februari 2024 verschijnt.¹² Daarnaast lopen twee evaluaties van het Klimaatbeleid ten behoeve van de herziening van het Klimaatplan in 2024. PBL voert momenteel een zogeheten lerende evaluatie uit en CE Delft voert in opdracht van EZK een synthese-onderzoek uit naar de doeltreffendheid en doelmatigheid van het huidige klimaatbeleid voor 2030.

Het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE) is een cruciale bouwsteen voor het langetermijnbeleid. Het concept NPE biedt een duidelijke ontwikkelrichting voor het energiesysteem tot 2050. Samen met het [ontwerpprogramma Energiehoofdstructuur](#) bevat het [concept-NPE](#) van 3 juli richtinggevende keuzes die de basis leggen voor een klimaatneutraal energiesysteem in 2050. Het kabinet stuurt met het NPE actief op de ontwikkeling van de vier energieketens: elektriciteit, waterstof, koolstof en warmte. Met deze ketenaanpak stuurt het kabinet gericht op benodigde opschaling en uitrol die in of tussen de ketens noodzakelijk is. Ook wordt ingegaan op de afbouw van fossiele energiedragers, bijvoorbeeld met het aardgasafbouwpad in de koolstofketen.¹³ Het NPE bekijkt daarnaast per eindgebruikerssector (Industrie, Gebouwde Omgeving, Mobiliteit en Landbouw) wat nodig is om te verduurzamen.

¹¹ Nederland deelt in dit comité een stoel met Denemarken.

¹² Zie <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2023/03/17/afschrift-brief-adviesaanvraag-wetenschappelijke-klimaatraad-17-maart-2023>

¹³ Vanaf komend jaar zal bij de energiemonitor jaarlijks worden gerapporteerd over de afbouw van fossiele energie. Hiermee doet het kabinet de motie af van Kröger om te rapporteren over de afbouw van de productie en het gebruik van gas, olie en kolen, [Kamerstuk 36200XII, nr. 59](#).

Door duidelijkheid over de ontwikkelrichting te geven, biedt het NPE belanghebbenden en investeerders handelingsperspectief over wat er op hen af komt en van hen verwacht wordt bij de uitvoering en realisatie van het veranderende energiesysteem. Om dit en de rest van het NPE te toetsen en verder in te vullen is het kabinet een dialoofase begonnen met burgers en belanghebbenden die tot eind oktober 2023 duurt.

De Europese Klimaatwet schrijft voor dat de Europese Commissie uiterlijk zes maanden na de eerste Global Stocktake (GST) van het Parijsakkoord met een voorstel komt voor een 2040-doel. De eerste GST vindt plaats tijdens de COP28 in december 2023. Een voorstel van de Europese Commissie voor een nieuw doel wordt dan ook begin 2024 verwacht.

1 Doelbereik

1.1 Nationaal doelbereik 2030

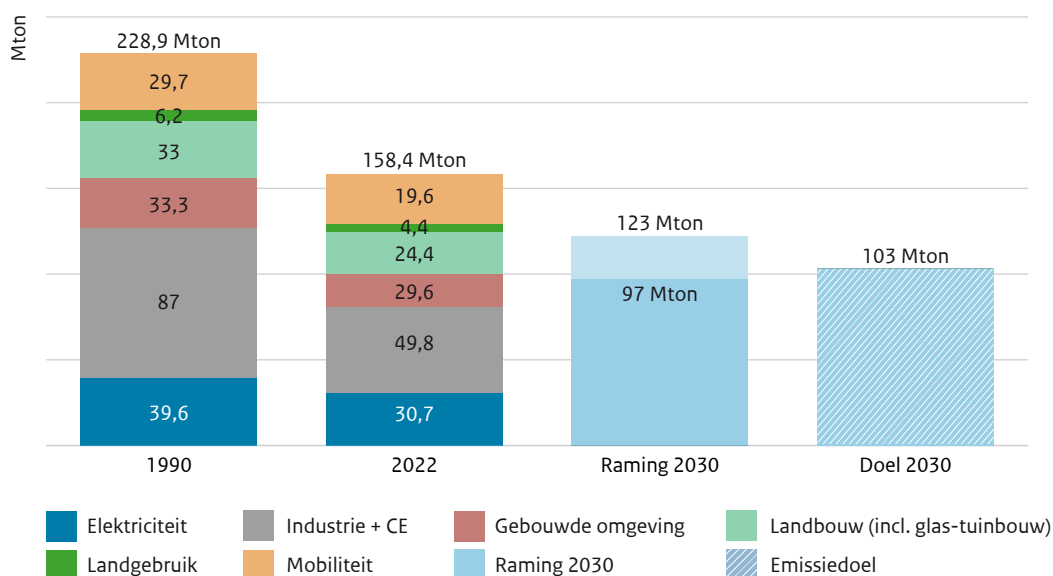
Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) raamt de verwachte uitstoot in 2030 op 97-123 Mton, wat overeenkomt met een emissiereductie van 46-57% ten opzichte van 1990. Een deel van het geagendeerde beleid is niet door PBL meegenomen in de raming, omdat hiervan nog geen inschatting van het effect mogelijk is, of dat het effect pas na 2030 optreedt.

De 2030-doelstelling uit de klimaatwet van ten minste 55 procent emissiereductie in 2030 ten opzichte van 1990 ligt binnen de bandbreedte van de raming. Het doel van ten minste 55 procent komt overeen met 103 megaton in 2030. Die 103 megaton valt aan de onderkant van de bandbreedte van geraamde emissies in 2030. Om de 55 procent reductie te halen zullen bijna alle meegenomen klimaatplannen maximaal effect moeten hebben en zullen andere niet-stuurbare factoren (zoals het weer of de export van elektriciteit) gunstig moeten uitpakken. PBL benadrukt de noodzaak van de maximale en doelgerichte uitvoering van het gekozen beleid om de gestelde doelen te kunnen behalen.

De maatregelen die door PBL nog niet in de raming zijn betrokken kunnen volgens eerdere inschatting nog ongeveer 4%-punt aan extra reductie opleveren. Daarmee wordt bereik van het 55%-doel waarschijnlijker en minder afhankelijk van niet-stuurbare factoren. Deze inschatting heeft echter slechts betekenis als aan dit beleid voortvarend en volledig uitwerking wordt gegeven.

Het kabinet concludeert dat Nederland met het ingezette beleid op koers kan komen voor ten minste 55% reductie in 2030. Voorwaarde is wel dat de uitwerking en uitvoering voortvarend en met ambitie doorgang vindt. Dit is voor het kabinet reden om in de demissionaire periode maximaal door te werken aan het klimaatbeleid waarover in het voorjaar binnen het kabinet besluitvorming heeft plaatsgevonden en dat in de Tweede Kamer is behandeld.

Figuur 1. Ontwikkeling broeikasgasemissies in Nederland. Bron: KEV 2023.

1.2 Europees doelbereik

Nederland heeft zich te houden aan een aantal Europese doelen. Tabel 1 geeft een overzicht van de klimaat- en energiedoelen uit Europa voor Nederland in 2030 en het geraamde doelbereik. De tabel bevat alleen de doelen waarvoor een redelijk betrouwbare kwantitatieve nationale doorvertaling bekend is.

Nederland ligt nog niet op koers voor zijn bijdrage aan de EU-energiebesparingsdoelen. In 2023 is de herschikking van de EU Energie-Efficiëntie Richtlijn (EED) vastgesteld. De EED herschikking stelt een hoofddoel van 11,7% reductie van het energiegebruik van de EU in 2030 ten opzichte van een prognose voor 2030 uit het EU 2020 referentiescenario. De Nederlandse bijdrage voor 2030 behelst een maximaal primair energiegebruik van 1935 PJ en een maximaal finaal energiegebruik van 1609 PJ. De KEV 2023 prognosticeert in 2030 in Nederland een verwacht primair energiegebruik van 1951-2323 PJ en een finaal energiegebruik van 1566-1818 PJ. Dit energiegebruik ligt lager dan de prognoses uit de KEV 2022, wat duidt op een ontwikkeling van het energiegebruik in de juiste richting door het klimaat- en energiebeleid van dit kabinet. Met het huidige beleidsinstrumentarium zullen de aangescherpte EED-doelen naar verwachting echter niet gehaald worden. Het doel voor primair energieverbruik ligt buiten de bandbreedte, het doel voor finaal energieverbruik ligt net binnen de bandbreedte, maar wordt alleen gerealiseerd als alles meezit. Het cumulatieve besparingsdoel van het finale energieverbruik door nationaal beleid (1285 PJ) ligt binnen bereik van de raming van 1168- 1415 PJ mits alle klimaatplannen tijdig worden uitgevoerd en via monitoring aan de EU gerapporteerd kunnen worden. Omdat Nederland achterblijft op de doelen, moet nadere invulling worden gegeven aan het energiebesparingsbeleid. Dit is een belangrijke pijler onder het Nationaal Programma Energiebesparing, waarbij onder andere wordt gewerkt aan streefwaarden per sector voor energiebesparing die als richtsnoer gaan dienen voor de uitwerking van (aanvullend) beleid.

Het verwachte doel voor Nederland (38%) als bijdrage aan het overkoepelende EU-doel voor hernieuwbare energie ligt binnen de bandbreedte. In 2023 is de herziening van de EU Richtlijn voor Hernieuwbare Energie (RED) vastgesteld. De RED herziening stelt een bindend overkoepelend doel van 42,5% (+ 2,5% optioneel) energie uit hernieuwbare bronnen in het finaleverbruik in de EU in 2030. De Nederlandse bijdrage voor het nieuwe overkoepelende EU-doel van 42,5% is nog niet vastgesteld maar zal omstreeks 38% bedragen. De KEV 2023 prognosticeert in 2030 in Nederland een verwacht aandeel hernieuwbare energie van 32-42%. Dit aandeel ligt hoger dan de prognoses uit de KEV 2022, wat duidt op een ontwikkeling in de juiste richting door het klimaat- en energiebeleid van dit kabinet. De RED kent een aantal sectorale subdoelen om het gebruik van hernieuwbare energie te bevorderen in sectoren waar dat nog moeizaam verloopt.

In de REDIII is een doel opgenomen voor de groei van het aandeel hernieuwbare warmte. Dankzij de uitrol en verduurzaming van warmtenetten en de toenemende inzet van duurzame warmtebronnen in de gebouwde omgeving, glastuinbouw en industrie voldoen we in Nederland in toenemende mate de in de Fit for 55 vastgestelde doelen. De nieuwe KEV laat zien dat we de bindende minimumdoelen in artikel 23 van de RED voor de groei van hernieuwbare warmte en koude gaan halen.¹⁴

¹⁴ Dit geeft invulling aan de toezegging (ID 6031, TZ202302-123) van de Minister van Klimaat en Energie tijdens het commissiedebat Klimaat en Energie van 23 februari 2023 in te gaan op de bijdrage van warmtenetten aan de klimaatdoelen in de gebouwde omgeving en de in Fit for 55 vastgestelde doelen voor groei van hernieuwbare warmte.

Tabel 1 Klimaat- en energiedoelen uit Europa voor Nederland in 2030 en doelbereik¹⁵. Bron: KEV 2023

Doel	Bron	Doorvertaling naar nationaal doel 2030	Raming doelbereik (KEV 2023)
Nederlands emissiebudget voor ESR-sectoren in 2021-2030.	EU-Effort Sharing Regulation	833 Mton CO ₂ -eq	794-834 Mton CO ₂ -eq
Indicatieve bijdrage aan EU-doel hernieuwbare energie (EU-breed 42,5% in 2030) ¹⁶	REDIII (herziening Renewable Energy Directive)	Ca. 38% ¹⁷	32-42%
Inzet hernieuwbare waterstof en RFNBO's (hernieuwbare brandstoffen van niet-biologische oorsprong) in de industrie	REDIII	42% van het finaal gebruik van waterstof in de industrie afkomstig van RFNBO (60% in 2035)	27-40 PJ op een totaal van 81 PJ* ¹⁸
Inzet hernieuwbare energie in het finaal energetisch en finaal non-energetisch verbruik in de industrie.	REDIII	Een jaarlijkse stijging van 1,6% hernieuwbare energie in het finaal energetisch en finaal non-energetisch verbruik in de industrie.	Een jaarlijkse stijging van 0,6 tot 1,3%-punt per jaar
Reductie broeikasgasintensiteit / inzet hernieuwbare energie in mobiliteit ¹⁹	REDIII	14,5% reductie broei-kasgasintensiteit óf een aandeel hernieuwbaar van 29%	Geen raming
Inzet hernieuwbare waterstof RFNBO's (hernieuwbare brandstoffen van niet-biologische oorsprong) in mobiliteit	REDIII	Gecombineerd doel van 5,5% voor geavanceerde biobrandstoffen en RFNBO. Die laatste groep moet minstens 1% uitmaken.	Geen raming
Groei aandeel hernieuwbare warmte	REDIII	1,9%-punt per jaar tussen 2021- 2030 (27% in 2030). Bestaande uit een bindende 0,8%-punt per jaar tussen 2021- 2025 en 1,1% tussen 2026-2030 plus indicatieve top up voor dezelfde periodes van resp. 1,1 en 0,8%.	0,9-1,6 %-punt per jaar tussen 2021-2030 (17-24% in 2030) ²⁰
Aandeel hernieuwbaar in de gebouwde omgeving	REDIII	49% in 2030	41-49%
Energie-efficiëntiedoel voor primair en finaal verbruik in 2030	EED	1935 PJ (primair verbruik) in 2030, 1609 PJ (finaal verbruik) in 2030	1951-2323 PJ primair verbruik, 1566-1818 PJ (finaal verbruik)
Nationale, cumulatieve besparing door nationaal beleid in periode 2021-2030 (artikel 8)	EED	1285 PJ	1168-1415PJ

¹⁵ In dit overzicht ontbreken drie doelen waarover de KEV 2023 geen informatie bevat nl.: een indicatieve doelstelling voor innovatieve technieken 5% van totale geïnstalleerde nieuwe capaciteit vanaf inwerkingtreding tot 2030, een gecombineerd doel van 5,5% voor geavanceerde biobrandstoffen en RFNBO. Die laatste groep moet minstens 1% uitmaken en 1,2% RFNBO in de zeevervoerssector vanaf 2030

¹⁶ Met een mogelijke top-up van 2,5%.

¹⁷ Het doel voor Nederland is nog niet definitief.

¹⁸ Een deel van de 27-40 PJ wordt mogelijk ingezet in de raffinage en telt niet mee voor het doelbereik

¹⁹ EU-lidstaten kunnen richting 2030 de broeikasgasintensiteit in de transportsector (brandstoffen voor wegvervoer, binnenvaart, luchtvaart en zeevaartbunkers) met 14,5% verminderen, ofwel kiezen voor een bindende doelstelling van ten minste 29% hernieuwbare energiebronnen in het eindverbruik van transport.

²⁰ Dankzij de uitrol en verduurzaming van warmtenetten en de toenemende inzet van duurzame warmtebronnen in de gebouwde omgeving, glastuinbouw en industrie leveren deze een groeiende bijdrage aan de doelen voor hernieuwbare warmte.

Doel	Bron	Doorvertaling naar nationaal doel 2030	Raming doelbereik (KEV 2023)
LULUCF	Europese landgebruiksverordening (LULUCF)	Netto reductie van 0,435 Mton CO ₂ -eq in 2030 t.o.v. gemiddelde 2016-2018	Wordt naar verwachting aan voldaan

1.3 Mondiaal doelbereik

Nederland heeft in 2021 de Global Methane Pledge ondertekend. Het doel van de [nationale methaanstrategie](#) van 30% reductie in 2030 (ten opzichte van 2020) is echter nog niet in zicht. Het idee achter de 'Global Methane Pledge' is dat een significante reductie van methaan op korte termijn een van de meest effectieve manieren is om snel klimaatverwarming tegen te gaan. De KEV raamt de reductie tussen 2020 en 2030 op 17-25%. In de aanbiedingsbrief van de nationale methaanstrategie is aangegeven dat de overheid zal bijsturen, mocht Nederland onvoldoende invulling geven aan de doelstelling. De verwachting is dat het doel binnen bereik komt te liggen met uitvoering van het geagendeerd beleid dat nu nog niet is meegerekend in de emissieramingen van PBL, waaronder het geagendeerd beleid voor de landbouw. Mocht realisatie daarvan onverhoopt achterblijven dan zal bekeken worden met welke extra maatregelen de benodigde methaanreductie alsnog te halen is.

2 Ontwikkelingen per sector

Dit hoofdstuk geeft voor elke sector in een eerste paragraaf een beeld van waar Nederland staat qua doelbereik en wat de ontwikkelingen zijn. Een tweede paragraaf geeft weer wat belangrijke aandachtspunten waren en wat de beleidsinzet van het kabinet was, waarbij dit jaar bijzondere aandacht uitgaat naar de voorjaarsbesluitvorming²¹ en wat daarover besproken is in kwartaaloverleggen.²² Deze tweede paragraaf geeft dus een beeld van wat de prioriteiten in de politieke besluitvorming waren.

2.1 Restemissies per sector

Onderstaande tabel zet de door PBL geraamde restemissies per sector af tegen de indicatieve restemissie die het kabinet in de voorjaarsbesluitvorming heeft vastgesteld. Voor alle sectoren behalve landbouw en landgebruik vallen de indicatieve restemissie binnen de bandbreedtes in de KEV.

Tabel. Restemissies per sector in Nederland in Mton. Bron: raming KEV 2023

Sector	Uitstoot 2020	Uitstoot 2021	Uitstoot 2022*	Indicatieve restemissie2030	Raming KEV 2023
Elektriciteit	32,5	32,4	30,7	13	9-23
Industrie	53,7	54,0	49,8	29,1	27-42
Mobiliteit**	29,9	29,8	29,6	21,0	18-25
Landbouw (inclusief glas-tuinbouw)	27,0	27,0	24,4	17,9	19-22
Landgebruik	4,1	4,3	4,4	1,8	2,5-3,7
Gebouwde Omgeving	21,7	24,3	19,6	13,2	12-18
Totaal	168,9	172,0	158,4		46 – 57%

* Voorlopige emissies (RIVM/Emissieregistratie 2023).

** Mobiliteit is hier exclusief internationale lucht- en zeevaart en internationale binnenvaart.

2.2 Sector Elektriciteit

De sector werkt aan snelle uitrol van hernieuwbare elektriciteit en afbouw van productie op basis van fossiele brandstoffen. Hiermee verduurzaamt de sector en levert ze een belangrijke bijdrage aan de verduurzaming in de andere sectoren die steeds meer elektrificeren. Het streven is om in 2035 een CO₂-vrije elektriciteitssector te hebben. Met de Wet verbod op kolen bij elektriciteitsproductie het gebruik van kolen voor elektriciteitsproductie vanaf 2030 verboden. Daarnaast is gewerkt aan de ambitie van het kabinet om de uitrol van windenergie op zee flink te versnellen met als doel de opwekking van 21.000 MW rond 2030. Ook wordt er ingezet op de versnelling van CO₂-vrij flexibel vermogen, de verdere opschaling van de productie van CO₂-vrije energiedragers en de voorbereidingen voor de bouw van twee nieuwe kerncentrales.

De sector Elektriciteit probeert met groeiende hernieuwbare energiebronnen en de ontwikkeling van flexibiliteit in de toenemende en veranderende elektriciteitsvraag te voorzien. Met de huidige inzet komt in 2030 naar verwachting 75-90% van de elektriciteit in Nederland uit zon en wind, afhankelijk van de vraagontwikkeling.²³ Hierdoor wordt het elektriciteitssysteem weersafhankelijker. Daarom is meer flexibiliteit in het systeem nodig om potentiële verschillen tussen vraag en aanbod ten alle tijden in balans te houden (omwille van leveringszekerheid, ook op de momenten van geen of beperkte hernieuwbare elektriciteitsproductie). Hier zijn een paar hoofdopties voor: opslag, conversie, interconnectie,

²¹ In aanloop naar de Voorjaarsnota zijn verschillende aanvullende maatregelen verkend. Hierbij is onder andere gebruik gemaakt van (maatregelen uit) het IBO Klimaat en voorstellen voor het Klimaatfonds. Welke maatregelen uiteindelijk zijn voortgekomen uit de voorjaarsbesluitvorming vindt u in de [Kamerbrief over voorjaarsbesluitvorming Klimaat](#).

²² Dit geeft invulling aan de toezegging van de Minister van Klimaat en Energie in de [Kamerbrief 'Voorjaarsbesluitvorming Klimaat'](#) (Kamerstuk 32813, nr. 1230) om rapportage over de inhoud van kwartaaloverleggen een plek te geven in de Klimaatnota.

²³ Hiervoor moet rond 2030 90 TWh elektriciteit van windparken op zee komen, 35 TWh van hernieuwbare bronnen op land en 7 TWh uit kleinschalige opwek.

vraagrespons, curtailment en regelbaar vermogen. De verwachting is dat de elektriciteitsvraag in de toekomst stijgt, maar dat deze vraag steeds meer in zal kunnen spelen op het fluctuerende profiel van hernieuwbare bronnen.

2.2.1 Waar staan we ten opzichte van het doel en wat zijn de ontwikkelingen?

Indicatieve restopgave en raming 2030

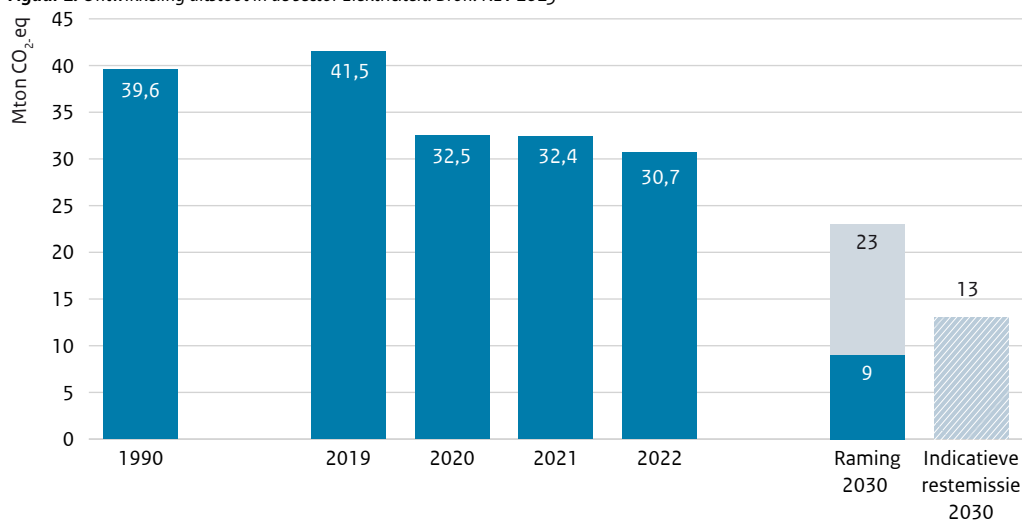
De indicatieve restopgave voor de sector Elektriciteit is 13 Mton CO₂-eq restemissie in 2030. De KEV raamt de uitkomst van beleid op 9-23 Mton. De doelstelling ligt dus binnen het (brede) bereik.²⁴

Door een groeiend aandeel hernieuwbare elektriciteitsproductie (41% in 2022) en het EU-ETS neemt de CO₂-uitstoot van de elektriciteit verder af (-5% in 2022).

De KEV-raming kent een grote bandbreedte. Dit komt deels doordat de Nederlandse elektriciteitsmarkt sterk geïntegreerd is met de Europese elektriciteitsmarkt. Ontwikkelingen in de elektriciteitssectoren van andere Europese landen (zoals de groei van hernieuwbaar, uitfasering van fossiel of ontwikkeling van de elektriciteitsvraag) zijn voor een groot deel bepalend voor de emissies van de elektriciteitssector in Nederland. Hier heeft nationaal beleid weinig invloed op. Ook is de elektriciteitssector voor CO₂-reductie afhankelijk van ontwikkelingen elders in het energiesysteem.²⁵ Daarnaast resulteert de verduurzaming van de energievraag in andere sectoren de elektriciteitsvraag (door elektrificatie), wat de uitdaging voor de elektriciteitsketen vergroot.

Het streven is dat het elektriciteitssysteem in 2035 helemaal CO₂-vrij is door de groei van hernieuwbare groene stroom en de ontwikkeling van CO₂-vrije flexibiliteit. Flexibiliteit kan worden geleverd met opslag, conversie, interconnectie, vraagrespons, curtailment en regelbaar vermogen. Regelbaar vermogen heeft in een (grotendeels hernieuwbaar) elektriciteitssysteem bovendien een belangrijke rol als back-upvermogen om de leveringszekerheid te borgen wanneer er beperkt of geen hernieuwbare elektriciteitsproductieproductie is en andere flexibiliteitsmiddelen zijn uitgeput. Voor de versnelling en ontwikkeling van voldoende CO₂-vrij regelbaar vermogen is bijvoorbeeld de subsidieregeling CO₂-vrije gascentrales beschikbaar. Naast groei van hernieuwbare energieproductie en een grotere rol voor kernenergie zet het kabinet in op verbetering van de uitwisseling van elektriciteit met buurlanden.²⁶ Met ingang van 2030 is de productie van elektriciteit op basis van kolen verboden.

Figuur 2. Ontwikkeling uitstoot in de sector Elektriciteit. Bron: KEV 2023

²⁴ De indicatieve doelstelling uit het coalitieakkoord van 6,1-20,5 Mton CO₂-eq restemissie in 2030 is in het voorjaar aangepast naar 13 Mton CO₂-eq.

²⁵ Bijvoorbeeld: afhankelijk van de inzet van de restgassen afkomstig van Tata Steel in de elektriciteitscentrale Velsen valt de bandbreedte 4 Mton hoger of lager uit.

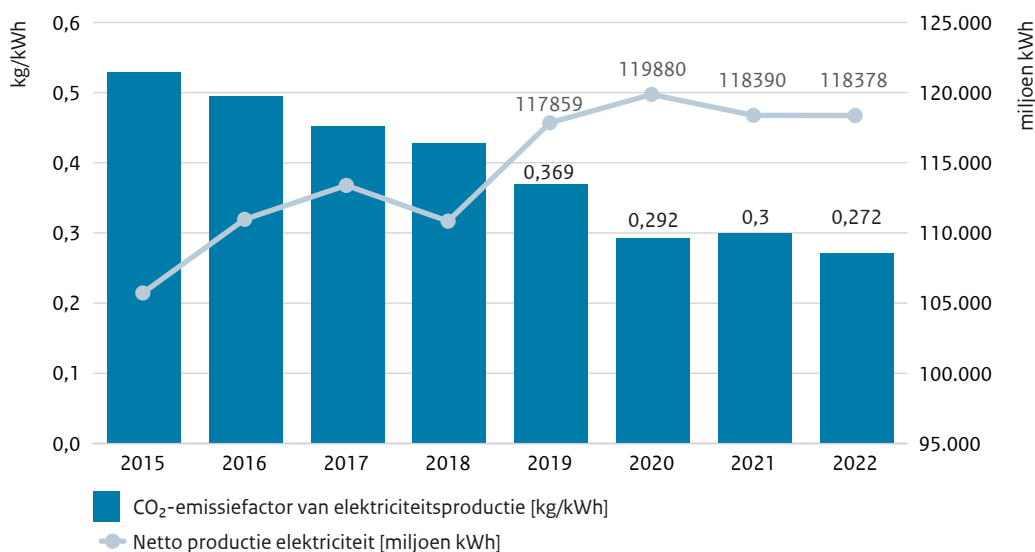
²⁶ Bijvoorbeeld met het Verenigd Koninkrijk in het project LionLink, een hybride interconnector. Deze integratie van markten dempt prijsvolatiliteit en verhoogt de leveringszekerheid.

Elektriciteitsproductie en CO₂-emissiefactor

De CO₂-emissiefactor daalde in 2022 naar 0,272 kg/kWh.²⁷ Onderstaand figuur toont de netto elektriciteitsproductie (in miljoen kWh) tot en met 2022 en de CO₂-emissiefactor van deze productie.

Figuur 3. Elektriciteitsproductie en CO₂-emissiefactor (kg/kWh) in de elektriciteitssector (Elektriciteitsproductie van 2022 is op basis van de voorlopige kwartaalcijfers van het CBS). Voor de CO₂-emissiefactor voor het jaar 2022 is een voorlopig cijfer gebruikt van NetAnders/CO₂monitor.nl.

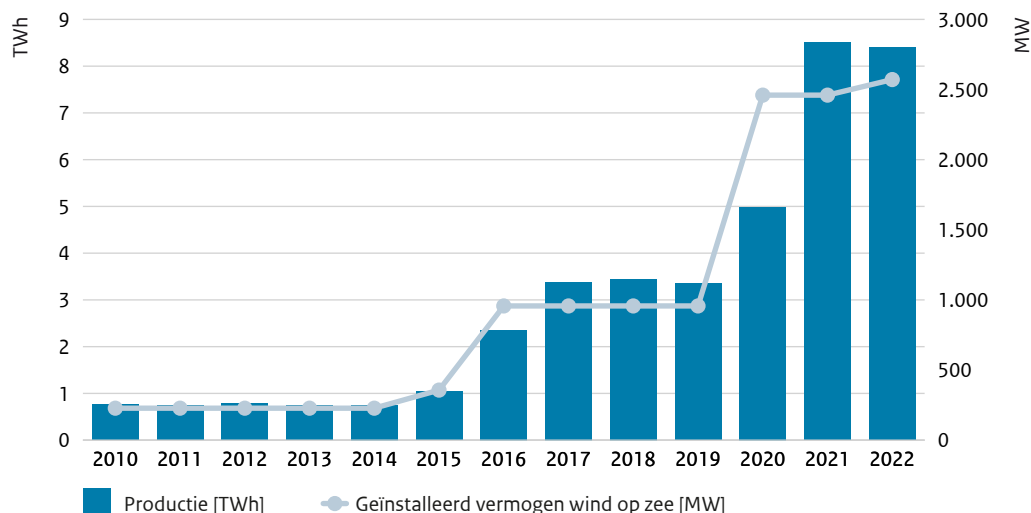

2.2.2 Wind op zee

Wind op zee wordt de grootste hernieuwbare elektriciteitsbron in Nederland. De totale geplande capaciteit voor energie van wind op zee is verdubbeld tot ongeveer 21 gigawatt rond 2030. Het kabinet heeft namelijk recent drie nieuwe gebieden voor windparken op zee aangewezen.

Het opgestelde vermogen en de energieproductie van windturbines groeit. In 2022 nam het opgesteld vermogen van windturbines op zee toe tot ruim 2.500 MW. Aan het eind van 2023 zal het geïnstalleerde vermogen 4.700 MW zijn. Hiermee wordt het doel uit de routekaart windenergie op zee 2023 (4.500 MW) ruimschoots en binnen budget behaald. Rond 2030 moet het vermogen van windmolens op zee circa 21.000 MW bedragen, waarmee jaarlijks circa 90 TWh aan hernieuwbare elektriciteit wordt opgewekt. Het doel van 21.000 MW voorziet in ongeveer 75 procent van het totale huidige elektriciteitsverbruik. De ontwikkeling in productie en opgesteld vermogen is te zien in Figuur 4. Het opgestelde vermogen van windturbines is toegenomen tot 2.571 MW. Windparken op zee hebben in 2022 circa 8,4 TWh geproduceerd.

²⁷ De emissiefactor geeft weer hoeveel CO₂-uitstoot de productie van een eenheid elektriciteit veroorzaakt (kg/kWh).

Figuur 4. Geïnstalleerd vermogen (in MW) en productie (in TWh) van wind-op-zee-projecten tot en met 2022.

2.2.3 Hernieuwbaar op land

In 2030 moet 35 TWh hernieuwbare elektriciteit van land komen, uit windturbines en zonnepanelen.

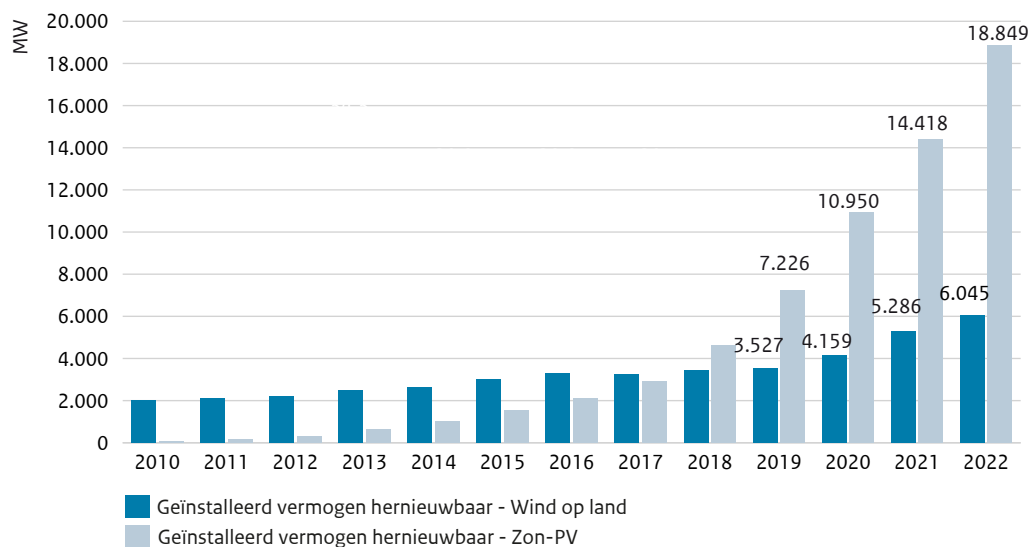
In aanvulling daarop is het doel 7 TWh kleinschalige opwek van hernieuwbare elektriciteit in 2030. Dit wordt gerealiseerd met de regionale energiestrategieën en het stimuleren van coöperatieve energieopwekking. In 2022 heeft het PBL een inschatting gemaakt van de mogelijke productie door huidige installaties in 2030 en een inschatting van projecten in de pijplijn. De inschatting is 34-46 TWh in 2030 met een middenwaarde van 41 TWh.²⁸ Het is dus goed mogelijk dat het doel van 35 TWh wordt gehaald.

Bij hernieuwbare energieproductie is het belangrijk dat ze ruimtelijk gezien goed worden ingepast, met bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak. Daarom wordt de energietransitie op land uitgewerkt in 30 Regionale Energie Strategieën (RES). Het doel van de regionale aanpak is om duurzame energieprojecten zo goed mogelijk aan te passen aan het landschap en de wensen van inwoners. Door zeggenschap en financiële deelname kunnen burgers en bedrijven zich bovendien betrokken voelen bij de energietransitie en ervan meeprofitieren.

Het opgestelde vermogen van wind en zon op land groeit. Onderstaande figuur toont het gerealiseerde vermogen (in MW) van wind en zon-PV op land. Het opgestelde vermogen van zowel windturbines op land als zon-PV is eind 2022 gestegen tot respectievelijk 6.045 MW en 18.849 MW. In 2022 was de productie uit windturbines op land afgerond 13 TWh en uit zon-PV afgerond 18 TWh.

²⁸ PBL (2022). Doel zon en wind op land blijft haalbaar; knelpunten op korte én lange termijn. [Nieuwsbericht](#).

Figuur 5. Ontwikkeling van geïnstalleerd hernieuwbaar vermogen op land.

2.2.4 Kernenergie

Het kabinet treft voorbereidingen op de bouw van twee nieuwe kerncentrales en bedrijfsverlenging van de bestaande kerncentrale in Borsele. De inzet is dat de nieuwe centrales rond 2035 een belangrijke rol gaan spelen in het CO₂-vrije elektriciteitssysteem. Kernenergie kan een aanvulling zijn op variabele bronnen zoals zon en wind en is mogelijk inzetbaar voor waterstofproductie. Zo zorgt kernenergie voor emissiearme diversificatie van het energiesysteem tegen een relatief laag ruimtebeslag. De website www.overkernenergie.nl geeft informatie over de huidige stand van zaken van de voorbereidingen, naast algemene uitleg over kernenergie.

2.2.5 Belangrijke aandachtspunten en beleidsinzet kabinet

Voortgang uitvoering

Het kabinet concludeerde in januari dat de implementatie van maatregelen in de elektriciteitssector op schema ligt. Desondanks waren wel extra maatregelen nodig om het nationale sectordoel voor emissiereductie met meer zekerheid te behalen. Reeds geplande maatregelen gericht op hernieuwbare energie, uitfasering van het gebruik van kolen voor elektriciteitsproductie en energiebesparing zouden richting 2030 wel effect hebben, maar de vraag was of het voldoende zou zijn voor nationaal doelbereik. De uiteindelijke emissiereductie in de sector is namelijk zeer afhankelijk van de Europese context en ontwikkelingen.²⁹ Ook werd besloten dat de elektriciteitssector als eerste klimaatneutraal moet zijn, om zo verdere verduurzaming in andere sectoren mogelijk te maken.

Naast de genoemde maatregelen en ontwikkelingen in de elektriciteitssector heeft het vergroten van de transportcapaciteit op het elektriciteitsnet de hoogste prioriteit voor het kabinet. De enorme toename van duurzame opwek en de enorme groei van vraag naar elektriciteit als gevolg van verduurzaming door elektrificatie leidt tot een explosieve vraag naar transport van elektriciteit. Momenteel worden op steeds meer plekken in Nederland de fysieke grenzen van het net bereikt. Netbeheerders breiden het net op maximaal tempo uit, maar zijn niet in staat het tempo van de toegenomen vraag bij te houden. Hierdoor ontstaat op steeds meer plekken netcongestie, waarbij de vraag naar transportcapaciteit groter is dan hetgeen beschikbaar is. Dit kan ingrijpende gevolgen hebben voor de industrie, woningbouw,

²⁹ De KEV-cijfers toonden dan ook later in het jaar dat de maatregelen voldoende zijn om het nationale emissiedoel binnen bereik te krijgen, mits Europese ontwikkelingen gunstig zijn.

maatschappelijke organisaties en vele andere netgebruikers. Bedrijven zullen de komende jaren de gevolgen van schaarste ondervinden met langere wachttijden voor verduurzaming en aansluitingen.

Betaalbaarheid was het afgelopen jaar een constant aandachtspunt van het kabinet. Zo is een aantal maatregelen getroffen om de consument te beschermen tegen de historische prijsspiek in de consumentenprijs van elektriciteit en aardgas. De belangrijkste generieke maatregelen zijn de tegemoetkoming van tweemaal 190 euro en het instellen van het tijdelijke prijsplafond voor energie. Daarnaast hebben gerichte maatregelen zoals de energietoeslag voor minima en aanscherping van consumentenbescherming (regeling afsluitbeleid) huishoudens geholpen om de rekeningen te betalen.

Voorbereiding aanvullend voorjaarspakket

Het kabinet heeft het streven uitgesproken om de elektriciteitssector in 2035 CO₂-neutraal te laten zijn. Voor de elektriciteitssector werden tijdens de kwartaaloverleggen twee sporen geïdentificeerd: een spoor tot 2030 en een spoor van 2030 tot 2040. Om verschillende redenen werd gekozen voor een pakket met een combinatie van subsidiëring en met specifieke normering (zoals de voorwaarden voor bijmenging bij de subsidieregeling CO₂-vrije gascentrales). In de kwartaalgesprekken bleek dat de opties tot normering veelal pas ná 2030 effect zouden hebben (terwijl een versnelling voor die tijd het doel was) en bovendien de mogelijkheden voor generieke nationale normering voor CO₂-reductie beperkt zijn of negatieve effecten kunnen hebben voor de leveringszekerheid.³⁰ Bij de uitwerking van maatregelen is steeds balans gezocht tussen CO₂-reductie, leveringszekerheid en betaalbaarheid.

Alle maatregelen die in het IBO Klimaat waren opgenomen voor de elektriciteitssector zijn overgenomen. Soms heeft het kabinet wel een andere maatvoering gekozen dan in het IBO-voorstel. Maatregelen die de uitrol van hernieuwbare energie versnellen blijven belangrijk en leveren al richting 2030 emissiereductie op. Daarnaast is besloten in te zetten op CO₂-vrij regelbaar vermogen en het stimuleren van andere flexibiliteitsopties³¹ in het elektriciteitssysteem richting 2035. Verder is in augustus besloten om conform de afspraken in het voorjaarspakket de inputvrijstelling energiebelasting aardgas (o.a. voor warmte-kracht-koppelingen) met een lineair pad te beperken. Dit heeft afhankelijk van de efficiëntie van de betreffende warmte-kracht-koppeling of gascentrale vanaf enig jaar een prijsverhogend effect en kan daarmee de inzet van deze centrales (bij hoge efficiëntie beperkt) beïnvloeden.

2.3 Sector Industrie

Productie binnen de Nederlandse industrie bij het groot-, midden- en kleinbedrijf zal minder belastend moeten worden voor klimaat en milieu. De verduurzaming van de industrie vergt zowel de ombouw en afbouw van bestaande activiteiten als de opbouw van (nieuwe) duurzame activiteiten. De industrie wordt hiertoe aangespoord door emissiebelasting via het Europese emissiehandelssysteem ETS en de nationale CO₂-heffing. De sectorale emissiereductie wordt wettelijk geborgd door de nationale CO₂-heffing. Om de om- en opbouw in Nederland te laten plaatsvinden wordt de industrie ondersteund met subsidies voor innovatie, opschaling en uitrol van technieken voor emissiereductie, energiebesparing en circulariteit. De om- en opbouw en de uitvoering van de klimaatplannen binnen de industrie moeten tijdig gebeuren. Hiervoor is het realiseren van de randvoorwaarden (o.a. op het gebied van infrastructuur, vergunningen en financiering) essentieel. Het kabinet werkt hieraan met het Nationaal Programma Verduurzaming Industrie (NPVI) en zorgt voor meer regie en samenhang tussen de verduurzamingsinitiatieven binnen de industrie. Het kabinet zet in op verdere intensivering van de maatwerkafspraken en verruiming van het bestaande instrumentarium, zoals de Nationale Investeringsregeling Klimaatprojecten Industrie (NIKI) en de subsidie Versnelde klimaatinvesteringen industrie (VEKI).

³⁰ De Nederlandse elektriciteitssector is namelijk voor een groot deel gereguleerd op Europees niveau en is in hoge mate verbonden met de Europese elektriciteitsmarkt.

³¹ Zoals opslag, demand-side-response en interconnectie.

Daarnaast werkt het kabinet aan de aanpak van afvalverbrandingsinstallaties. Om na 2030 de industrie klimaatneutraal en circulair te laten produceren werken de industrie, wetenschap en topsectoren samen aan onderzoek, ontwikkeling en demonstratie van nieuwe energiedragers en (circulaire) productietechnieken.

2.3.1 Waar staan we ten opzichte van het doel en wat zijn de ontwikkelingen?

Indicatieve restopgave en raming 2030

De indicatieve restopgave voor de sector Industrie is 29,1 Mton CO₂-eq restemissie in 2030. De KEV raamt de uitkomst van beleid op 27-42 Mton. De doelstelling ligt dus binnen het (brede) bereik.³² Een belangrijke beleidswijzigingen die is meegenomen in de raming is budgetuitbreiding (vanuit het Klimaatfonds) voor versteviging van de maatwerkafspraken. Daaronder valt ook budget dat reeds is toegekend voor de VEKI en het nog toe te kennen budget voor de NIKI. Ook de implementatie van het waterstofinstrumentarium om het bindende gebruiksdoel van 42% hernieuwbare waterstof (uit de herziening van de Renewable Energy Directive) voor de industrie te halen, zal bijdragen aan verdere emissiereducties. De KEV-raming neemt ook het effect mee van plasticsnormering waardoor 25-30% plasticrecycalaat of biogebaseerd plastic zal worden gebruikt in 2030.

Sommige beleidswijzigingen zijn niet meegenomen in de raming. Dit betreft o.a. het ophogen van het tarief van de CO₂-heffing per 2025, het ophogen van de minimum CO₂-prijs en het verlengen van de CO₂-heffing tot en met 2032. Deze maatregelen worden verder uitgewerkt op basis van de PBL-tariefstudie (oplevering begin 2024). Ook de aanscherping van de CO₂-heffing voor afvalverbrandingsinstallaties (AVI's) en negatieve emissies bij de AVI's (verbranding van biogeen afval in combinatie met CCS) zijn niet doorgerekend. Het PBL heeft hierbij aangegeven dat deze maatregelen naar verwachting wel een (aanzienlijke) impact hebben maar nog onvoldoende uitgewerkt waren om het effect in te schatten. Hetzelfde geldt voor de normering van fossiele warmte-opwek en circulair slopen. De continuering van de DEI+CE³³ (55,2 mln.), de normering van biobased bouwen en het bevorderen van circulair doen hebben een te gering effect op de restemissies in 2030 om bij deze KEV mee te nemen.

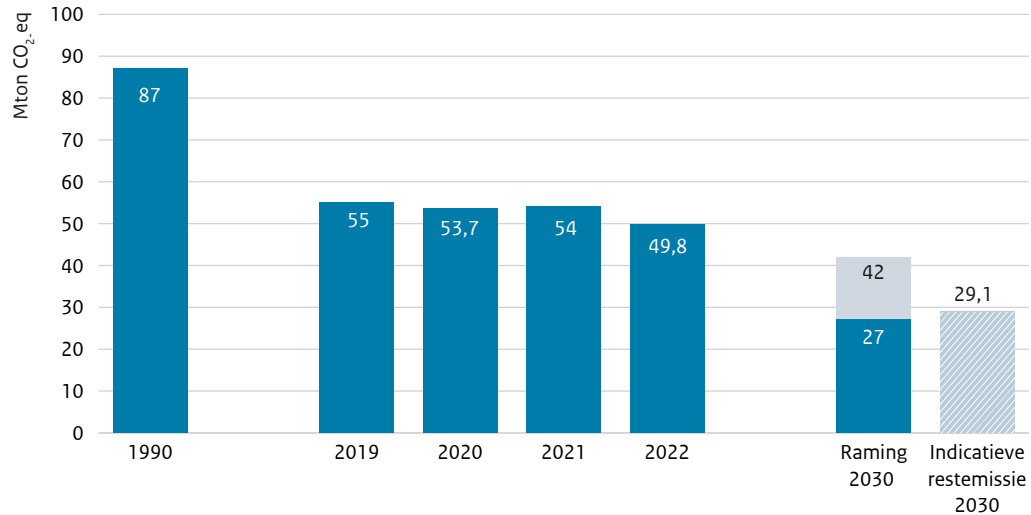
De langdurig hogere aardgas- en elektriciteitsprijzen zorgen voor lagere productieniveaus en daarmee ook emissiereducties. Het productieniveau is vooral in de chemische industrie sterk veranderd. Wanneer het productieniveau herstelt, zullen de emissiereducties (grotendeels) geborgd worden door de nationale CO₂-heffing en het ETS. De raming valt dit jaar ook anders uit door statistische wijzigingen zoals de actualisatie van N₂O emissies uit de afvalwaterzuivering, een gewijzigde volumeraming voor ethyleenproductie en een gewijzigde toerekening (hogere resolutie uren) van emissies door industriële warmte-kracht-koppelingen (verschuiving emissies van elektriciteitssector naar industriële sector).

De geraamde emissiereductie in de KEV 2023 is vrijwel even groot als de raming met geagendeerd beleid in de KEV 2022. De raming in 2022 inclusief geagendeerd beleid was 28-43 Mton, versus 27-42 Mton in de versie van 2023. Deze gelijkenis komt doordat het grootste deel van de budgetten al gereserveerd is in 2022 en dat de nadruk is komen te liggen op uitwerking van geagendeerd beleid (uit 2022). Het effect van aanvullende beleidswijzigingen is beperkt zichtbaar in de bandbreedte door, onder andere, de statistische en rekenkundige wijzigingen die hebben plaatsgevonden.

³² De indicatieve doelstelling uit het coalitieakkoord van 34,4 Mton CO₂-eq restemissie in 2030 is in het voorjaar aangepast naar 29,6 Mton CO₂-eq. In de augustusbesluitvorming is het vervolgens bijgesteld naar 29,1 Mton CO₂-eq.

³³ De subsidie 'Demonstratie Energie- en Klimaatinnovatie: Circulaire economie' voor mkb en andere bedrijven met voorstellen voor recycling van afval en het besparen van grondstoffen.

Figuur 6. Ontwikkeling uitstoot in de sector Industrie. Bron: KEV 2023.

Uitkomsten augustusbesluitvorming: Energiebelasting en verbreding maatwerkpaak

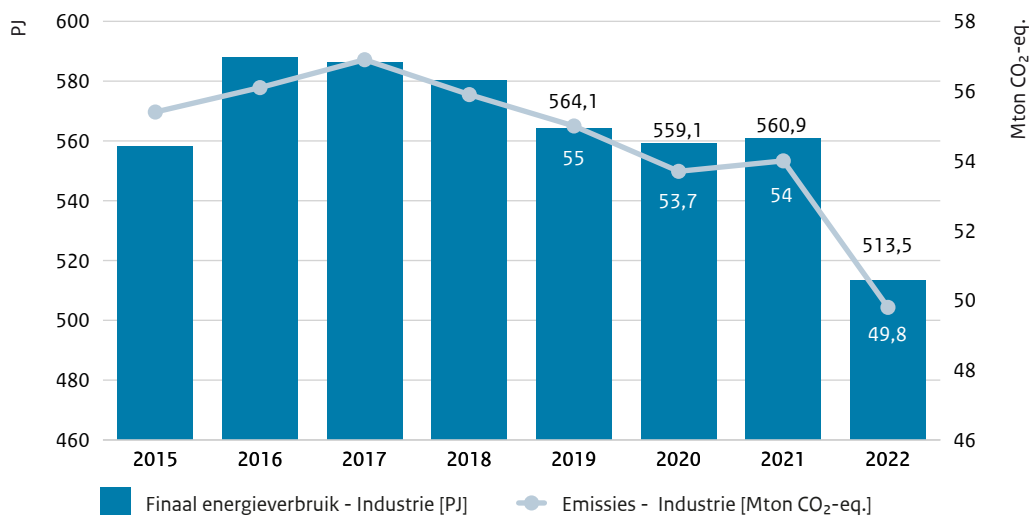
Gezien de demissionaire status van het kabinet is besloten om vooralsnog geen invulling te geven aan de taakstelling van 1,2 Mton CO₂-reductie via een tariefaanpassingen van de energiebelasting. In het voorjaarspakket zijn indicatieve tarieven geformuleerd met de afspraak om een impactanalyse uit te voeren en in augustus een definitief besluit over de tariefaanpassingen in de energiebelasting te nemen. Om een beeld te krijgen van de mogelijke effecten en benodigde tarieven is een impactanalyse door CE Delft uitgevoerd en heeft Berenschot interviews bij bedrijven afgenomen in het kader van onderzoek naar het handelingsperspectief dat bedrijven in de praktijk hebben om te verduurzamen. Uit de onderzoeken komt naar voren dat de doelstellingen die het kabinet voor ogen had met aanpassingen van de energiebelasting (betaalbaarheid, handelingsperspectief, CO₂-reductie, rechtvaardigheid) niet allemaal worden behaald met de in het voorjaarspakket opgenomen indicatieve tarieven. Het kabinet heeft gezien haar demissionaire status besloten besluitvorming hierover aan het volgende kabinet te laten.

In aanvulling op het voorjaarspakket is in augustus ook besloten om de maatwerkpaak te verbreden naar cluster 6 bedrijven (bedrijven die niet tot de vijf industriecusters behoren) en door emissies bij afval- en rioolwaterzuiveringsinstallaties te reduceren. Dit kan leiden tot een aanvullende CO₂-reductie. Het restemissiedoel voor de industrie wordt bijgesteld met 0,5 Mton tot 29,1 Mton. Bij de verbreding van de maatwerkpaak zal, conform eerdere afspraken, worden geborgd dat de bijbehorende dispensatierechten niet meer gebruikt kunnen worden. De eventueel benodigde financiële ondersteuning van bedrijven bij het doen van de benodigde investeringen loopt via de eerder hiervoor in voorjaar beschikbaar gestelde middelen in het Klimaatfonds (€1,23 mld., zie ook MJP 2024). Hiervan wordt 228 mln. direct overgeheveld naar de begroting van EZK. Als er op korte termijn aanvullende middelen nodig zijn en aan de eerder gehanteerde voorwaarden met betrekking tot het inleveren van dispensatierechten voor maatwerkbedrijven wordt voldaan, biedt het kabinet hiervoor een Nota van Wijziging aan op de kortst mogelijke termijn.

Energieverbruik en emissies industrie

In 2022 is het energieverbruik sterk gedaald ten opzichte van de jaren ervoor. Daardoor zijn ook de emissies gedaald. Figuur 7 toont de ontwikkeling van het finale energieverbruik (in PJ) en de broeikasgasemissies (Mton CO₂-eq). Emissies daalden van 54 Mton CO₂-eq in 2021 naar 49,8 Mton CO₂-eq in 2022. Industriële productie daalde mede door sterk gestegen elektriciteits- en aardgasrijzen. De productie is vooral bij aardgas-intensieve bedrijven deels of geheel stilgelegd, bijvoorbeeld in de chemische industrie. Ook in de raffinagesector daalden emissies en aardgasverbruik, maar daar werden emissiereducties deels gecompenseerd door meer LPG-gebruik.

Figuur 7. Finaal energieverbruik en emissies Industrie. Bron: KEV 2023.

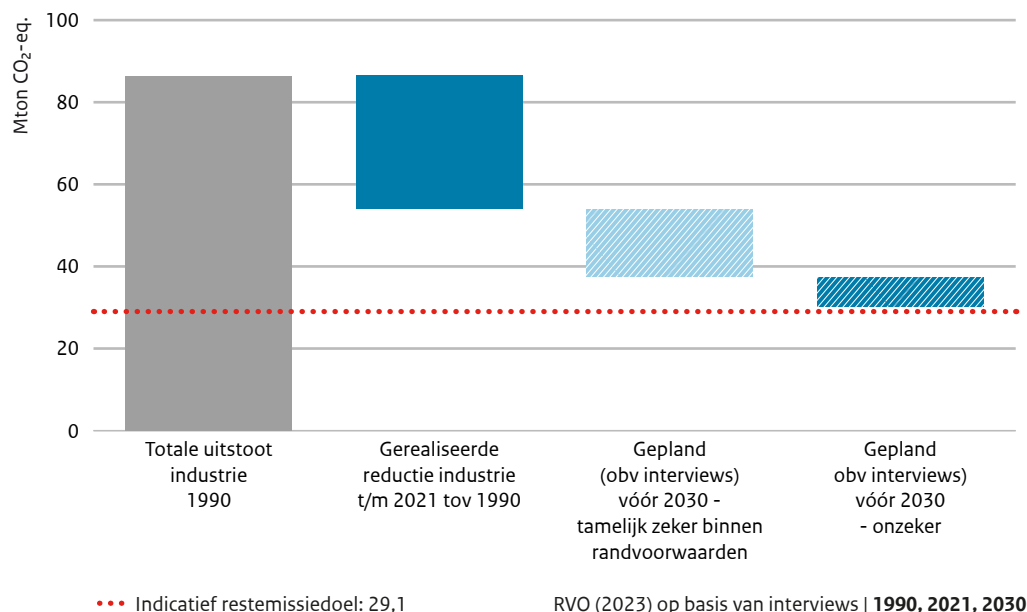

2.3.2 Inzet energiebesparing

Bedrijven worden aangespoord en ondersteund bij het besparen van energie. In het afgelopen jaar is de inzet op energiebesparing geïntensiveerd, deels via maatregelen met andere hoofddoelen dan energiebesparing. Het kabinet heeft in 2023 de subsidieregelingen voor energiebesparing in de industrie verhoogd met ruim €270 miljoen, waaronder €74 miljoen voor de Demonstratie Energie -en Klimaatinnovatie (DEI+) en €138 miljoen voor de Versnelde Klimaatinvesteringen Industrie (VEKI). Deze laatste is verruimd voor het mkb door het verlagen van het minimumsubsidiebedrag naar €30.000. Ook kunnen bedrijven gebruikmaken van fiscale regelingen zoals de Energie-Investeringsaftrek (EIA) en de Milieu-investeringsaftrek (MIA/Vamil). Ten slotte is de energiebesparingsplicht in 2023 aangescherpt. Hierdoor zijn alle bedrijven, inclusief ETS-bedrijven, met een jaarlijks energiegebruik van meer dan 50.000 kWh elektriciteit of 25.000 m³ aardgas(-equivalent) verplicht alle maatregelen ter verduurzaming van het energiegebruik (inclusief energiebesparende maatregelen) te nemen met een terugverdientijd van vijf jaar of minder. Zeer grote energiegebruikers – vanaf 10 miljoen kWh elektriciteit of 170.000 m³ aardgas(equivalent) per jaar – zijn verplicht een onderzoek ter verduurzaming van het energiegebruik te doen en een uitvoeringsplan op te stellen.

2.3.3 Inzet emissiereductie: ombouw met projectpijlijn

De RVO heeft sinds 2021 jaarlijks interviews afgenomen bij circa dertig bedrijven die samen verantwoordelijk zijn voor ongeveer 60% van industriële CO₂-emissie. De interviews geven een beeld van geplande projecten, de CO₂-reductie, het tempo en de ingezette technieken tussen 2020-2030. Dit is weergegeven in de figuren hieronder. De geïnventariseerde projecten kunnen een reductie van 24 Mton CO₂ realiseren voor 2030. Hiervan is 17 Mton tamelijk zeker (mits aan randvoorwaarden wordt voldaan) en 7 Mton relatief onzeker. De uitvoering van deze projecten is belangrijk om het restemissiedoel van 29,1 Mton in 2030 te halen.

Figuur 8. Projectenpijlijn voor emissiereductie van geïnterviewde bedrijven (Mton CO₂-eq.).

Bedrijven worden aangespoord en ondersteund om tot ambitieuze en haalbare plannen te komen voor de tijdige ombouw van activiteiten. Het kabinet neemt met het Nationaal Programma Verduurzaming Industrie (NPVI) sterker de regie om de uitvoering van de verduurzamingsplannen tijdig te verwezenlijken.³⁴ Samen met overheden, bedrijfsleven en netbeheerders versnelt het NPVI de verduurzaming van de industrie door de randvoorwaarden op orde te krijgen op het gebied van infrastructuur, vergunningen en financiering. Het NPVI richt zich daarbij op de vijf grote industrieclusters (Noord-Nederland, Noordzeekanaalgebied, Rotterdam-Moerdijk, Zeeland/West-Brabant en Chemelot) en de energie-intensieve bedrijven daarbuiten in cluster zes. Cluster zes bevat ook een groot deel van het industrieel mkb. Een belangrijk onderdeel van het NPVI is de maatwerk aanpak met de twintig grootste industriële uitstoters. Hiermee beoogt het kabinet om meer CO₂-uitstoot terug te dringen dan al met de CO₂-heffing wordt geborgd.

Voor tijdige verduurzaming van de industrie moeten de randvoorwaarden snel op orde komen. In Figuur 9 is te zien dat duidelijkheid over tijdige beschikbaarheid van infrastructuur, subsidies en vergunningen urgent is aangezien de investeringsbesluiten over de ombouw van activiteiten voornamelijk in 2025 of ervóór plaatsvinden. Om duidelijkheid te bieden heeft het kabinet sterker de regie genomen met het voorgenoemde NPVI. Industrieprojecten zullen voornamelijk pas na 2026 voor emissiereducties zorgen. De projecten maken hierbij hoofdzakelijk gebruik van Carbon Capture & Storage (CCS), waterstof en elektrificatie. Van de geplande CCS-projecten betreft een groot deel koolstofarme waterstofprojecten.

2.3.4 Inzet emissiereductie: opbouw met innovatieroutes

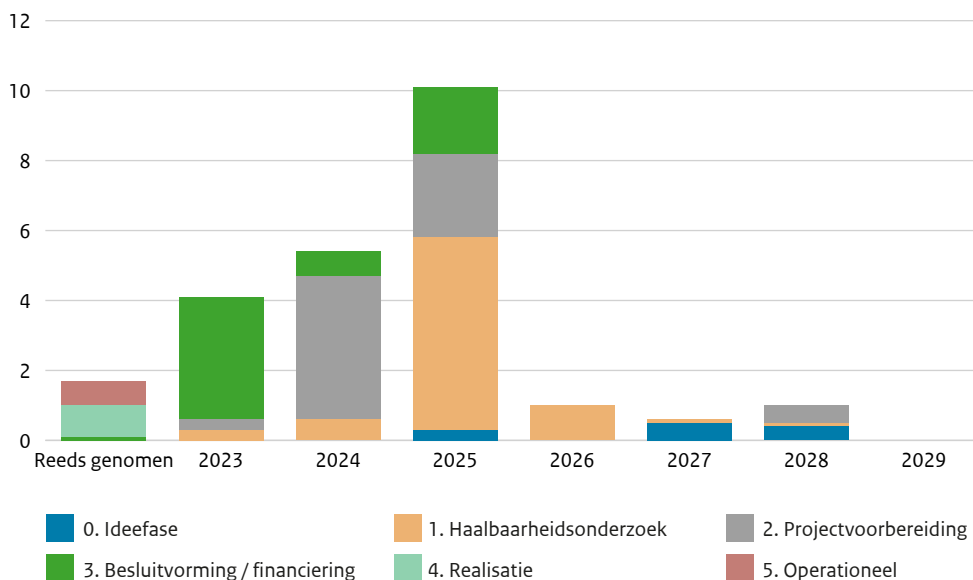
De industrie werkt in verschillende 'innovatieroutes' samen met de wetenschap en topsectoren aan nieuwe energiedragers en productietechnieken. De voortgang is af te leiden uit de inzet van publieke middelen (Figuur 10) en de realisatie van aantallen en typen installaties (Figuur 11). De Sankey-figures hieronder laten zien hoe publieke innovatiemiddelen in 2021 zijn verdeeld over industriële doelgroepen en industrieroutes. Het gaat om de middelen vanuit de EZK-regelingen DEI+, HER+, MOOI, Systeemintegratie, TSE-Industrie en TSE-studies en VEKI.³⁵ Deze innovatieroutes zullen vooral na 2030 hard nodig zijn om de industrie klimaatneutraal en circulair te laten produceren. Deze routes bieden daarmee ook economische kansen voor de industrie.

³⁴ Kamerstuk 29826, nr. 176.

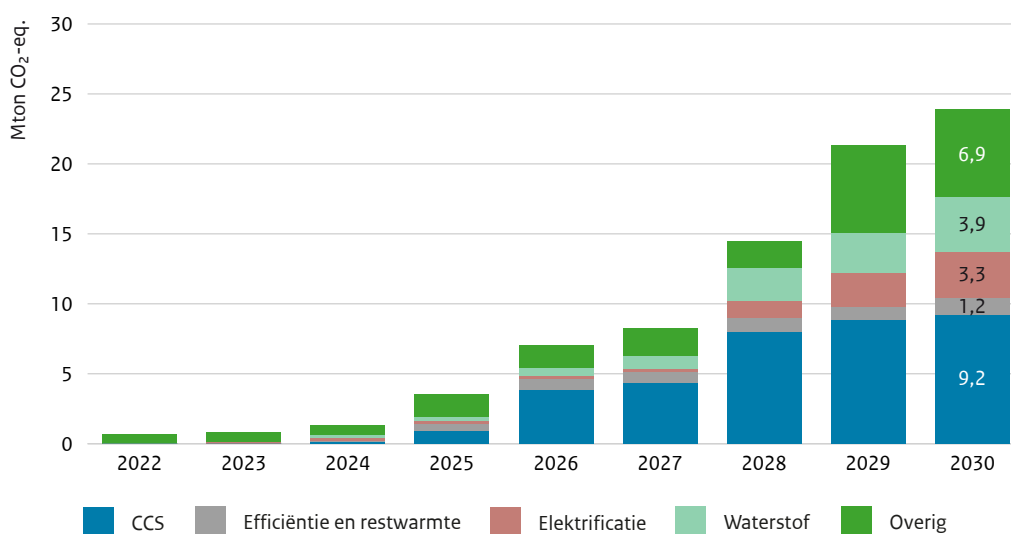
³⁵ Voluit zijn dit de regelingen Demonstratie energie- en klimaatinnovatie (DEI+), Hernieuwbare Energietransitie (HER+), Missiegedreven Onderzoek, Ontwikkeling en Innovatie (MOOI), Topsector Energie (TSE) en Versnelde Klimaatinvesteringen Industrie (VEKI).

Figuur 9. Verwachte emissiereductie van geplande projecten naar: jaar van investeringsbesluit.

Figuur 10. Verwachte emissiereductie van geplande projecten naar: uitvoeringsjaar en techniekoptie.

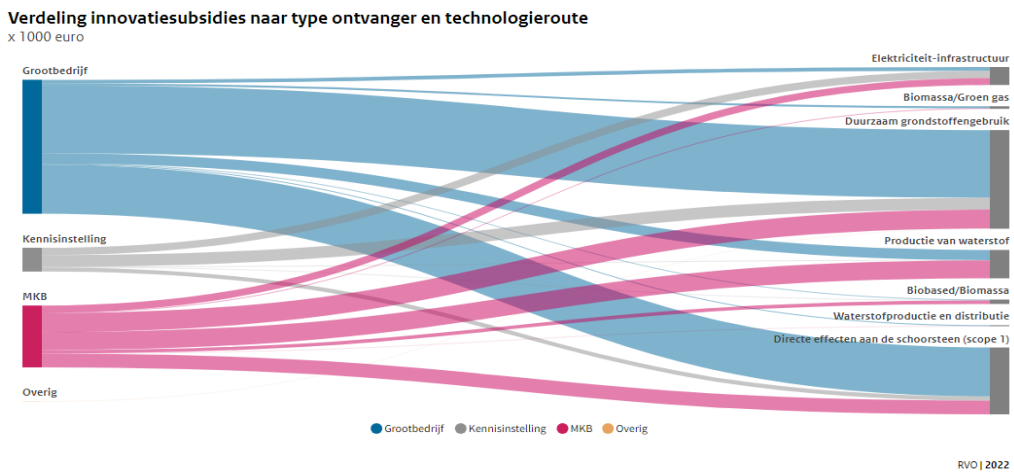
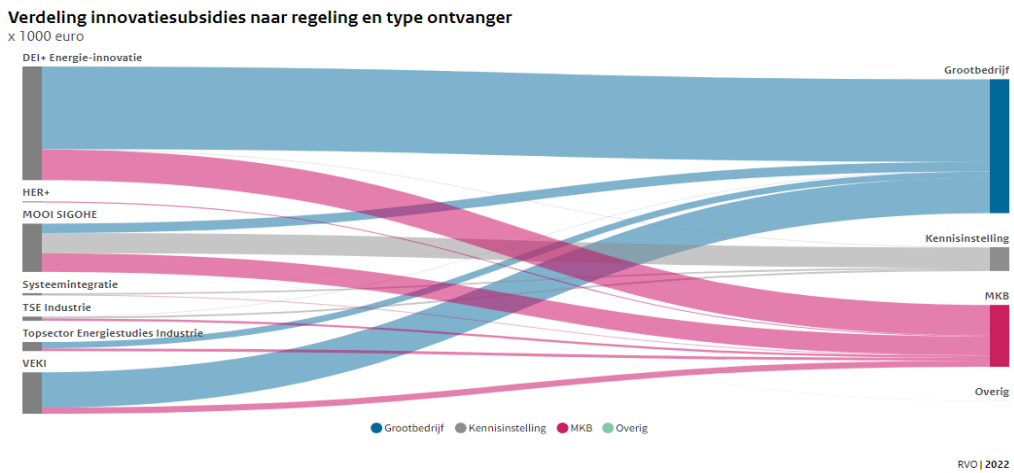

De overheid zet verder in op de innovatieroutes. In totaal gaat het om 142 miljoen euro in 2022. Ten opzichte van 2021 (164 miljoen euro) is dit een lichte daling. In 2022 ging ruim 40% van deze innovatiemiddelen naar innovatie op het gebied van duurzaam grondstoffengebruik. Bijna 30% van de middelen ging naar innovaties voor het tegengaan van scope 1 emissies aan de schoorsteen en 20% ging naar innovatie op het gebied van waterstofproductie. De overige 10% ging naar de ontwikkeling van technieken op het gebied van onder andere elektriciteit-infrastructuur, biomassa/groen gas en het gebruik van biobased grondstoffen voor de vervaardiging van producten.

De Sankey-figuren hieronder geven de verdeling weer van de innovatiemiddelen per type organisatie. Het grootbedrijf, het mkb en de kennisinstellingen kregen in 2022 respectievelijk 61%, 28% en 11% van de innovatiemiddelen toegewezen. Ten opzichte van 2021 groeit het aandeel van de innovatiemiddelen dat voor het grootbedrijf licht (van 55% naar 61%). Het aandeel van toegewezen innovatiemiddelen aan het mkb en kennisinstellingen daalt licht (van 33% naar 28% en van 12% naar 11%, respectievelijk). Voor het mkb betreft dit bijna 40 miljoen euro in 2022. Bijna de helft van deze innovatiemiddelen voor het mkb is

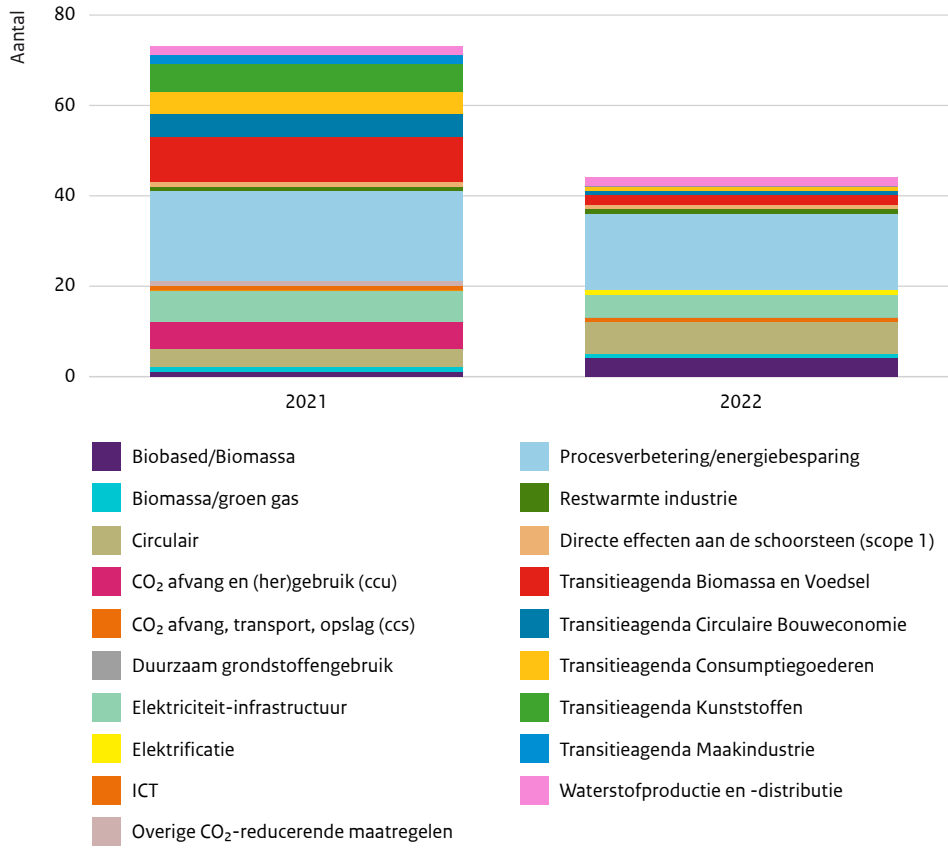
afkomstig uit de DEI+ en ruim een kwart van de innovatiemiddelen die het mkb krijgt toegewezen is afkomstig uit de MOOI. Ten opzichte van 2021 zijn de toegewezen middelen voor het mkb vanuit de DEI+ afgenomen terwijl er een toename is van de middelen uit de MOOI. Bijna 4 miljoen euro komt vanuit de VEKI. De overige innovatiemiddelen zijn onder andere afkomstig van de HER+ en de TSE Industrie.

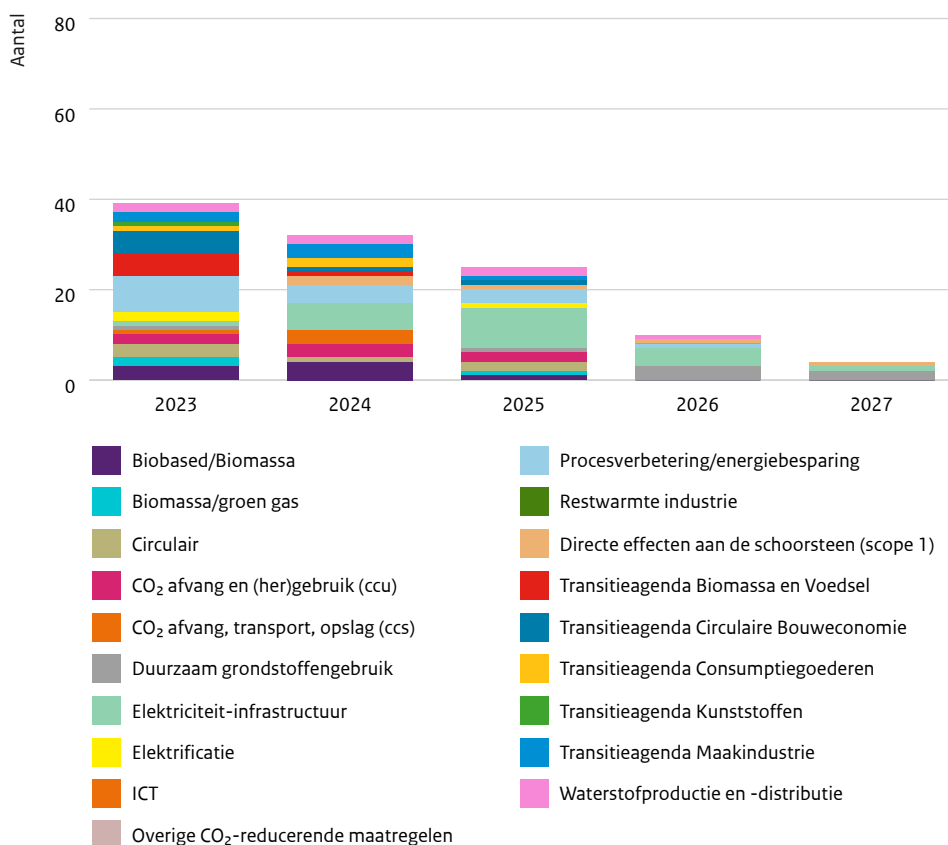
Figuur 11. Sankey-figures van de verdeling van innovatiesubsidies naar regeling en type ontvanger en van type ontvanger naar technologieroute in 2022. Het gaat om de middelen vanuit de EZK-regelingen DEI+, HER+, MOOI, Systeemintegratie, TSE-Industrie en TSE-studies en VEKI.

In 2022 zijn 44 projecten gerealiseerd en voor 2023 staan 110 installaties op stapel. De figuren hieronder geven het aantal gerealiseerde projecten (installaties) en het aantal geplande pilots weer, op basis van eerdere subsidietoekenning uit de innovatieregelingen DEI+, MOOI, VEKI, TSE-Industrie en TSE-studies. Bij de 101 installaties voor 2023 gaat het om projecten met TRL (Technology Readiness Level) niveau 5 of hoger. De spreiding over verschillende industrieroutes is hierbij belangrijk voor zowel de ombouw- als de opbouwkant van de transitie.

Figuren 12 en 13. Aantal gerealiseerde projecten (installaties) en geplande pilots , op basis van eerdere subsidietoekenning uit de innovatieregelingen DEI+, MOOI, VEKI, TSE-Industrie en TSE-studies.

2.3.5 Belangrijke aandachtspunten en beleidsinzet kabinet

Voortgang uitvoering

Doelbereik van de industrie wordt nog door onzekerheid omgeven. In de kwartaaloverleggen is stilgestaan bij de factoren die daaraan bijdragen zoals de onzekerheid over de tijdige realisatie van randvoorwaarden, met name de tijdige beschikbaarheid van vergunningen, infrastructuur en voldoende (groene) elektriciteit. Om de realisatie van de randvoorwaarden te versnellen is het NPVI opgezet. Een belangrijk onderdeel van het NPVI is de maatwerk aanpak van de 20 grootste industriële uitstoters. Tot en met september 2023 zijn er acht ‘Expression of Principles’ getekend en wordt er verder gewerkt aan de Joint Letters of Intent. De laatste stap in dit proces is het maken van de bindende maatwerkafspraken.

Het kabinet zorgt voor een betere coördinatie op verduurzaming van het mkb. Dat houdt in: betere communicatie richting het mkb over welke ondersteuning er is én het tegengaan van overlap in die ondersteuning.³⁶ In 2023 is inzichtelijker gemaakt welke programma’s en regelingen er zijn. De ministeries werken samen om het geheel van programma’s en regelingen nog effectiever en efficiënter te maken. Verder is in 2023 de subsidie verduurzaming mkb (SVM) heropend waarmee het mkb tot 80% van de kosten voor een verduurzamingsadvies vergoed kan krijgen. Ook is het groenluis in de Borgstelling mkb-kredieten dit jaar van start gegaan waarmee ondernemers gemakkelijker via een borgstelling een lening kunnen krijgen bij een kredietverstrekker.

Cruciaal is dat bedrijven de komende twee jaar tot positieve investeringsbeslissingen komen om in Nederland te verduurzamen. Zonder deze investeringsbeslissingen zal de industrie het reductiedoel niet voor 2030 halen. Voor een groot aantal projecten hangt dit af van de tijdige beschikbaarheid van vergunningen, infrastructuur en groene elektriciteit. De inzet van het kabinet in het eerder genoemde

³⁶ Beleid op dit terrein is verdeeld over vijf ministeries (EZK, BZK, IenW, LNV en VWS).

NPVI is om de onzekerheid voor investeerders drastisch te reduceren door knelpunten weg te nemen, onder meer via intensivering van de maatwerk aanpak, terugdringen van de netcongestie en realisatie van windparken op zee.

Vorbereiding aanvullend voorjaarspakket

De onzekerheden over doelbereik van bestaande beleidsmaatregelen speelde mee in de besluitvorming over het aanvullende klimaatbeleid. Zo is er bijvoorbeeld afgesproken dat het tarief van de CO₂-heffing per 1 januari 2025 wordt opgehoogd zodat de eerder afgesproken extra opgave van 4 Mton onder de CO₂-heffing zeker wordt gehaald. Welke tarief daarbij hoort, zal door het PBL worden onderzocht. Ook is er aangegeven dat de door de maatwerkafspraken vrijvallende dispensatierechten niet meer verhandeld zullen kunnen worden, om verplaatsing van uitstoot (naar andere heffingsplichtige) bedrijven te voorkomen.³⁷

Tot slot was er aandacht voor de internationale concurrentiepositie en het handelingsperspectief voor verschillende soorten bedrijven. Het kabinet is zich ervan bewust dat de industrie opereert in een internationaal concurrerend speelveld, waardoor beprijzings- en normeringsmaatregelen niet in omvang en timing teveel van het EU-beleid kunnen afwijken.³⁸ Aangezien Nederland met de heffing en energiebelasting al voorloopt in Europa, wil het kabinet bedrijven handelingsperspectief bieden met subsidie-instrumentarium zoals de SDE++, VEKI en NIKI.

2.4 Sector Gebouwde Omgeving

Om bij te dragen aan het tegengaan van klimaatverandering is het doel dat de gebouwde omgeving in 2050 CO₂-neutraal is. Daarom verminderen we de vraag naar energie door gebouwen beter te isoleren én gaan we richting 2050 stapsgewijs over van aardgas op alternatieve en energie-efficiënte warmte- en koudelevering, op basis van duurzame energie. Het beleid volgt hierin twee interacterende sporen. Een gebiedsgericht spoor waarbij lokaal, onder regie van gemeenten, wijken planmatig verduurzaamd en uiteindelijk aardgasvrij gemaakt worden. En een tweede spoor gericht op individuele gebouwen en gebouweigenaren. Dit is beschreven in het Programma versnelling Verduurzaming Gebouwde Omgeving (PVGO).

2.4.1 Waar staan we ten opzichte van het doel en wat zijn de ontwikkelingen?

Indicatieve restopgave en raming 2030

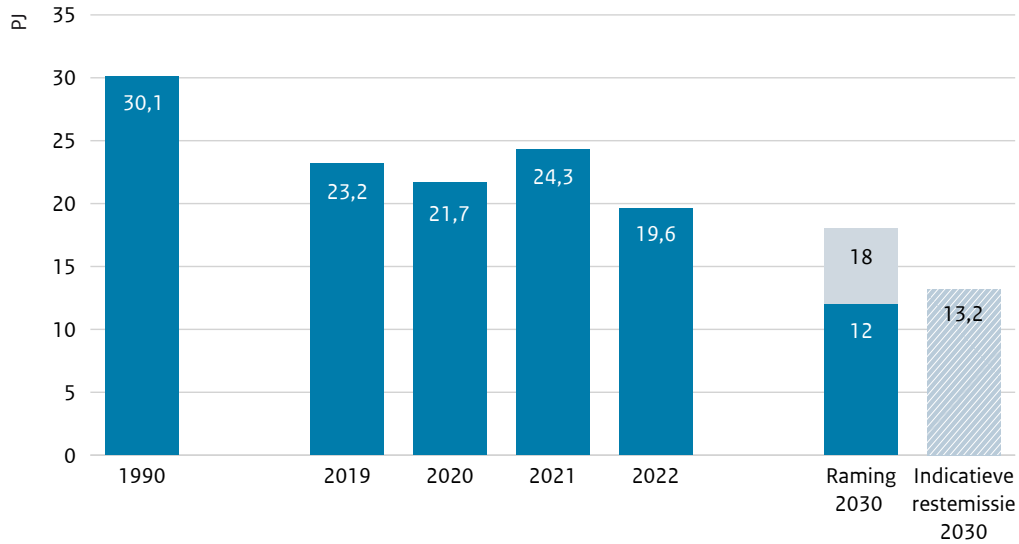
De indicatieve restopgave voor de sector Gebouwde Omgeving is 13,2 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030. De KEV raamt de uitkomst van beleid op 12-18 Mton. De doelstelling ligt dus binnen het bereik.³⁹ Onderstaande figuur toont de jaarlijkse emissie van broeikasgassen en de geraamde restemissie volgens de KEV in 2030, afgezet tegen het beleidsdoel (13,2 Mton CO_{2-eq}).

³⁷ In de [Kamerbrief over stand van zaken NPI](#) van 14 juli wordt verder ingegaan op de voortgang omtrent de maatregelen in het aanvullende voorjaarspakket.

³⁸ Daarom vindt bijvoorbeeld nader onderzoek plaats naar de effecten van mogelijke aanpassingen van de Energiebelasting (PBL, KEV2023 en [Kamerstuk NPVI-brief 14 juli](#)).

³⁹ De indicatieve doelstelling uit het coalitieakkoord was 10 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030. Daarbij werd uitgegaan van 2,9 Mton reductie door bijmenging van groen gas. In het voorjaar is de opgave aangepast naar 13,2 Mton CO_{2-eq} waarbij groen gas niet is meegenomen.

Figuur 14. Ontwikkeling uitstoot in de sector Gebouwde Omgeving. Bron: KEV 2023.

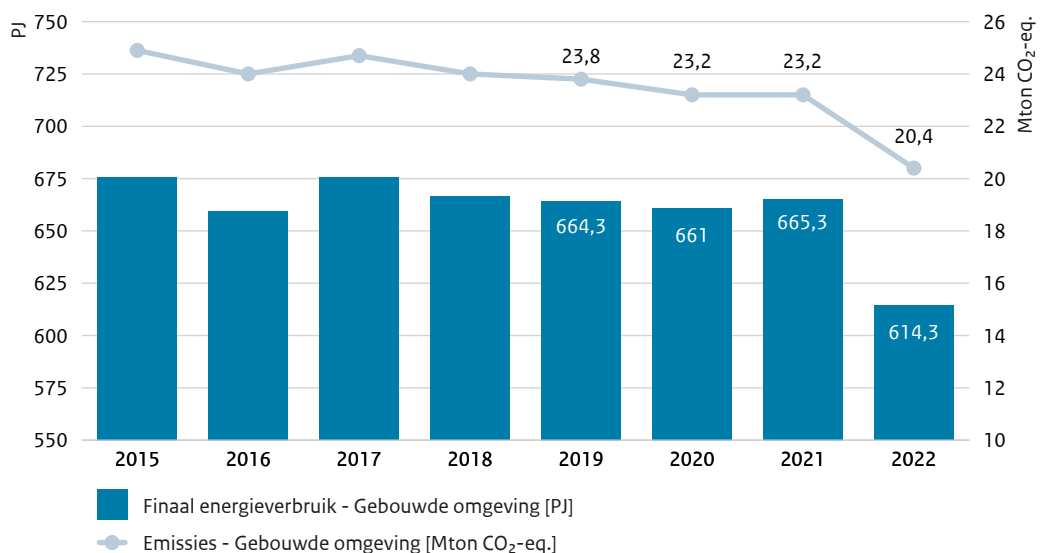

Energieverbruik en emissies gebouwde omgeving

Het energieverbruik en de emissies in de gebouwde omgeving daalden de laatste jaren licht met een tijdelijke piek in 2021. De structurele daling in het energieverbruik wordt geacht samen te hangen met investeringen in energiebesparende maatregelen. Het gaat hierbij om een daling in de orde grootte van 1 tot 3%. De piek in het finale energieverbruik van aardgas, elektriciteit en warmte in de gebouwde omgeving in 2021, is mogelijk te wijten aan het corona-effect die het verbruik in woningen heeft opgejaagd door bijvoorbeeld meer mensen die thuis zijn gaan werken. Of een daling in het energieverbruik door gedragsverandering die niet gerelateerd is aan het corona-effect structureel is, wordt momenteel nog onderzocht. Hierover worden in oktober definitieve cijfers uitgebracht.

Onderstaande figuur laat de ontwikkeling zien van het temperatuurcorrecteerde finale energieverbruik van aardgas, elektriciteit en warmte in de gebouwde omgeving, evenals de broeikasgasemissies. Alleen de directe emissies (ten gevolge van aardgasverbruik in gebouwen) tellen mee voor de sector Gebouwde Omgeving. Deze bestaan voor het overgrote deel uit CO₂-emissies ten gevolge van aardgasverbruik in gebouwen. CO₂-emissies van elektriciteit en warmte worden toegerekend aan de sector Elektriciteit.

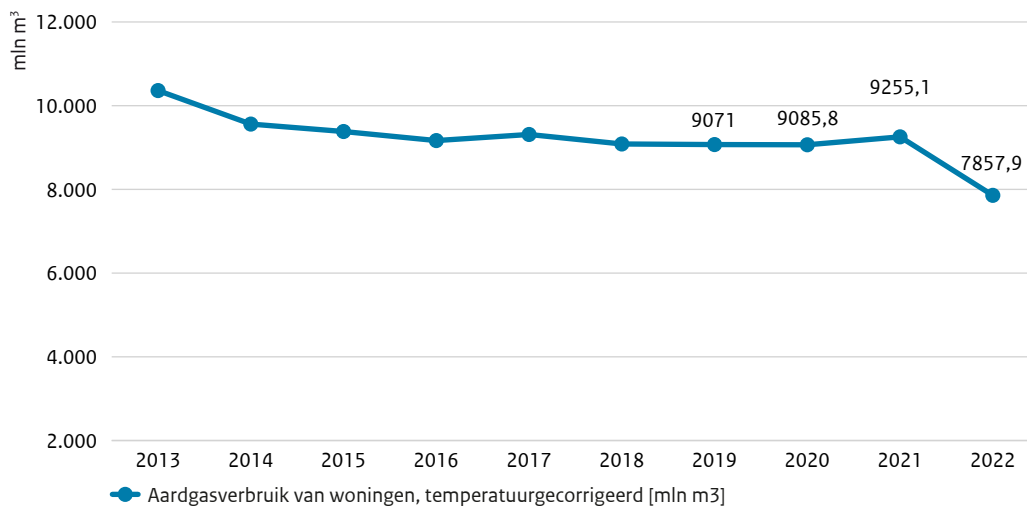
Figuur 15. Finaal energieverbruik en emissies Gebouwde Omgeving 2015-2022 (temperatuurcorrecteerd). Bron: KEV 2023.

Het totale aardgasverbruik is een belangrijke graadmeter voor de verduurzaming van de gebouwde omgeving. Zowel in woningen als utiliteitsbouw is over de jaren een (lichte) gestage daling te zien. De daling in 2022 komt echter vooral door hoge gasprijzen en het zachte winterweer. Onderstaande figuur toont dat het aardgasverbruik van woningen in de jaren vóór COVID-19 (2014-2019) jaarlijks daalde met gemiddeld iets meer dan 1%. Het steeg vervolgens licht in de coronajaren 2020 en 2021, waarschijnlijk door gedragsverandering (zoals thuiswerken). In 2022 is een sterke daling te zien van 22%. Gecorrigeerd voor het warmere weer in 2022 bedraagt deze daling volgens de KEV 2023 circa 15%. Een beperkt deel hiervan (circa 2 procentpunt) is het gevolg van het verduurzamen van woningen via het treffen van energiebesparende maatregelen. Verreweg het grootste deel (13 procentpunt) van de totale daling is het gevolg van ander stookgedrag in reactie op hoge gasprijzen⁴⁰. Het is onzeker wat op de langere termijn voor vermindering te verwachten is van zuiniger stookgedrag. De KEV 2023 gaat uit van 5%, maar met een bandbreedte van 0 tot 10%.

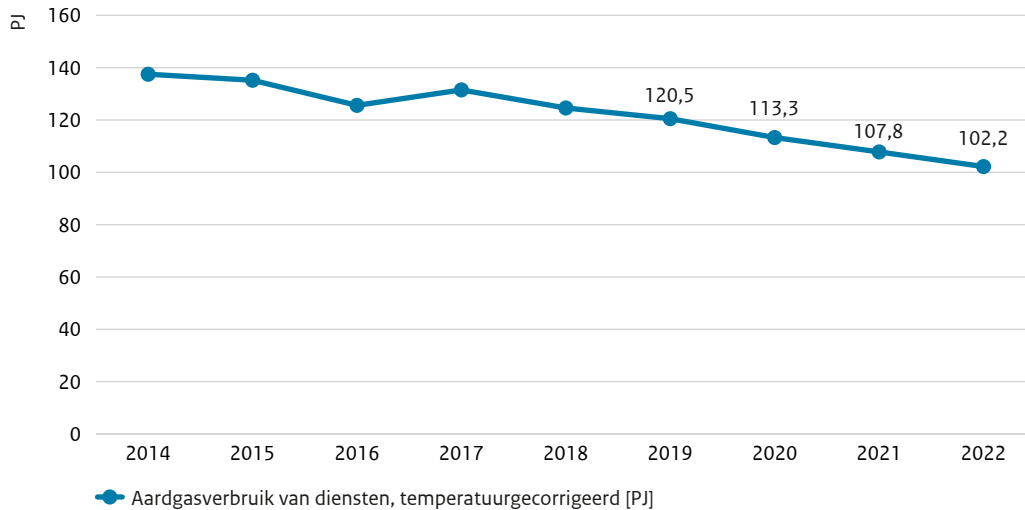
Figuur 17 laat zien dat het temperatuurgecorrigeerde aardgasverbruik in de dienstensector (utiliteitsbouw) in de periode 2013- 2021 gemiddeld met circa 3% per jaar afnam, maar dat deze daling geenszins geleidelijk tot stand is gekomen. Tot 2017 was sprake van een beperkte daling van het aardgasverbruik. Vanaf 2017 is een versnelling ingetreden en daalt het gasverbruik vrijwel constant met circa 5% per jaar. Ook van 2021 op 2022 is het aardgasverbruik met ruim 5% gedaald.

Figuur 16. Temperatuurgecorrigeerd aardgasverbruik van woningen voor de periode 2013-2022. Hierbij is het daadwerkelijk verbruik op jaarbasis vertaald naar verbruik in een wat weer betreft gemiddeld jaar. Dit vlakkt het effect van jaren met extreem weer uit. Bron: PBL, KEV 2023.

⁴⁰ In deze daling van het aardgasverbruik van woningen van 13 procentpunt van 2021 op 2022 is naar verwachting een bescheiden daling (van hooguit 4 procentpunt) inbegrepen als gevolg van veranderingen in stookgedrag door het niet langer gelden van COVID-maatregelen (thuiswerken en lockdowns) in 2022.

Figuur 17. Temperatuurgecorrigeerd aardgasverbruik van diensten voor de periode 2013-2022. Hierbij is het daadwerkelijk verbruik op jaarbasis vertaald naar verbruik in een wat weer betreft gemiddeld jaar. Dit vlak het effect van jaren met extreem weer uit. Bron: PBL, KEV 2023.

2.4.2 Inzet energiebesparing

Om de doelen voor 2030 te halen is een combinatie nodig van gedragsverandering, isoleren en efficiëntere installaties. Het kabinet neemt maatregelen die stimuleren, normeren en informeren. De maatregelen zijn niet allemaal specifiek gericht op energiebesparing maar hebben daarop wel positieve effecten. Zo zijn er ter ondersteuning van investeringen in onder andere isolatie en warmtepompen aanvullende middelen beschikbaar in de Investeringssubsidie Duurzame Energie en Energiebesparing (ISDE). Voor het financieren van de onrendabele top van warmtenetten is er de Warmte Infrastructuur Subsidieregeling (WIS). Daarnaast worden kwetsbare huishoudens extra ondersteund met energiefix-teams die overal in het land ondersteuning bieden en met de lokale isolatieaanpak. Het kabinet geeft met wettelijke verplichtingen duidelijkheid over duurzame eisen aan woningen en bedrijfsgebouwen, inclusief maatschappelijk vastgoed, zodat mensen weten waar ze aan toe zijn. Zo is er de label C verplichting voor kantoren en de aangescherpte energiebesparingsplicht voor bedrijven met utiliteitsgebouwen. In de Voorjaarsbesluitvorming van april 2023 heeft het kabinet aangekondigd prioriteit te geven aan verduurzaming van de huizen en gebouwen met de slechtste energielabels (E, F en G). Ten slotte zijn er verschillende communicatiecampagnes gestart en geïntensiveerd in 2023, zoals Zet Ook De Knop Om, om bedrijven, instellingen en huishoudens te informeren over energiebesparing.

2.4.3 Energielabels woningen en utiliteitsgebouwen

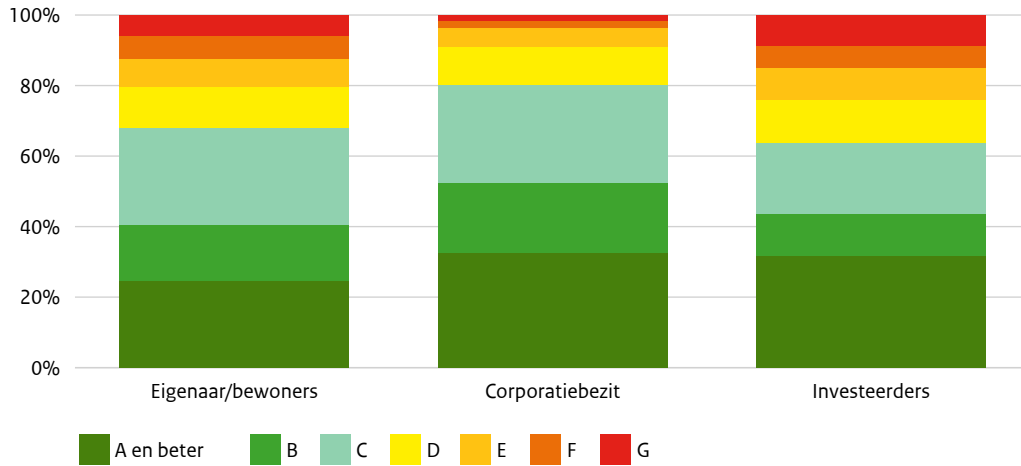
Begin 2023 heeft 61% van de woningen in Nederland een geregistreerd energielabel. Begin 2022 lag dit nog op 58%. Het overzicht van de energieprestaties is dus niet volledig. Op basis van geregistreerde labels is wel een schatting te maken voor de gehele woningvoorraad. Nederland telt 8,2 miljoen woningen, waarvan 57% koopwoningen, 29% corporatiewoningen en 14% woningen van overige verhuurders (voornamelijk investeerders).⁴¹ De schatting van energielabels, verdeeld naar eigendoms-categorieën, is te zien in onderstaande figuur. Naar schatting heeft zo'n 40% van de koopwoningen begin 2023 een energielabel B of beter. Voor corporatiewoningen is dit 52% en voor huurwoningen van investeerders 44%. In de koopsector heeft 20% van de woningen een slecht label (E, F of G-label).

⁴¹ Overige verhuurders zijn voornamelijk investeerders, waaronder institutionele beleggers en kleinere particuliere verhuurders.

Woningen in bezit van investeerders hebben het grootste aandeel slechte labels met 24%. Het corporatiebezit heeft met 9% het laagste aandeel slechte labels.⁴²

Figuur 18. Schatting van de verdeling van energielabels over de gehele woningvoorraad per eigendoms categorie op 1 januari 2023. Bron: RVO, EP-Online, 2023.

Kadaster o.b.v. EP online | 2023

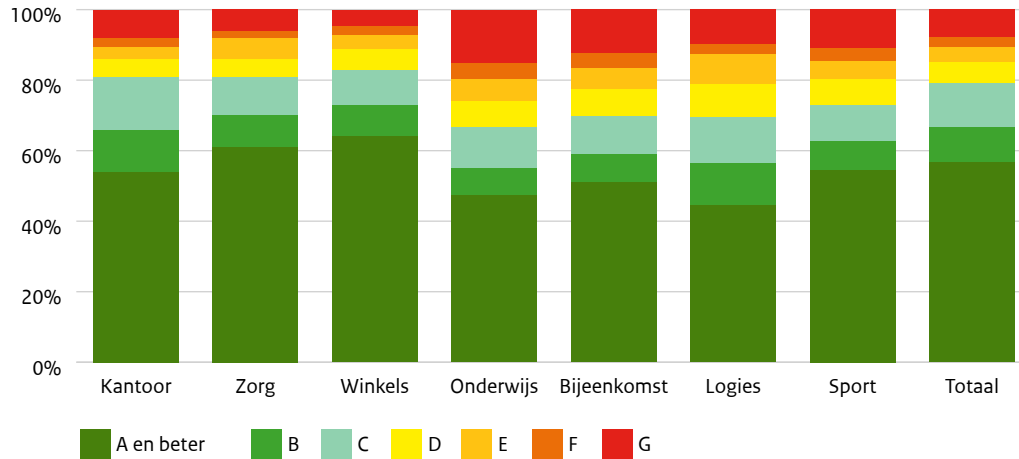
Van de verduurzamingsstatus in de utiliteitsbouw is geen eenduidig overzicht te geven.⁴³ Het percentage labelplichtige utiliteitsgebouwen met een geregistreerd label is in 2022 dan wel (naar schatting) gegroeid (van 40% naar 46%); nog steeds heeft slechts ongeveer de helft een label.⁴⁴ Daarnaast zijn subcategorieën van utiliteitsbouw op verschillende momenten labelplichtig geworden, waardoor het gelabelde aandeel verschilt en voortgang onderling moeilijk te vergelijken is. Tussen de subcategorieën zitten bovendien grote verschillen in de staat van de gebouwvoorraad en de kosten van verduurzaming. Daarnaast is de verwachting dat de voorraad met energielabel een relatief betere energieprestatie heeft dan de gebouwen zonder label. De beschikbare data geven dus waarschijnlijk een vertekend beeld van de situatie. Met die kanttekening geeft Figuur 18 een indicatief overzicht. Volgens het dashboard klimaatbeleid heeft ongeveer twee derde van het totale aantal gelabelde utiliteitsgebouwen een gunstig energielabel (B of hoger). Dit is dus echter voor veel subcategorieën een te rooskleurig beeld.

⁴² Omdat de energielabelregistraties gewogen zijn opgehoogd naar de totale woningvoorraad, zijn de getoonde percentages schattingen.

⁴³ Utiliteitsgebouwen zijn alle gebouwen die geen woonbestemming hebben, zoals gebouwen met een bedrijfsmatige (kantoren en winkels) of maatschappelijke functie (ziekenhuizen, scholen, sporthallen en gemeentehuizen).

⁴⁴ Voor de meeste woningen en utiliteitsgebouwen is een energielabel bij verkoop, verhuur en oplevering verplicht.

Figuur 19. Verdeling geregistreerde energielabels in utiliteitsbouw in 2023. Bron: RVO, EP-Online, 2023.

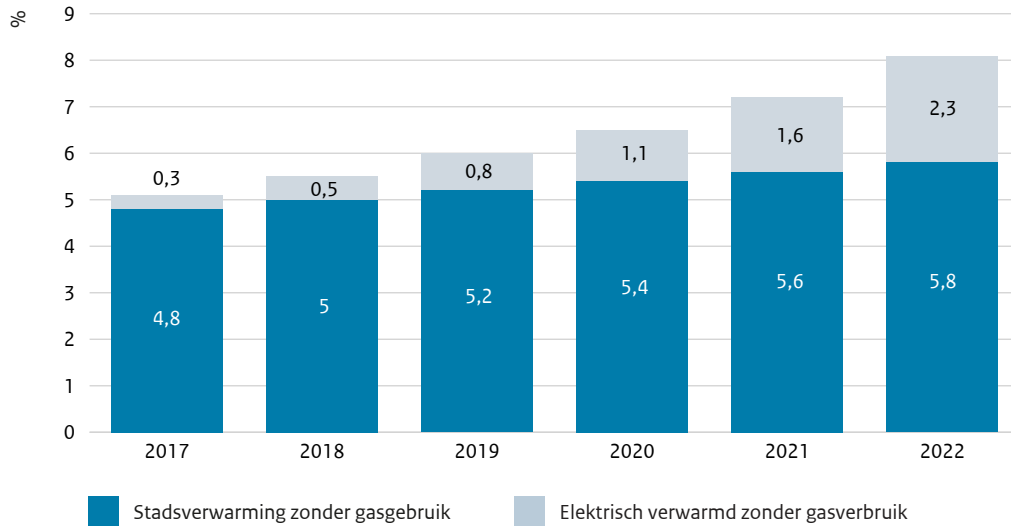
RVO | 2023

Versnelling van de verduurzaming in de gebouwde omgeving is urgent. Niet alleen voor het klimaatbeleid, maar ook voor huishoudens met hoge energierekeningen. Sinds 2019 zijn er verschillende belangrijke klimaatpakketten vastgesteld; eerst het Klimaatakkoord en vervolgens het [Programma Versnelling Verduurzaming Gebouwde Omgeving](#) (PVGGO), als onderdeel van het beleidsprogramma Klimaat. Dit voorjaar is een aanvullend maatregelenpakket samengesteld vanuit de noodzaak om meer te doen om klimaatverandering tegen te gaan en om daarbij bewoners en gebouweigenaren nog beter te ondersteunen en ontzorgen. Gezamenlijk vormen deze pakketten een mix van instrumenten om een duurzame woning voor iedereen binnen bereik te brengen. Het kabinet bevordert actief dat natuurlijke momenten voor verduurzaming, zoals vervanging van de cv-ketel, groot onderhoud en aankoop van een nieuwe woning, optimaal benut worden. Gelijktijdig zullen, onder regie van de gemeenten, wijken (collectief) worden verduurzaamd. Dit kan via een stapsgewijze aanpak met isolatie en hybride warmtepomp, via bewonerscollectieven maar ook met een collectieve overstap op een alternatieve energievoorziening, zoals een warmtenet. Kwetsbare huishoudens ondersteunen we actief via onder meer de lokale isolatieaanpak en energiefixers. Hierbij wordt prioriteit gegeven aan degenen die de meeste hulp nodig hebben, zoals mensen die nog in slecht geïsoleerde woningen wonen met lage inkomens, en aan wijken en dorpen met veel energiearmoede. Duurzaam wonen komt zo voor iedereen binnen bereik.

2.4.4 Aardgasvrije woningen

De gebiedsgerichte aanpak warmtetransitie en de individuele aanpak woningen zorgen voor een groeiend aantal aardgasvrije woningen. Het aantal aardgasvrije woningen wordt door het CBS bepaald op basis van onder andere het energiegebruik. Het aandeel aardgasvrije woningen in het totale woningbestand nam gestaag toe van 5,1% in 2017 naar 7,2% in 2021. In 2022 is een versnelling opgetreden in de groei van het aandeel aardgasvrije woningen. Inmiddels telt de woningvoorraad 8,1% aardgasvrije woningen. Het CBS heeft het aantal aardgasvrije woningen voor 2022 geraamd op circa 650.000 woningen.

Figuur 20. Aandeel aardgasvrijewoningen: woningen met een aardgasvrije warmtetechniek en zonder aardgasverbruik. Bron: CBS, Statistiek Hoofdverwarmingsinstallaties, 2017-2022.

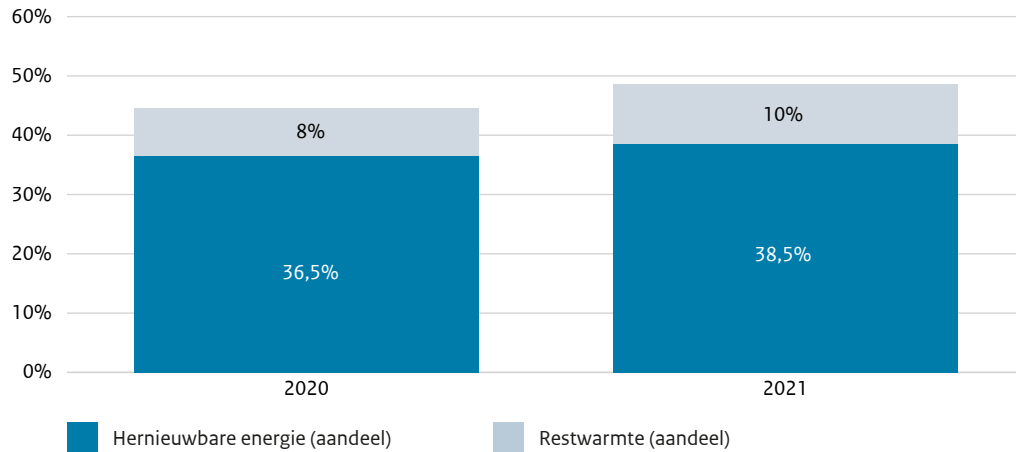
2.4.5 Duurzaamheid warmtenetten

Realisatie van warmtenetten krijgt in de gebiedsgerichte aanpak warmtetransitie veel aandacht. Om duurzaam te zijn moeten warmtenetten gebruik maken van hernieuwbare bronnen en/of restwarmte. Het aandeel hernieuwbare energie van de totale geproduceerde warmte in warmtenetten lag op 38,5% in 2021 (36,5% in 2020), zie onderstaande figuur. Data voor 2022 komen pas na publicatie van deze nota beschikbaar. Het grootste deel hiervan komt van afvalverbrandingsinstallaties en biomassacentrales. Het aandeel restwarmte was 10% in 2021 (8% in 2020).

Realisatie van warmtenetten krijgt in de gebiedsgerichte aanpak warmtetransitie veel aandacht. Om duurzaam te zijn moeten warmtenetten gebruik maken van hernieuwbare bronnen en/of restwarmte. Het aandeel hernieuwbare energie van de totale geproduceerde warmte in warmtenetten lag op 38,5% in 2021 (36,5% in 2020), zie onderstaande figuur. Data voor 2022 komen pas na publicatie van deze nota beschikbaar. Het grootste deel hiervan komt van afvalverbrandingsinstallaties en biomassacentrales. Het aandeel restwarmte⁴⁵ was 10% in 2021 (8% in 2020).

⁴⁵ Restwarmte is warmte die vrijkomt bij (industriële) processen en niet opnieuw in het proces gebruikt wordt.

Figuur 21. Aandeel hernieuwbare energie en restwarmte in warmtenetten.

2.4.6 Belangrijke aandachtspunten en beleidsinzet kabinet

Voortgang uitvoering

In de kwartaaloverleggen is stilgestaan bij het breed gedeelde gevoel dat de opgave voor de gebouwde omgeving uit het Coalitieakkoord al heel fors is. Tegelijkertijd bestond het beeld dat de uitvoering in de gebouwde omgeving op veel onderdelen vooroploopt en dat bewoners en gebouwde omgevingen geholpen zijn met zo snel mogelijke verduurzaming in de gebouwde omgeving. Een grote bijdrage werd tevens verwacht van de inzet van groen gas. Het PBL schat echter in dat minder groen gas geproduceerd kan worden dan de beoogde 1,6 bcm en rekent dit niet specifiek toe aan de sector Gebouwde Omgeving. Inmiddels is de groen-gas-opgave buiten de reductieopgave voor de gebouwde omgeving geplaatst, waardoor het doel voor de restemissie in 2030 van 10,0 is bijgesteld naar 13,2 Mton.

De ontwikkeling van collectieve warmtenetten werd als moeizaam gezien. Het kabinet heeft besloten om deze primair in publieke handen te leggen. Er was enige zorg over de uitvoeringskracht van gemeenten. Hierover is in overleg getreden met de koepels van medeoverheden. De Wet collectieve warmtevoorziening (Wcw) is in procedure en treedt naar verwachting met ingang van 2025 in werking. Tevens is de Warmtenet Investerings Subsidie (WIS) opengesteld, zijn de eerste tientallen subsidieverzoeken ingediend en is de eerste aanvraag voor een warmtenetproject al beschikbaar. Komende tijd volgen er meer.

Voorbereiding aanvullend voorjaarspakket

Het tegengaan van energiearmoede en het streven naar een rechtvaardige verdeling van lasten vormen de kern van de aanpak bij de voorjaarsbesluitvorming. Vanwege de sterk gestegen energieprijzen in 2022 besloot het kabinet tot een prijsplafond voor energieprijzen. Dit zou echter niet eindeloos kunnen duren en dus is gewerkt opties voor het gericht verlagen van de energielasten van kwetsbare groepen. Boven op de reeds gereserveerde middelen voor lage en middeninkomens is een aanvullend rechtvaardigheidspakket van 900 miljoen euro gereserveerd. Hiervan is 425 miljoen euro bestemd voor betere ondersteuning en een intensievere collectieve aanpak in kwetsbare wijken en dorpen, 100 miljoen euro voor extra zonnepanelen op huurwoningen, 300 miljoen euro voor 0% rente bij financiering voor lage- en middeninkomens via het Warmtefonds, 25 miljoen euro ter ondersteuning van VvE's die willen verduurzamen en 50 miljoen euro voor doe-het-zelf-subsidie voor bewoners die zelf aan de slag willen.

Om verduurzaming van koopwoningen te versnellen is gekozen voor een combinatie van stimulerende maatregelen (zoals verhoging van subsidies), de lokale aanpak van het Nationaal isolatieprogramma en gunstigere financiering. Naast deze maatregelen is de verwachting dat verdere versnelling zal komen uit diverse afgesproken normerende en beprijzende maatregelen, zoals de normering van verwarmingsinstallaties. Afgelopen jaar is investeren in verduurzaming via een lening bij het Warmtefonds voor meer woningeigenaren aantrekkelijker gemaakt. De financiering van het Warmtefonds is voortaan goedkoper voor VvE's en de groep woningeigenaren die 0% rente betaalt, is verruimd van een verzamelinkomen van ruim 48.000 euro tot 60.000 euro. Daarnaast staat per 1 april de lokale aanpak van het nationaal isolatieprogramma open. Hierbij worden met name mensen met lagere inkomens in buurten en wijken met relatief veel slechte labels ondersteund via de gemeenten bij het isoleren van hun woning

In het voorjaar zijn extra middelen beschikbaar gesteld voor groen gas en warmtenetten en voor de potentiële emissiereductie en CO₂-vastlegging door biobased bouwen. Er was overeenstemming dat hierbij sprake moet zijn van een goede balans tussen normeren, beprijzen en subsidie om tot voldoende opschaling te komen.

2.5 Sector Landbouw en Landgebruik

Verduurzaming van de landbouw en het landgebruik is cruciaal om in 2050 klimaatneutraliteit voor Nederland te kunnen bereiken. Toekomstbestendige verduurzaming vergt een integrale benadering zodat meerdere opgaven (zoals klimaat, natuur, stikstof en waterkwaliteit) in samenhang worden aangepakt. Voor het landelijk gebied krijgt de integrale benadering vorm in het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). De aanpak in het NPLG is gericht op de veehouderij, akkerbouw en landgebruik. Beleid voor de glastuinbouw volgt een apart spoor. Met de glastuinbouwsector heeft het kabinet een convenant afgesloten met afspraken over verdere verduurzaming op weg naar een klimaatneutrale glastuinbouwsector in 2040.

2.5.1 Waar staan we ten opzichte van het doel en wat zijn de ontwikkelingen?

Indicatieve restopgave en raming 2030

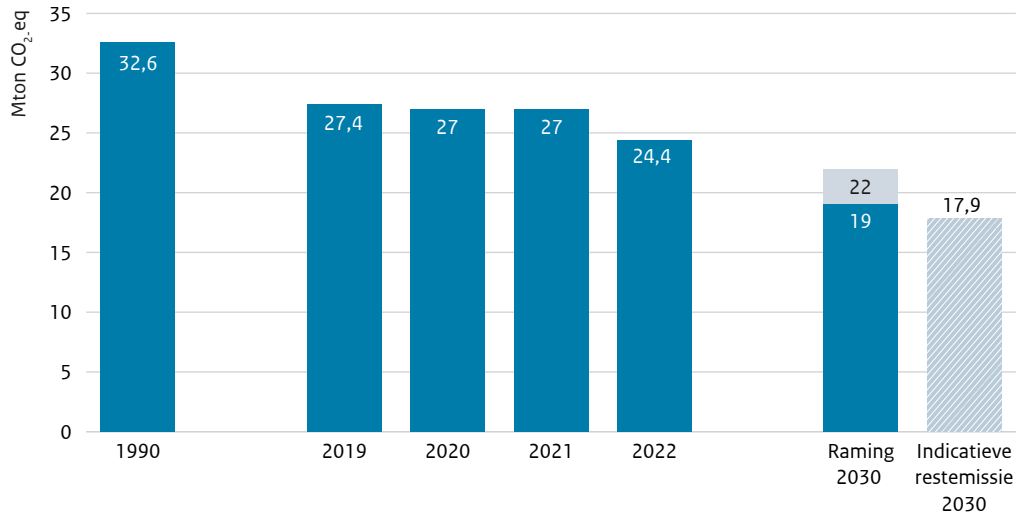
De indicatieve restopgave voor de landbouw is 17,9 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030.⁴⁶ Dit doel ligt nog niet binnen bereik. Met de KEV raamt het PBL de broeikasgasemissies van de landbouw op 19-22 Mton CO_{2-eq} in 2030. Dat is ongeveer 1,5 Mton lager dan in de vorige KEV, maar de daling is onvoldoende om het doel voor de landbouw binnen bereik te brengen. Daarin is een verschil te zien tussen de glastuinbouw enerzijds en de veehouderij en akkerbouw anderzijds. De glastuinbouwsector zal volgens de ramingen het sectordoel van 4,3 Mton CO_{2-eq} in 2030 halen door vermindering van het gasverbruik. De nieuwe derogatiebeschikking en de opkoopregelingen voor piekbelasters brengen de uitstoot in de veehouderij en akkerbouw omlaag, maar de reductie is beperkt. Daarmee blijft er een gat tussen het emissiedoel voor de landbouw en de geraamde emissie in 2030. Dat komt onder meer doordat het NPLG nog in ontwikkeling is en niet kon worden meegenomen in de ramingen van de KEV.

De indicatieve restopgave voor landgebruik is 1,8 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030.⁴⁷ Ook hier ligt de geraamde emissie van het landgebruik boven het doel. Het restemissiedoel voor het landgebruik blijft met een raming van 2,5 – 3,7 Mton CO_{2-eq} in 2030 vooralsnog buiten bereik. Voor het landgebruik geldt eveneens dat de aanpak onderdeel is van het NPLG en niet geheel is meegenomen in de emissieramingen. Zo is de opbrengst van de veenweidestrategieën van vier provincies niet geraamd, omdat deze onderdeel worden van de provinciale gebiedsprogramma's van het NPLG.

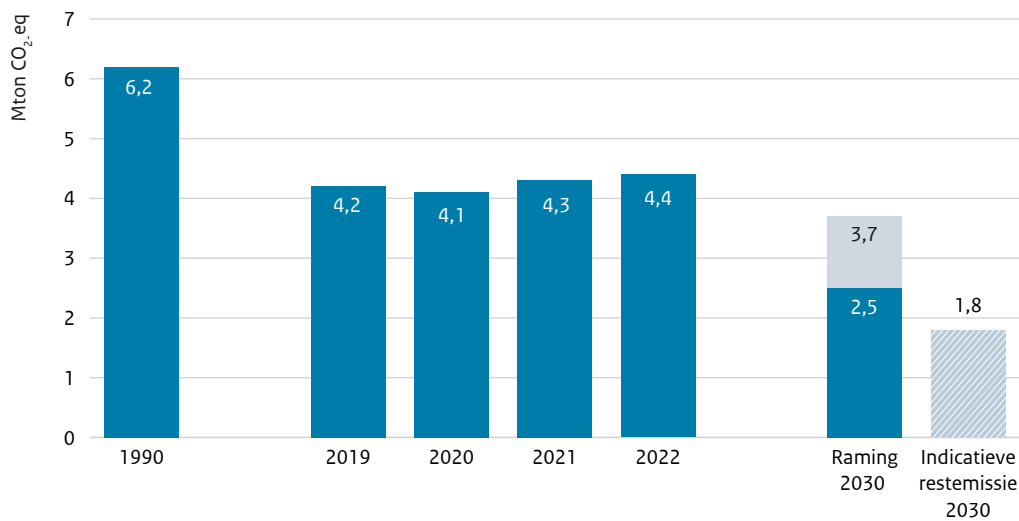
⁴⁶ De indicatieve doelstelling uit het coalitieakkoord was 18,9 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030.

⁴⁷ De indicatieve doelstelling uit het coalitieakkoord was 1,8-2,7 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030.

Figuur 22. Ontwikkeling uitstoot in de sector Landbouw (incl. glastuinbouw). Bron: KEV 2023.

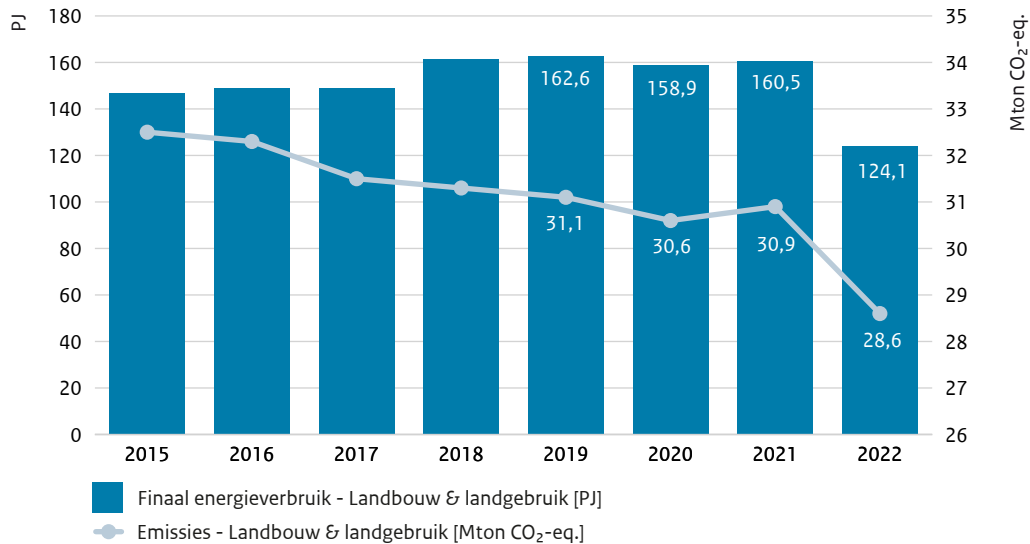
Figuur 23. Ontwikkeling uitstoot van Landgebruik. Bron: KEV 2023.

Energieverbruik en emissies landbouw en landgebruik

Het finale energieverbruik van de Landbouwsector (inclusief glastuinbouw) is met 23% gedaald: van 160,5 PJ in 2021 naar 124,1 PJ in 2022. Onderstaande figuur toont de ontwikkeling van het finale energieverbruik. De daling in energieverbruik is de belangrijkste oorzaak voor de daling van de broeikasgasuitstoot van de landbouw. De broeikasgasemissies in de landbouw zijn met 10% gedaald van 26,6 Mton CO₂-eq in 2021 naar 24,2 Mton CO₂-eq in 2022. De broeikasgasemissies van de sector Landgebruik zijn licht toegenomen van 4,3 Mton CO₂-eq in 2021 naar 4,4 Mton CO₂-eq in 2022.

Figuur 24. Finaal energieverbruik en emissies in de sectoren Landbouw en Landgebruik. Bron: dashboard klimaatbeleid o.b.v. CBS Emissieregistratie.

2.5.2 Inzet energiebesparing: glastuinbouw

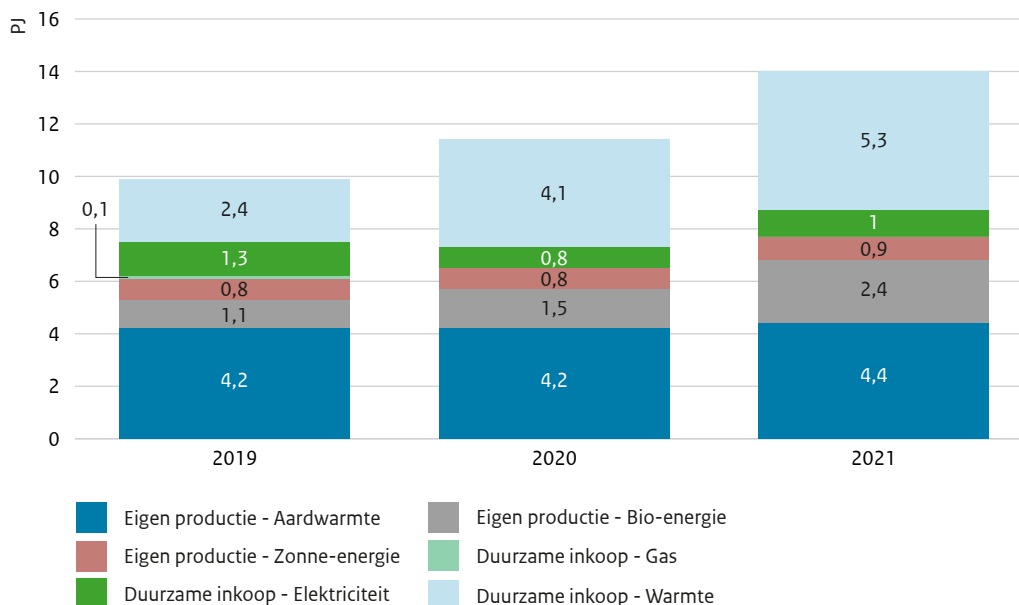
De grootste energievraag in de landbouw komt van de glastuinbouw.⁴⁸ Het energieverbruik in de glastuinbouw is in 2022 fors gedaald. Volgens het CBS is het gasverbruik door gasmotoren bij glastuinbouwbedrijven in 2022 met 30% gedaald ten opzichte van 2021.⁴⁹ De hoge gasprijzen en het relatief warme weer zorgden voor dit lagere gasgebruik.

In glastuinbouw ligt de focus op energiebesparing en vervanging van fossiele door duurzame energie. Vanaf 2023 komen glastuinbouwbedrijven onder de aangescherpte energiebesparingsplicht te vallen. Daarnaast heeft de glastuinbouwsector met de overheid een convenant energietransitie getekend om afspraken te maken over de verduurzaming van de sector. Daarin staat het doel om een energiebesparing te realiseren van circa 20% in 2030 en 30% in 2040 ten opzichte van het gemiddelde over 2015 tot en met 2017. Verder worden jaarlijks de subsidieregeling energie-efficiëntie glastuinbouw (EG) en marktintroductie energie-innovaties glastuinbouw (MEI) opengesteld om de toepassing van energiebesparende maatregelen en innovatie op dit vlak te stimuleren. De trend is dat de glastuinbouw qua aandeel van het totale energiegebruik meer duurzame energie gebruikt, zoals te zien in Figuur 23.

⁴⁸ Gezien de omvang ligt de focus in deze nota op de glastuinbouw, maar de andere landbouwsectoren vallen ook onder de energiebesparingsplicht.

⁴⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/07/gasverbruik-nederland-in-2022-laagste-in-50-jaar>

Figuur 25. Verbruik duurzame energie glastuinbouwsector. Data voor 2022 komen pas na publicatie van deze nota beschikbaar.

Uit de KEV 2023 blijkt dat het restemissiedoel voor de glastuinbouw in 2030 (4,3 Mton CO_{2-eq}) wordt gehaald. Het kabinet zet zich ervoor in dat het restemissiedoel bereikt wordt door gerichte verduurzaming van de sector (en niet door omstandigheden). Fiscale maatregelen zoals gefaseerde afschaffing verlaagd gastarief energiebelastingen glastuinbouw, gefaseerde beperking van de vrijstelling energiebelasting op aardgasgestookte warmtekrachtkoppelingen, energiebesparing en stimuleringsmaatregelen dragen onder meer bij aan het bereiken van het doel.

2.5.3 Veehouderij

Emissiereductie in de veehouderij en akkerbouw wordt bereikt met maatregelen die emissies uit dieren, stallen en mest verlagen. Het streven is om emissies integraal te reduceren zodat maatregelen bijdragen aan meerdere opgaven. Dit kan via innoveren, extensiveren, omschakelen, verduurzamen en beëindigen van bedrijfsactiviteiten. Voor het kunnen inzetten van innovaties is onderzoek nodig. In het meerjarig programma integraal aanpakken⁵⁰ wordt onderzoek gedaan naar integrale oplossingen in de veehouderij en worden kansrijke maatregelen getest in de praktijk. De eerste resultaten met betrekking tot het effect van beweiden en ruwvoerrantsoen op de methaanuitstoot zijn beschikbaar. De resultaten voor overige reductiemaatregelen worden in de loop van 2023 verwacht.

In 2022 is meer gebruik gemaakt van regelingen voor investeringen in duurzame stallen. Met de fiscale regeling Milieu-investeringsaftrek (MIA) en Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (VAMIL)⁵¹ kunnen veehouderijen steun krijgen voor investeringen in duurzame stallen. Het aantal toegekende aanvragen is in 2022 flink toegenomen. In de veehouderij gold dit met name voor duurzame melkveestallen met weidegang. Het Investeringsfonds Duurzame Landbouw, dat agrariërs ondersteunt in de vermindering van stikstof- en broeikasgasemissies, ontving in 2022 ook relatief veel aanvragen vanuit de melkveesector ten opzichte van de andere diersectoren.

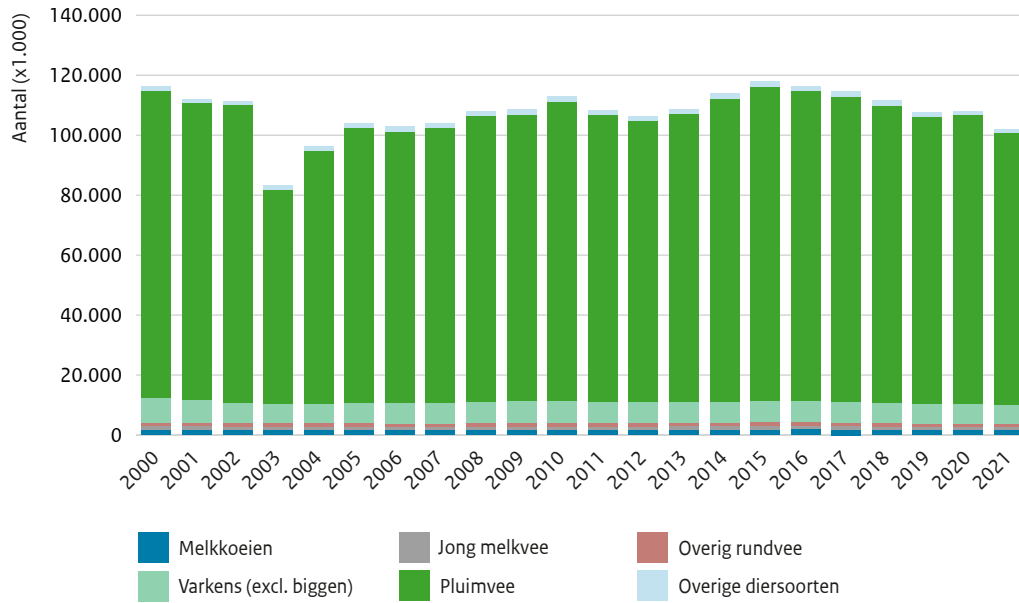
Het totaal aantal stuks vee in Nederland is de afgelopen twintig jaar licht gedaald. In 2021 waren er 101,8 miljoen landbouwhuisdieren, zie Figuur 24. De pluimveestapel, die in omvang verreweg het grootst is, fluctueerde het meest. Dit kan te maken hebben met vogelgriep. De ontwikkeling van aantallen per diersoort exclusief pluimvee is te zien in Figuur 25.

⁵⁰ www.integraalaanpakken.nl

⁵¹ De MIA en VAMIL bieden fiscale voordelen voor ondernemers die investeren in milieuvriendelijke bedrijfsmiddelen.

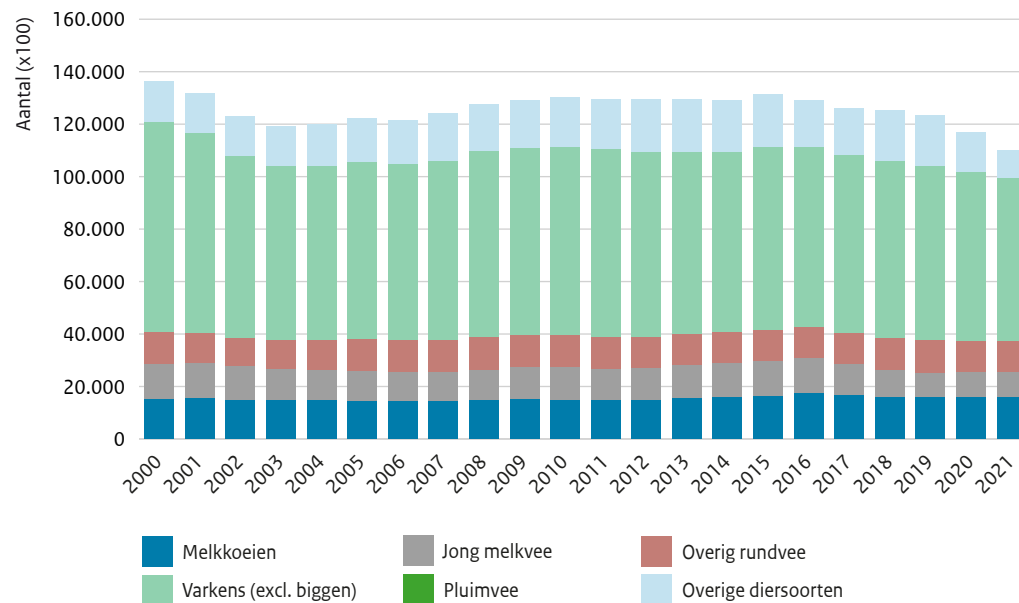

Figuur 26. Ontwikkeling aantal dieren per diersoort in Nederland.

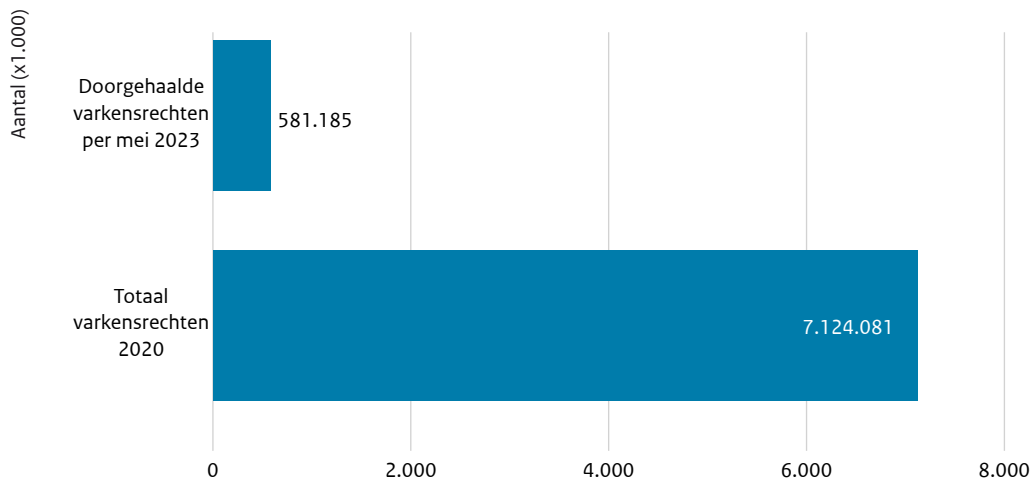
De varkensstapel nam relatief gezien het sterkst in omvang af; van 8 miljoen varkens in 2000 naar 6,2 miljoen in 2021. Zie Figuur 26. Bij deze daling zitten nog niet alle effecten van de Subsidieregeling sanering varkenshouderijen (publicatie oktober 2019). De meeste bedrijven die daaraan deelnamen zijn in 2021 en 2022 gestopt. De omvang van de andere categorieën landbouwhuisdieren is min of meer stabiel gebleven. Het effect van nieuwe beëindigingsregelingen, zoals de Landelijke beëindigingsregeling veehouderijen, op de omvang van de veestapel is nog niet bekend.

Figuur 27. Ontwikkeling aantal dieren per diersoort in Nederland exclusief pluimvee.

Door de Subsidieregeling sanering varkenshouderijen is het aantal varkensrechten afgenomen. In het kader van de Subsidieregeling hebben een paar honderd varkenshouders hun productie beëindigd. Van de deelnemende bedrijven zijn de varkensrechten doorgehaald. Van de varkensrechten die in 2020 in Nederland beschikbaar waren is zo'n 8,2% per mei 2023 doorgehaald. In de loop van 2023 zullen ook de laatste bedrijven hun vaststellingsaanvraag indienen.

Figuur 28. Totaal aantal beschikbare varkensrechten in 2020 en aantal doorgehaalde varkensrechten per mei 2023 in het kader van Subsidieregeling sanering varkenshouderijen.

2.5.4 Landgebruik

Het klimaatmitigatiebeleid voor landgebruik heeft betrekking op bomen, bossen en natuur, op veenweiden en op landbouwbodems en is zowel gericht op broeikasgasemissiereductie als op koolstofvastlegging. Meer koolstofvastlegging in bossen moet worden bereikt door de compensatie van ontbossing, klimaatslim beheer van bestaande bossen en de aanleg van nieuwe bossen binnen en buiten het Natuur Netwerk Nederland (NNN). De netto-koolstofopname in bossen is de laatste jaren echter geleidelijk afgenomen. Dit komt onder andere door het achterblijven van herbebossing waardoor er meer bos verdwijnt dan er bij komt. Over de gerealiseerde aanleg van nieuwe bossen in 2021 en 2022 wordt eind 2023 gerapporteerd in de Voortgangsrapportage Natuur. In veenweidegebieden moet het waterpeil worden verhoogd om zo afbraak van veen en uitstoot van CO₂ en methaan tegen te gaan. Er worden momenteel verschillende waterpeil-verhogende maatregelen onderzocht en uitgetoet om te komen tot een effectieve maatregelenmix die vervolgens uitgerold kan worden.

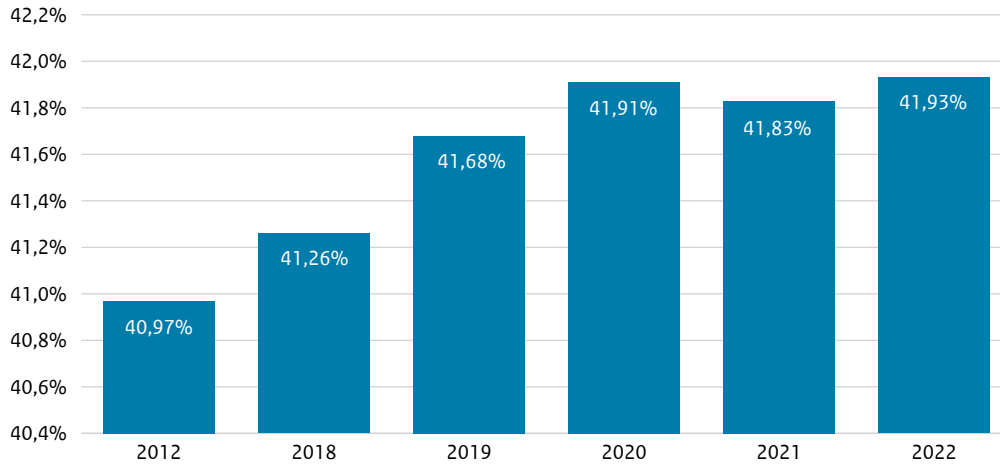
Het aandeel blijvend grasland binnen het landbouwareaal is licht toegenomen.⁵² Blijvend grasland is een effectieve manier om koolstof vast te leggen in minerale bodems.⁵³ Om blijvend grasland te stimuleren is deze maatregel onderdeel van de eco-regeling van het Nationaal Strategisch Plan⁵⁴ waarmee boeren een vergoeding krijgen voor hun inspanningen. Conform EU-regelgeving mag het aandeel blijvend grasland niet meer dan 5% afnemen t.o.v. het referentiejaar 2012. Nederland voldoet aan dit doel. Figuur 27 laat een lichte stijging zien in de periode 2012-2022 in het aandeel blijvend grasland t.o.v. het totale areaal landbouwgrond.

⁵² Van blijvend grasland is sprake als op een perceel minstens 5 jaren achtereenvolgens gras wordt geteeld.

⁵³ In het onderzoeksprogramma Slim Landgebruik is de potentiële extra koolstofvastlegging door diverse maatregelen in de veehouderij en akkerbouw in kaart gebracht. De totale potentie van alle maatregelen samen is bijna 0,9 Mton CO₂-vastlegging per jaar

⁵⁴ De Nederlandse invulling van het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2023-2027.

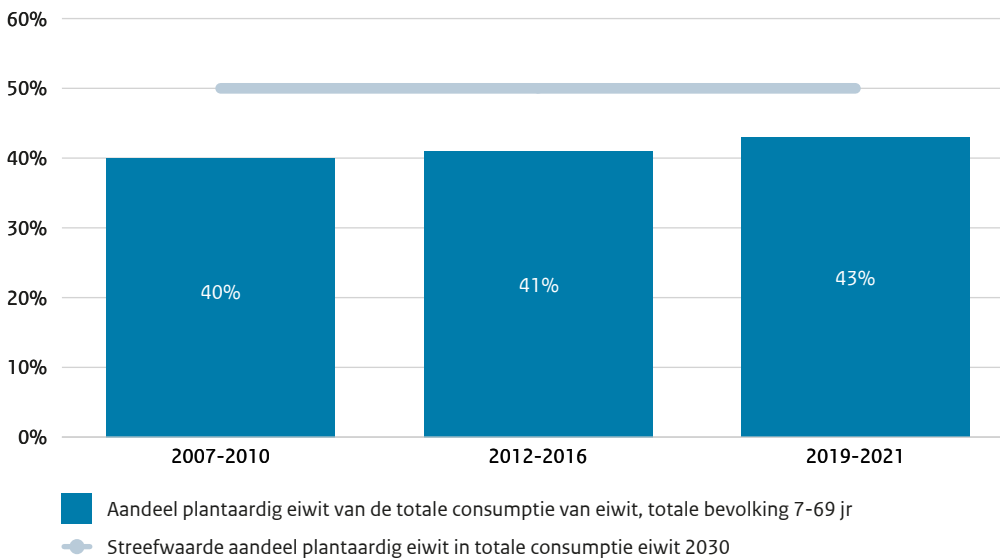
Figuur 29. Areaal blijvend grasland t.o.v. totaal areaal landbouwgrond.

2.5.5 Voedselketen

Minder voedselverspilling, inzicht in de carbon footprint van voedingsmiddelen en verandering van het (eiwit)consumptiepatroon leveren een belangrijke bijdrage aan het klimaatbeleid. De Monitor Voedselverspilling laat een afname van de voedselverspilling in Nederland in 2020 (tussen de 97 en 123 kg voedsel per hoofd van de bevolking) ten opzichte van voorgaande jaren zien. Het kabinet heeft de ambitie om 50% minder voedsel te verspillen in 2030 dan in 2015. Daarnaast streeft het kabinet naar een gezonde balans in de verhouding dierlijke en plantaardige eiwitten in de voedselconsumptie. De ambitie is om het aandeel plantaardige eiwitten in de totale eiwitconsumptie te verhogen naar 50% in 2030. Uit de vierjaarlijkse voedselconsumptiepeiling van het RIVM blijkt dat de gewenste verandering in de consumptie van dierlijke naar plantaardige eiwit in gang is gezet, maar dat de ambitie nog niet is bereikt (zie Figuur 28).

Figuur 30. Aandeel plantaardig eiwit in totale consumptie eiwit, totale bevolking 7-69 jaar. Streefwaarde aandeel plantaardig eiwit in totale consumptie eiwit 2030.

2.5.6 Belangrijke aandachtspunten en beleidsinzet kabinet

Voortgang uitvoering

In de kwartaaloverleggen ter voorbereiding op het aanvullend voorjaarspakket is geconstateerd dat in de landbouw maatregelen nodig zijn waarmee de klimaatdoelen met meer zekerheid kunnen worden gehaald. Zo is gekeken naar betere borging van de realisatie van de opgave voor de veehouderij en akkerbouw in het NPLG. Daarbij is de koppeling gelegd met het te sluiten Landbouwakkoord waarover de onderhandelingen op dat moment nog liepen. Met betrekking tot de glastuinbouw concentreerde het overleg zich op de uitwerking van de afspraken uit het Coalitieakkoord en het in november 2022 ondertekende Convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022-2030. Dit alles in samenhang met de beschikbaarheid van middelen uit het Klimaatfonds.

De uitstoot in de veehouderij en akkerbouw daalt richting 2030, maar niet voldoende voor de reductieopgave van 5 Mton. De generieke maatregelen uit het voorjaarspakket klimaat (4 Mton normerende en beprijzende maatregelen voor de veehouderij en akkerbouw) zijn niet ingevuld doordat er uiteindelijk geen Landbouwakkoord is gesloten. PBL kon er daardoor in de concept KEV 2023 geen effecten aan toekennen. Deze maatregelen moeten alsnog geconcretiseerd worden. Verder vraagt de concrete uitwerking van de provinciale gebiedsprogramma's van het NPLG aandacht. De gebiedsprogramma's zijn in juli in eerste versie opgeleverd en daardoor nog geen onderdeel van de emissieramingen.

Inzet is nodig om de doelen uit de Nationale Bossenstrategie te halen. Het gaat daarbij onder meer om de realisatie van 37.000 ha extra bos in 2030. Provincies zullen hun ambities voor compensatie van ontbossing en de aanleg van nieuw bos, zoals uitgewerkt in de provinciale bossenstrategieën, naar boven toe moeten bijstellen. Ook moeten de meeste provincies nog ambities formuleren voor herstel en revitalisering van bestaande bossen.

Voorbereiding aanvullend voorjaarspakket

Het kabinet houdt met het voorjaarspakket vast aan 5 Mton emissiereductie in de veehouderij en akkerbouw in 2030, te realiseren via het NPLG. Dat is conform de afspraak in het coalitieakkoord. In het IBO Klimaat is ingeschat dat 1 Mton via opkoopregelingen kan worden gerealiseerd. Voor de resterende 4 Mton is afgesproken om deze met normerende en beprijzende maatregelen in te vullen.

Voor de glastuinbouw is in het voorjaarspakket afgesproken dat het kabinet aansluit bij het Convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022-2030 door het CO₂-sectorsysteem per 2025 te vervangen door een vlakke individuele CO₂-heffing per 2025 en door het restemissiedoel vast te stellen op 4,3 Mton CO_{2-eq}. De CO₂-heffing is in aanvulling op de fiscale maatregelen zoals aangekondigd in het Coalitieakkoord; deze fiscale maatregelen zijn volledig ingegroeid per 2030. Uit het Klimaatfonds zijn middelen beschikbaar gesteld voor energiebesparing en een regeling voor warmte-infrastructuur. Verder stelt het kabinet de SDE-categorie 'lucht-water-warmtepompen' open voor de glastuinbouw en worden er middelen gereserveerd voor bestaande hernieuwbare warmteprojecten, naar aanleiding van de motie Grinwis-Erkens (Kamerstuk 29 023, nr. 322).

Het kabinet heeft tevens de ambitie uitgesproken om de veenweideaanpak uit het Klimaatakkoord te intensiveren door middel van normering van het grondwaterpeil. Deze intensivering vergt aanvullende financiering. Middelen zijn nog niet gereserveerd. Hierover zal later moeten worden besloten.

2.6 Sector Mobiliteit

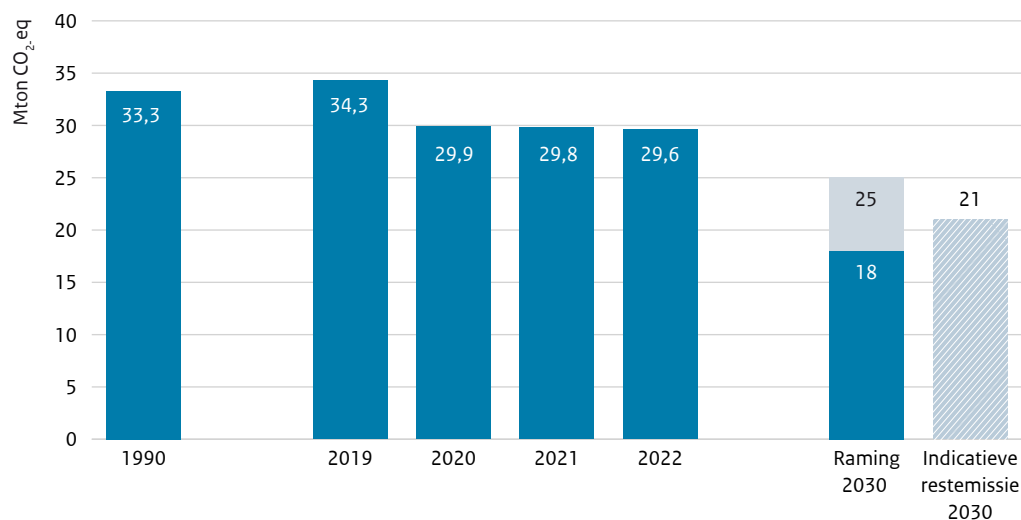
De sector Mobiliteit werkt toe naar een klimaatneutraal en fossielvrij mobiliteitssysteem in 2050. Daarbij wordt ingezet op ‘emissievrij aan de uitlaat’ voor personenvervoer, goederenvervoer en mobiliteit in de bouw. Zo wordt niet alleen klimaatverandering aangepakt, maar wordt ook milieuschade op andere vlakken significant teruggedrongen. Emissievrije mobiliteit vraagt om een dekkende laad- en tankinfrastructuur voor ‘zero emissie’ voertuigen. Daar waar verbrandingsmotoren nog onvermijdelijk zijn wordt er ingezet op hernieuwbare brandstoffen ter vervanging van fossiele brandstoffen. Voor 2030 zijn concrete streefwaarden geformuleerd voor verduurzaming van personenmobiliteit, de overschakeling naar elektrisch vervoer, het gebruik van duurzame energiedragers en de toename van emissievrij vervoer in de logistiek. Beleid voor de lucht- en scheepvaart wordt gemaakt met oog op het mondiale toneel en de langere termijn.

2.6.1 Waar staan we ten opzichte van het doel en wat zijn de ontwikkelingen?

Indicatieve restopgave en raming 2030

De indicatieve restopgave voor de sector Mobiliteit is 21 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030. De KEV raamt de uitkomst van beleid op 18-25 Mton. De doelstelling ligt dus binnen het bereik.⁵⁵ Deze cijfers zijn exclusief emissies door de levering van bunkerbrandstoffen aan de internationale lucht- en scheepvaart.

Figuur 31. Ontwikkeling uitstoot in de sector Mobiliteit. Bron: KEV 2023.

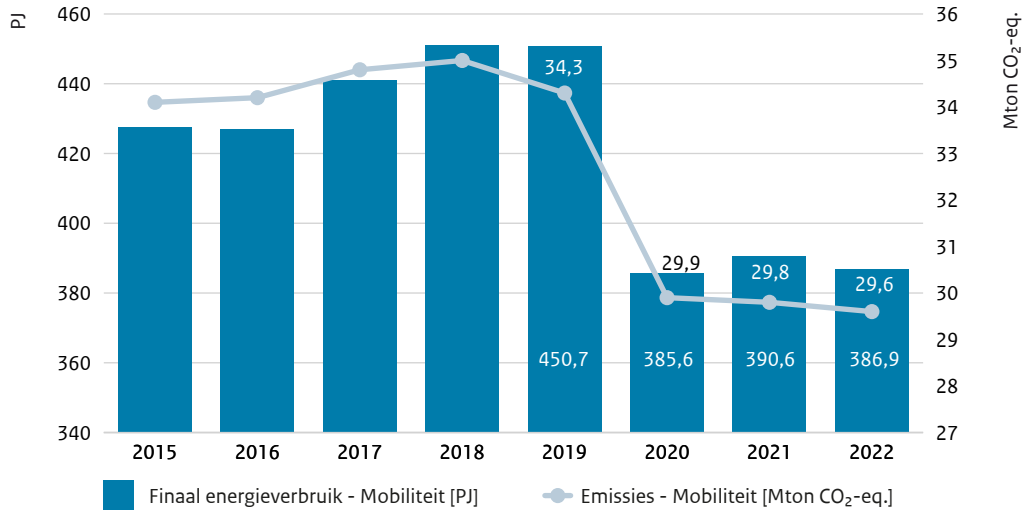

Energieverbruik en emissies mobiliteit

In de volgende grafiek ziet u de ontwikkeling van het finale energieverbruik en de broeikasgasemissies van de sector mobiliteit.

⁵⁵ De indicatieve doelstelling uit het coalitieakkoord van 23,7 Mton CO_{2-eq} restemissie in 2030 is in het voorjaar aangepast naar 21 Mton CO_{2-eq}.

Figuur 32. Finaal energieverbruik en emissies Mobiliteit. Bron: KEV 2023.

2.6.2 Inzet energiebesparing

In 2023 was er subsidie voor de aanschaf van elektrische personenauto's, zowel eerstehands als tweedehands, de Subsidierегeling Elektrische Personenauto's Particulieren (SEPP). Daarnaast was er voor zakelijke gebruikers een Subsidierегeling Emissieloze Bedrijfsauto's (SEBA) en een subsidierегeling voor de verduurzaming van binnenvaartschepen. Ook wordt emissieloos vrachtverkeer gestimuleerd door het kabinet. Verder is er de Subsidierегeling Schoon en Emissieloos Bouwmaterieel (SSEB), een regeling die ondernemingen in de bouwsector ondersteunt bij het verminderen van energiegebruik door middel efficiënter bouwmaterieel. Ten slotte is er een specifieke uitkering voor decentrale overheden voor zero-emissiebusen.

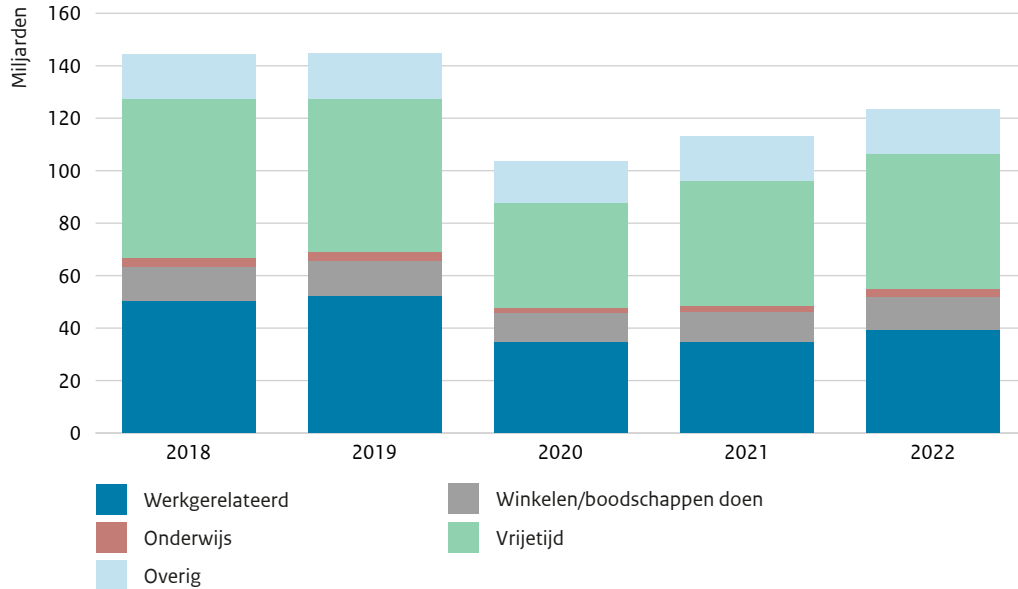
2.6.3 Personenmobiliteit & -auto's

Op het gebied van personenmobiliteit en -auto's is het doel om de uitstoot van zowel werk- als privé mobiliteit te verminderen door het stimuleren van slimmer, anders en schoner reizen. Met het *Ontwerpbesluit CO₂-reductie werkgebonden personenmobiliteit* wil het kabinet werkgevers aanzetten tot bewuste keuzes over de verduurzaming van zakelijk- en woon-werkverkeer. Het doel is dat werkgebonden personenmobiliteit in 2030 1,5 megaton CO₂ minder uitstoot.⁵⁶ Het ontwerpbesluit is op dit moment in behandeling bij de Raad van State. De beoogde inwerkingtreding is 1 januari 2024. Tevens wordt gewerkt aan een aanvullende aanpak gericht op het vergroenen van reisgedrag om de uitstoot van zowel werkgebonden als privé-kilometers te verminderen met 0,3-0,5 Mton.

De onderstaande figuur toont de ontwikkeling van het aantal afgelegde kilometers met de auto in Nederland naar motief tussen 2018-2022. De forse afname in de periode 2020-2022 komt bijna geheel door de COVID-19 pandemie.

⁵⁶ Dit doel is opgehoogd als onderdeel van de voorjaarsbesluitvorming Klimaat.

Figuur 33. Aantal afgelegde autokilometers per jaar en per motief (Bron: ODIN, CBS)

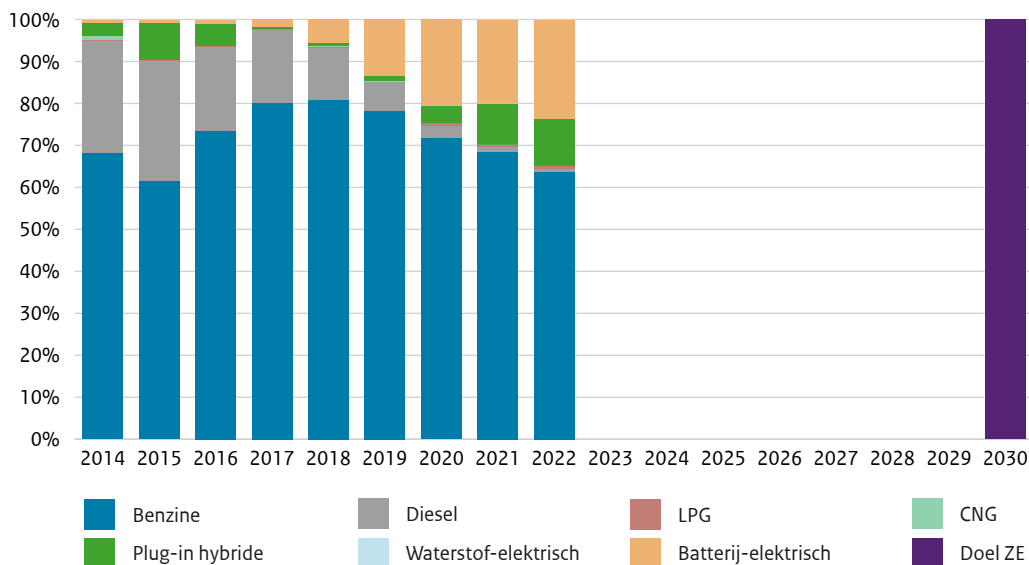

De verduurzaming van personenauto's moet ervoor zorgen dat in 2030 100% van de nieuwverkopen 'emissievrij aan de uitlaat' (hierna 'emissievrij') is. Dat houdt in dat er tijdens gebruik geen emissies vrijkomen op het niveau van het voertuig zelf⁵⁷ en wordt ingevuld met batterij-elektrische (Battery Electric Vehicles) of waterstof-elektrische (Fuel Cell Electric Vehicles - FCEV) auto's. Per 2035 geldt de EU-norm dat alle nieuwverkoop van personen- en bestelauto's emissievrij is. Daarnaast wordt een EU-norm verwacht voor de uitstoot van vrachtauto's. Onvermijdelijk gebruik van verbrandingsmotoren zal daarnaast zoveel mogelijk gebeuren op basis van hernieuwbare en duurzame (bio)brandstoffen.

Het percentage emissievrij in de nieuwverkopen nam in de jaren 2016 t/m 2020 exponentieel toe. In 2022 ging het om 23,7% van de nieuwverkopen. Dit is bijna volledig toe te schrijven aan batterij-elektrische voertuigen. Waterstof-voertuigen (FCEV) zitten met enkele honderden voertuigen nog in een andere marktphase. Gezien de huidige ontwikkelingen lijkt de ambitie van '100% nieuwverkopen in 2030' vertraging op te lopen. Dit valt ook te zien in onderstaande figuur.

⁵⁷ Daarbij blijft het belangrijk om ook eerder in de keten de energieproductie (van bijvoorbeeld stroom en waterstof) te verduurzamen. 'Emissievrij aan de uitlaat' is echter een belangrijke stap om het mobiliteitssysteem als geheel te verduurzamen.

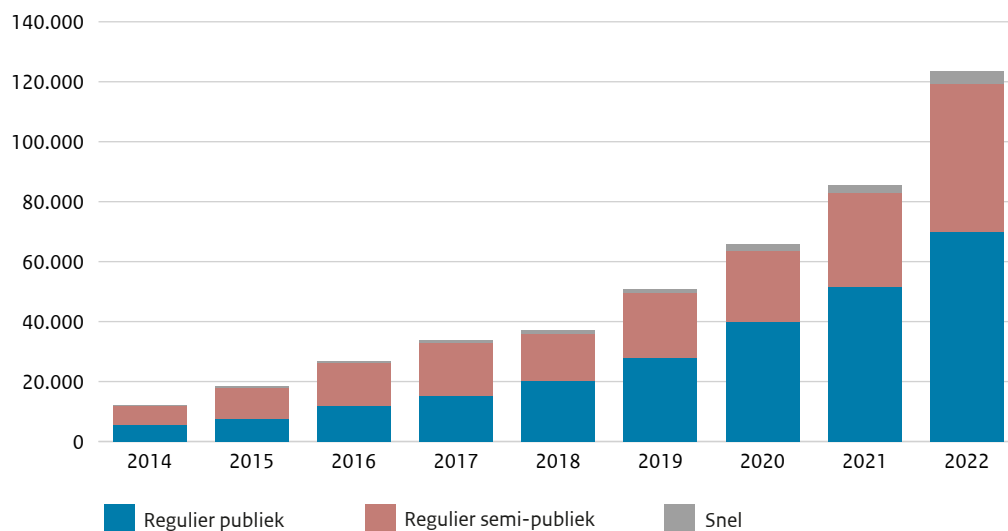
Figuur 34. Nieuwverkochte percentage emissievrije voertuigen (aan de uitlaat).

Het aantal laadpunten neemt wel snel toe en volgt de stijging van het aantal elektrische voertuigen.

Zie het figuur hieronder. Publieke laadpunten zijn 24/7 toegankelijk en staan op een publieke locatie zonder barrières zoals slagbomen of poorten. Een semi-publiek laadpunt is opengesteld voor publiek maar staat op een private locatie. Dit kan bijvoorbeeld bij parkeergarages, tankstations of bij retail- en horecalocaties zijn. Thuislaadpunten zijn in dit overzicht niet meegenomen omdat het precieze aantal niet inzichtelijk is. Naar schatting waren er eind 2022 ongeveer 345.000 thuislaadpunten.

Figuur 35. Ontwikkeling aantal laadpunten.

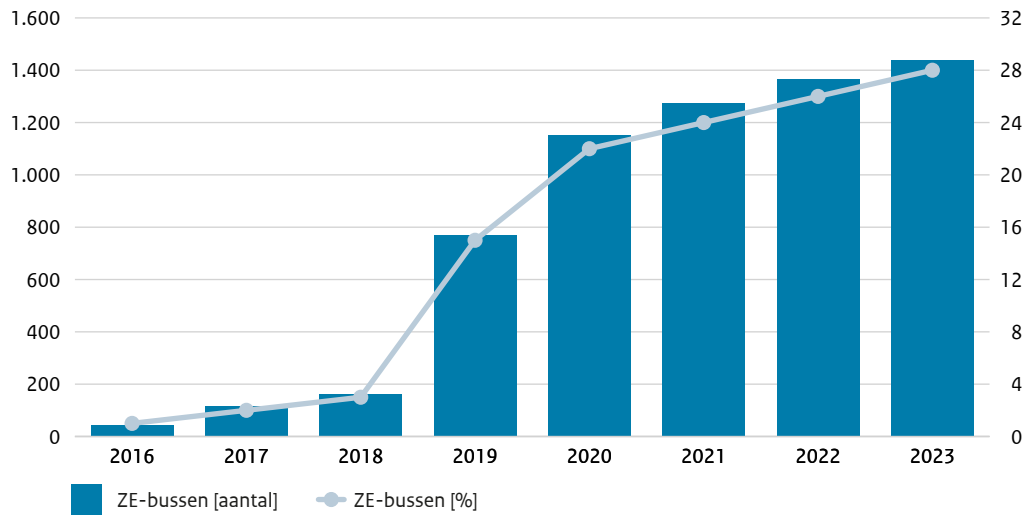

2.6.4 Bussen en doelgroepenvervoer

Bijna alle OV-autoriteiten zijn gestart met de transitie van diesel-/aardgasbussen naar emissievrije bussen. Figuur 34 toont de ontwikkeling van het aantal emissievrije bussen evenals de norm voor het aantal emissievrije bussen. De gegevens zijn per maand maart van het betreffende jaar. Per 1 maart 2023 zijn 1.366 van de in totaal 5.224 bussen emissievrij, dat is 28% van de busvloot.

Figuur 36. Ontwikkeling emissievrije bussen

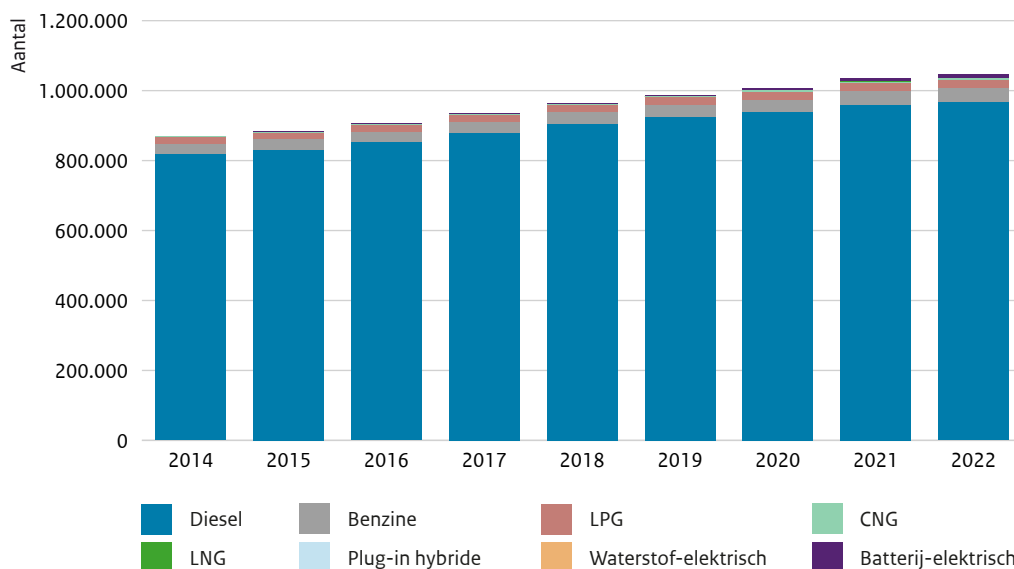

De Klimaatnota beschrijft het huidige emissie reductie beleid dat zich met name richt op het schoner maken van mobiliteit, en niet of beperkt op het veranderen of verminderen van mobiliteit. Om deze reden komt beleid dat OV gebruik moet stimuleren minder naar voren in de Klimaatnota. In beleidstrajecten van het ministerie van Infrastructuur en Water, zoals het Toekomstbeeld OV en de Mobiliteitsvisie, is aandacht voor thema's zoals betere OV-ontsluiting en een mobiliteitstransitie.

2.6.5 Bestelauto's en vrachtwagens

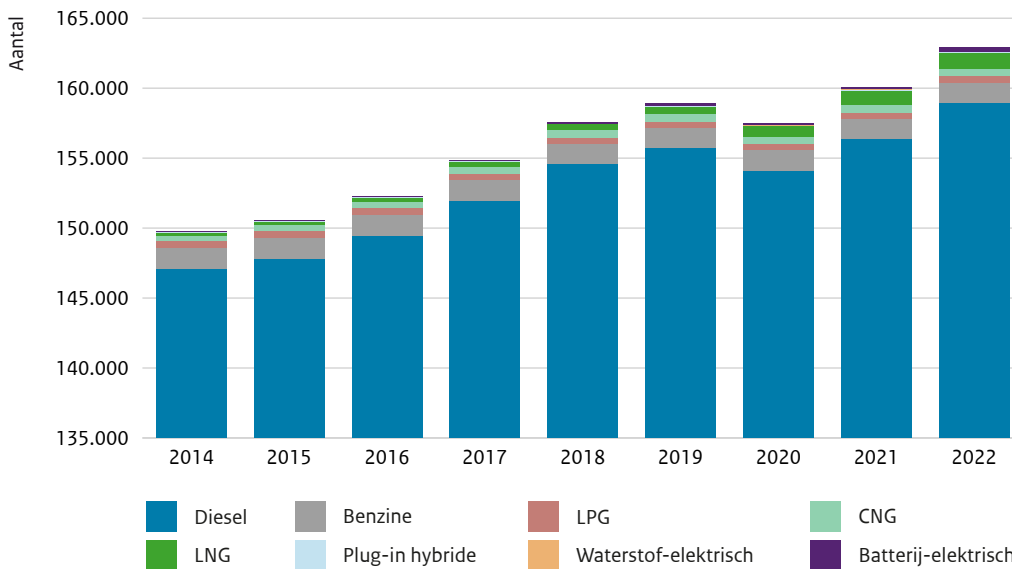
De verduurzaming van bestelauto's en vrachtwagens wordt primair ingevuld met batterij-elektrische (BEV) en waterstof -elektrische (FCEV) bestelauto's. Figuur 35 toont de ontwikkeling van de bestelauto-vloot. Eind 2022 rijden er ruim 13.000 emissievrije bestelauto's rond op een totaal van +/- 1.000.000 bestelauto's. Dat is 11% van het in het Klimaatakkoord beoogde aantal voertuigen in 2030 (115.000 ZE bestelauto's). Het voorgaande betreft hoofdzakelijk batterij-elektrische bestelauto's. Waterstof bestelauto's zitten met slechts enkele tientallen exemplaren nog in een andere marktase.

Figuur 37. Ontwikkeling verduurzaming bestelauto's.

Figuur 37 toont de ontwikkeling van de vrachtwagenvloot. Het aantal emissievrije voertuigen is in 2022 gestegen van 269 naar 391 op een totaal van circa 163.000 vrachtauto's. Daarmee zitten we nu op ruim 2% van het in het Klimaatakkoord genoemde aantal voertuigen in 2030 (10.000 emissievrije vrachtauto's). Dit aantal bestaat grotendeels uit batterij-elektrische voertuigen (307 stuks) daarnaast zijn er eind 2022 28 waterstof (FCEV)-vrachtwagens in de vloot. Overigens zijn er in 2022 371 emissievrije vrachtwagens besteld met behulp van de Aanschafsubsidie Zero-Emissie Trucks (AanZET). Deze komen waarschijnlijk in 2023 op de weg.

Figuur 38. Ontwikkeling verduurzaming vrachtwagens.

2.6.6 Reinigingsvoertuigen

In 2019 is het ‘Convenant Duurzame Voertuigen en Brandstoffen in de Reinigingsbranche’ afgesloten tussen markt - en publieke partijen, gemeenten en het Rijk. Het doel is om in 2025 nieuw materieel zoals vuilniswagens emissievrij of op duurzame brandstoffen te laten rijden. De partijen hebben afgesproken dat vanaf 1 januari 2025 (en eerder waar mogelijk) reinigingsvoertuigen die nog rijden op fossiele brandstoffen, duurzame brandstoffen of zogenaamde Drop-in-Fuels worden uitgefaseerd. Vanaf 1 januari 2030 (en eerder waar mogelijk) zijn alle nieuw aan te schaffen reinigingsvoertuigen emissievrij. Hiermee is de transitie naar een volledig ‘zero emissie’ wagenpark naar verwachting uiteindelijk tussen 2035 en 2040 afgerond. Momenteel ligt de nadruk op kennisontwikkeling en het delen van praktijkervaringen met de eerste emissievrije reinigingsvoertuigen.

2.6.7 Modal shift

De modal shift-aanpak richt zich op de bevordering van efficiënt en duurzaam goederenvervoer en op multimodale bereikbaarheid. Daarbij wordt ingezet op een verschuiving van vrachtvervoer van de weg naar de binnenvaart en het spoor. Het oorspronkelijke doel was om in 2025 een structurele modal shift tot stand te hebben gebracht van ruim 440.000 containers per jaar. Dit komt neer op 3.000 TEU per dag (TEU is wijst op de afmetingen van containers en staat voor Twenty foot Equivalent Unit).⁵⁸ In juli 2023 zijn modal shift projecten opgestart met streefwaarden per jaar. Zie Tabel 3.

⁵⁸ De meest voorkomende containers voor vervoer op containerschepen en vrachtwagens zijn 1,7 TEU.

Tabel 3. Gecontracteerde verschuivingen (modal shift) in de binnenvaart en op het spoor en verwachte CO₂-besparing. Dit betreft projecten die in juli 2023 zijn gestart (en dus niet in de KEV zijn meegenomen).

Maatregel	Gecontracteerde modal shift	CO ₂ -besparing (ton per jaar)
Binnenvaartconcessies	218.192 TEU-equivalenten wat neer komt op 128.348 minder vrachtwagenritten.	11.156
Subsidierегeling binnenvaart	253.225 TEU equivalenten wat neer komt op 148.956 minder vrachtwagenritten.	18.556
Subsidierегeling spoor	270.264 TEU equivalenten, wat neer komt op 158.979 minder vrachtwagenritten	38.260

Actieve Mobiliteit: fietsen en lopen

Nederland is een fietsland bij uitstek. Nergens ter wereld is het aandeel van de fiets in het totale aantal verkeersbewegingen zo hoog (ongeveer een kwart). Mede dankzij de opkomst van de elektrische fiets leggen Nederlanders steeds grotere afstanden af per fiets. Gemiddeld gaat een verplaatsing met de normale fiets over een afstand van 3,4 km, terwijl een verplaatsing met de e-fiets bijna 75% langer is met een gemiddelde afstand van 5,9 km⁵⁹,⁶⁰.

Om het huidige fietsgebruik vast te houden en verder te stimuleren hebben Rijk en decentrale overheden in het Nationaal Toekomstbeeld Fiets 2040 (NTF) gezamenlijk de potentie voor de fiets voor de korte en langere termijn in beeld gebracht. Het gaat hierbij om de benodigde fietsinfrastructuur (doorfietsroutes en fietsenstallingen) en stimulering van fietsgebruik. Het huidige Kabinet zet vanuit het klimaatbeleid in op het realiseren van een landelijk dekkend netwerk van doorfietsroutes. Hiervoor is vanaf 2024 structureel 6 miljoen euro per jaar beschikbaar. Het doel voor stimulering fietsgebruik is om in 2025 100.000 meer fietsforenzen te hebben ten opzichte van 2022.

Nederlanders verplaatsten zich vóór Covid ruim 2,5 miljard keer per jaar te voet, waarbij bijna 5,3 miljard kilometer werd afgelegd (CBS StatLine, 2019). In de Covid-periode zijn mensen fors meer gaan lopen. In 2021 ging het om 3,7 miljard verplaatsingen, waarbij bijna 8,4 miljard kilometer werd afgelegd. Uit de cijfers over 2022 is te zien dat er na de Covid-bepalingen weer wat minder gelopen wordt, maar nog aanzienlijk meer dan vóór Covid: bijna 3,6 miljard verplaatsingen te voet, goed voor een kleine 7,4 miljard kilometer.⁶¹

Voetgangersbeleid staat in Nederland nog in de kinderschoenen. De focus van het Rijksbeleid ligt hierbij momenteel bij kennisopbouw en het stimuleren van lopen. Vooral in de stad biedt deze ontwikkeling perspectief op een modal shift van gemotoriseerd vervoer naar lopen, al dan niet gecombineerd met het OV (voor- en natransport).

2.6.8 Binnenvaart

Het streven is een klimaatneutrale binnenvaart in 2050. De streefwaarde voor 2030 is 150 emissievrije vaartuigen. Er wordt ingezet op 'zero emissie' vaartuigen en duurzame brandstoffen. Er zijn momenteel slechts enkele binnenvaartschepen die 'emissievrij aan de uitlaat' varen op elektriciteit (project [Zero Emission Services](#)) of waterstof (zoals H₂ Barge 1). Zulke projecten zullen bijdragen aan de verdere ontwikkeling en opschaling van deze aandrijflijnen. In het [Programma Toekomst Binnenvaart](#) wordt gewerkt aan een actieagenda om de energietransitie, digitalisering, ketenoptimalisatie en klimaatbestendigheid van vaarwegen gezamenlijk op te pakken.

2.6.9 Internationale lucht- en zeevaart

In oktober 2022 is in de internationale burgerluchtvaartorganisatie (ICAO) afgesproken dat de internationale luchtvaart in 2050 netto nul CO₂ uitstoot. Nederland is actief betrokken bij de uitwerking in subdoelen en maatregelen op mondiaal niveau, zoals de inzet om op de derde mondiale conferentie over luchtvaart en alternatieve brandstoffen (CAAF/3) in november een kwantitatief doel voor de bijmenging van duurzame

⁵⁹ KiM (2022). Kerncijfers Mobiliteit 2022. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid

⁶⁰ De Haas, M., Huang, B. (2022). Aanschaf en gebruik van de elektrische fiets, Achtergrondrapport. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid.

⁶¹ Zie voor mobiliteitsdata CBS Statline (juli 2023) [Mobiliteit; per persoon, vervoerwijzen, motieven, regio's](#) en voor bevolkingsdata CBS Statline (mei 2023) [Bevolking op 1 januari en gemiddeld; geslacht, leeftijd en regio](#).

luchtvaartbrandstoffen af te spreken. In Europa zijn de onderhandelingen van het fit for 55 pakket vergevorderd, waarbij er o.a. afgesproken is om in 2030 in de EU 6% duurzame brandstoffen bij te mengen.

Nationaal blijft de inzet om 14% duurzame luchtvaartbrandstof in te zetten in 2030 en het beleid uit de [Luchtvaartnota 2020-2050](#) uit te voeren. Een prioriteit is het ontwikkelen van instrumenten om het gat tussen de 6 en 14% te dichten, nu een nationale bijmengverplichting niet langer mogelijk is. In juni presenteerde het kabinet daarnaast de [innovatiestrategie luchtvaart](#). Die beschrijft hoe het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat de Nederlandse luchtvaartsector stimuleert te innoveren om publieke belangen te realiseren. Tevens is er in maart een [principebesluit](#) genomen over de invoering een CO₂-plafond voor de luchtvaart als wettelijk borgingsinstrument voor de nationale klimaatdoelen voor de luchtvaart. Een wetsvoorstel ter invulling wordt eind 2024 verwacht. In maart is ook 's werelds eerste [beleidsaanpak](#) voor de onderbelichte niet-CO₂-klimaat effecten van vliegen gepresenteerd, die nu tot uitvoering wordt gebracht.

In juli 2023 zijn in de Internationale Maritieme Organisatie (IMO) ook afspraken gemaakt voor de zeevaart: een 2050-doel van netto nul broeikasgasemissies, met tussendoelen voor 2030 en 2040.⁶² Het akkoord wordt de komende twee jaar uitgewerkt in concrete maatregelen. Een van de maatregelen is een IMO-heffing voor zeeschepen. Gezien het internationale karakter van de zeevaart is dit akkoord zeer belangrijk voor de verduurzaming in Nederland. Nederland heeft dan actief aan de onderhandelingen bijgedragen. De verwachting is dat dit akkoord samen met afspraken op EU-niveau⁶³ de transitie in de zeevaart vanaf circa 2030 zal versnellen. Om echter in 2050 klimaat neutraal te kunnen zijn moet de transitie al de komende jaren in gang worden gezet. Het kabinet heeft daarom vanaf 2025 in het Klimaatfonds middelen gereserveerd voor versnelde introductie van duurzame zeeschepen.⁶⁴ Als onderdeel van het Maritiem Masterplan heeft het kabinet voor demonstratieprojecten recent 210 mln. euro (waarvan 110 mln. voorwaardelijk) vrijgemaakt uit het Nationaal Groeifonds.

2.6.10 Mobiliteit in de bouw

Op dit moment zijn er slechts enkele zero- en lage emissie mobiele werktuigen. In 2022 bedroeg de CO₂-uitstoot van mobiele werktuigen circa 1,5 Mton. In het Klimaatakkoord is opgenomen dat er in 2030 0,4 Mton (circa 30%) wordt gereduceerd. Voor bouwmachines is het programma Schoon en Emissieloos Bouwen opgezet. Dit moet de komende jaren de transitie versnellen.⁶⁵

2.6.11 Duurzame energiedragers in mobiliteit

Daar waar verbrandingsmotoren nog onvermijdbaar zijn in het vervoerssysteem wordt ingezet op hernieuwbare (fossielvrije) en duurzame energiedragers. Richting 2030 stimuleert de Regeling Energie Vervoer dat een steeds groter aandeel van de fossiele brandstoffen vervangen wordt door hernieuwbare (bio)brandstoffen. Figuur 37 toont de bijdrage van verschillende typen hernieuwbare energie voor vervoer in petajoule (PJ).

Dieselvangers (FAME en HVO)⁶⁶ vormen het grootste aandeel van hernieuwbare energiedragers. Dat dieselvangers een groter aandeel hebben dan benzinevangers heeft een aantal redenen. Ten eerste is in Nederland de totale afzet van diesel groter dan van benzine. Daarnaast speelt de grondstoffenbeschikbaarheid grondstoffenmarkt een belangrijke rol: de beschikbare reststromen voor dieselvangers zijn tegen relatief lage kosten om te zetten in biodiesel (FAME). Daarnaast is HVO als hoogwaar-

⁶² Kamerstuk 32-813, nr.1282.

⁶³ Over de normering- en beprijzingsafspraken die afgelopen jaar op EU-niveau gemaakt zijn is de kamer eerder geïnformeerd: Kamerstuk 32 813, nr. 1141

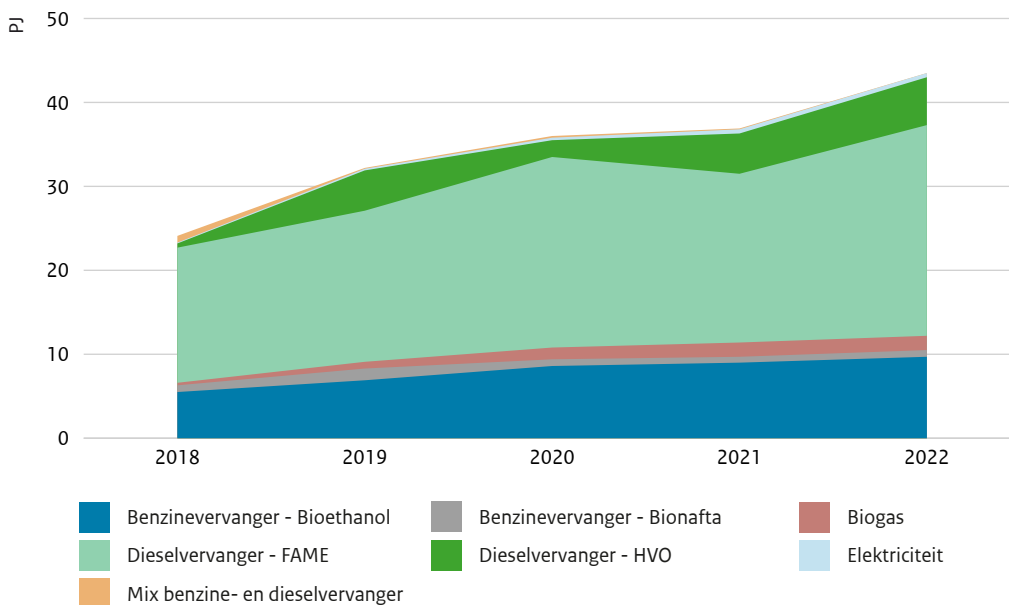
⁶⁴ Kamerstuk 32 813, nr. 1230

⁶⁵ De inzet op lage emissie en emissievrij aangedreven mobiele werktuigen in de bouw en de grond-, weg- en waterbouw (GWW) in 2030 komt voort uit de Green Deal Bouwlogistiek, het Klimaatakkoord, de PAS-regeling en het Schone Lucht Akkoord.

⁶⁶ Pure fatty acid methyl ester (FAME) en pure hydrogenated vegetable oil (HVO).

dige dieselvervanger beschikbaar waarmee eenvoudig boven de limiet in de dieselnorm (EN590) kan worden bijgemengd. Ook is het momenteel mogelijk om hernieuwbare brandstoffen voor de scheepvaart te gebruiken voor een bijdrage aan de doelstelling in de Regeling Energie Vervoer. Ook dat vervangt vooral diesel. Hoewel de beschikbaarheid aan duurzame rest- en afvalstromen voor benzinetype brandstof in grotere mate en tegen relatief lage kostprijs aanwezig is, zorgen de huidige vloot en normering ervoor dat ingezet wordt op dieselvervangers.

Figuur 39. Fysieke afzet hernieuwbare energiedragers (PJ).

Internationale inzet op mobiliteit

Ook op internationaal niveau speelde er veel op het gebied van de verduurzaming van mobiliteit. Op EU-niveau zijn de afgelopen maanden bijvoorbeeld politieke akkoorden gesloten op dossiers over de uitrol van laadinfrastructuur en CO₂-normen voor personenvoertuigen. Daarnaast heeft Nederland op mondiaal niveau aandacht gevraagd voor de verduurzaming van mobiliteit, bijvoorbeeld door in te zetten op internationaal gedragen uitfasering van fossiele zware bedrijfsvoertuigen en het opleiden van fietsexperts om het gebruik van de fiets in ontwikkelingslanden te stimuleren.

2.6.12 Belangrijke aandachtspunten en beleidsinzet kabinet

Voortgang uitvoering

In de kwartaaloverleggen is geconcludeerd dat de uitvoering van huidige klimaatbeleid in de Mobiliteitssector op schema ligt. Voldoende netcapaciteit is randvoorwaardelijk voor de ingroei van EV en de uitrol van laadpalen. Het afgelopen jaar zijn diverse maatregelen getroffen die in de toekomst moeten helpen voorkomen dat het elektriciteitsnet volloopt. De uitwerking en invoering van Betalen naar Gebruik was belangrijk voor het kabinet. Gezien de demissionaire status is echter in augustus besloten om verdere besluitvorming hierover aan de formatie te laten.

Vorbereiding aanvullend voorjaarspakket

Het kabinet heeft in het personenvervoer gekozen voor een maatregelenpakket waarbij het CO₂-doel voor werkgebonden personenmobiliteit wordt opgehoogd. Het kabinet koos er daarnaast voor om subsidies langer beschikbaar te stellen voor tweedehands elektrische personenauto's, wat wordt gefinancierd door verhoging van de BPM met €200 voor voertuigen met een verbrandingsmotor en

elektrische auto's. Daarnaast wordt vanuit het Klimaatfonds versnelde uitrol van laadinfrastructuur gefinancierd.

Van de normering van de zakelijke vloot en de correctie van de motorrijtuigbelasting (MRB) voor (het hogere gewicht van) elektrische voertuigen is afgezien. De maatregelen zouden namelijk leiden tot derving van belastinginkomsten uit MRB en accijnzen (op benzine en diesel). Daarnaast bepaalt de huidige begrotingssystematiek van de MRB nu eenmaal dat elektrische voertuigen i.v.m. hun gewicht méér MRB dienen te betalen dan vergelijkbare conventionele auto's. Het versnellen en aanpassen van de invoering van betalen naar gebruik, zoals aangegeven in het IBO-Klimaat, achtte het kabinet vanwege uitvoeringstechnische redenen niet wenselijk.

Lastenverzwaring is voor het kabinet een belangrijke overweging en was een reden om sommige maatregelen niet te nemen. De komende jaren zullen meer biobrandstoffen worden bijgemengd. Daarbij behoudt het kabinet oog voor prijsstijgingen aan de pomp en de druk op schaarse biograndstoffen. In de logistieke sector kiest het kabinet ervoor om bindende afspraken te maken voor verduurzaming van goederenvervoer en tegelijkertijd geld beschikbaar te stellen voor verduurzaming van zwaar transport. Vanwege de lasteneffecten is er niet voor gekozen om het tarief van de vrachtwagenheffing te verhogen. Hetzelfde geldt voor de ophoging van de vliegticketbelasting: die is reeds op 1 januari 2023 verhoogd.

3 Voortgang horizontale beleidsagenda's

3.1 Circulaire economie

In een circulaire economie worden spullen die nu nog als afval worden gezien, hergebruikt. Zo hebben we minder of geen nieuwe grondstoffen uit de aarde nodig. Daarom wil het kabinet dat de economie in 2050 volledig circulair is. Het Nationale Programma Circulaire Economie (NPCE) bevat maatregelen om de komende jaren zuiniger om te gaan met grondstoffen. Ook is in het NPCE verdere uitwerking aangekondigd van doelen voor de circulaire economie, waaronder met betrekking tot de effecten op broeikasgasemissies.⁶⁷

Met de voorjaarsbesluitvorming is tot een aantal circulaire maatregelen besloten. Deze maatregelen dragen zowel bij aan de circulaire opgave als aan emissiereducties binnen en buiten Nederland⁶⁸. Nederland heeft veel bedrijven die op circulair vlak vooroplopen. Het kabinet wil koplopers blijven ondersteunen, mede gelet op de internationale concurrentiepositie. De bewindslieden constateerden dat normering of beprijzing (in de kunststofketen en de bouwsector) én het ondersteuning van innovaties en opschaling belangrijk zijn. Er is dan ook is besloten om normering en stimulering in te voeren voor plastics en voor biobased bouwen. Ook is een verplichting tot meer circulair slopen aangekondigd. De subsidieregeling Demonstratie Energie- en Klimaatinnovatie (DEI+:CE) wordt weer gevuld en er is budget uitgetrokken voor het bevorderen van duurzaam en circulair doen door het vergroten van kennis, vaardigheden en gedrag.

Het kabinet heeft in de Internationale Klimaatstrategie⁶⁹ aangegeven dat het de broeikasgasvoetafdruk van Nederland substantieel wil verminderen en vult dit momenteel verder in. Naast het beleid gericht op binnenlandse emissies, is het meer circulair maken van onze productie en consumptie één van de belangrijkste manieren om emissies te reduceren. Op het gebied van ketenemissies zijn daarom stappen gezet om de emissies beter in kaart te brengen en te komen tot betere data en methoden en om te identificeren wat bedrijven nodig hebben om emissies in de keten te beperken, zodat bedrijven gestimuleerd kunnen worden om op kostenefficiënte wijze extra CO₂-reductiepotentieel te realiseren, hier en elders.

Met circulair en klimaatneutraal inkoopbeleid hebben het Rijk en medeoverheden een belangrijk instrument in handen voor emissiereductie.⁷⁰ Sinds 2020 zijn er circa 35 Buyer Groups uit de grond-, weg- en waterbouw, bouw, mobiliteit, ICT, textiel en kunststoffen opgericht, primair gericht op het terugdringen van CO₂-uitstoot en het stimuleren van circulaire inkoop. Publieke en private opdrachtgevers werken daarin aan een gedeelde marktvisie en inkoopstrategie, om deze vervolgens in de eigen aanbestedingspraktijk te implementeren.⁷¹ Verder bundelt Nederland met negen andere landen via het Circular and Fair ICT Pact de inkoopkracht om de internationale ICT-markt te beïnvloeden. Verder hebben sinds november 2022 meer dan tachtig partijen, waaronder alle ministeries, het '[Manifest Maatschappelijk Verantwoord Opdrachtgeven en Inkopen 2022-2025](#)' getekend met onder andere afspraken over circulair en klimaatneutraal inkopen en jaarlijkse rapportage over de resultaten.

Tot slot wordt verdere invulling gegeven aan de ambitie om de samenhang tussen klimaatbeleid en circulaire economie te vergroten. De SER-verkenning Evenwichtig sturen op de grondstoffentransitie en de energietransitie voor brede welvaart (Kamerstuk 32852, nr. 209) geeft handvatten om deze ambitie uit het Coalitieakkoord verder in te vullen. Naast het instrumenteren van internationale ketens bekijkt het kabinet ook op welke manier meer circulair grondstoffengebruik in diverse instrumenten van het klimaatbeleid kan worden bevorderd, bijvoorbeeld in de tenders voor Wind op Zee, in de ISDE en de NIKI.

⁶⁷ Het NPCE ging gepaard met een studie naar de CO₂-impact van een tiental circulaire maatregelen. Deze studie is vervolgens benut in het IBO Klimaat.

⁶⁸ Met de KEV berekent het PBL de CO₂-reductie van al het relevante beleid. Daaronder vallen ook alle maatregelen uit het circulaire economie-beleid. Hiermee doet het kabinet de motie af van Boucke Kamerstuk 32813, nr. 1134.

⁶⁹ Kamerstuk 36810, nr. 29.

⁷⁰ Jaarlijks geven Rijksoverheid en medeoverheden gezamenlijk ca. €85 miljard uit.

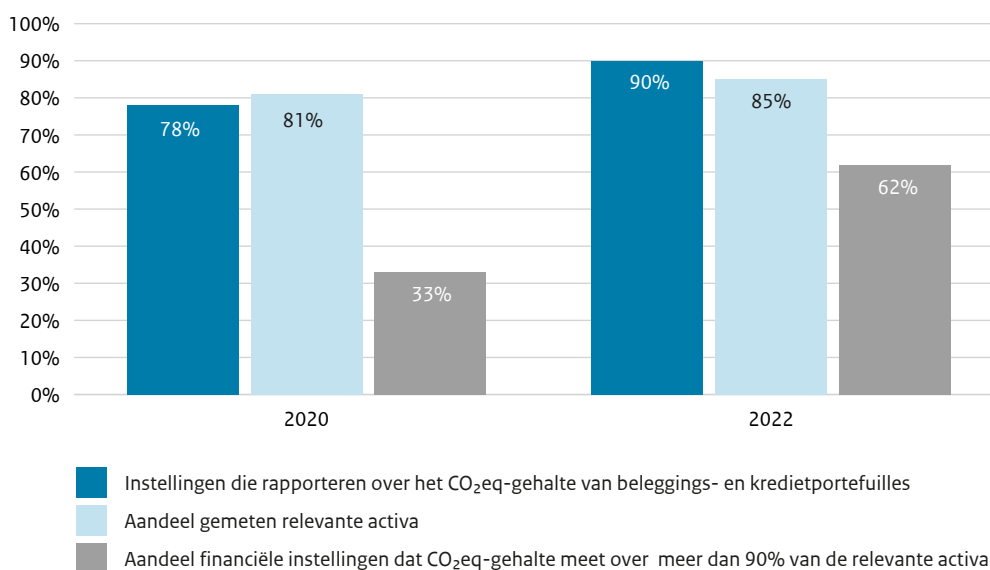
⁷¹ Het rapport [Potentiële duurzaamheidswinst door een nieuwe manier van maatschappelijk verantwoord inkopen](#) (RIVM, 2022) laat zien dat zes van de dertien gemonitorde Buyer Groups een equivalent aan 80.125 ton CO₂-reductie zullen realiseren in hun geplande aanbestedingen. Dit staat gelijk aan de jaarlijkse uitstoot van 19.000 huishoudens.

3.2 Financiële sector

In 2019 heeft de Nederlandse financiële sector (banken, pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerders) een commitment uitgesproken om een bijdrage te leveren aan de uitvoering van het Akkoord van Parijs en het Klimaatakkoord. In december 2022 is een voortgangsrapportage op het gebied van CO₂-rapportages gepresenteerd. Hieruit bleek dat 90% van de ondertekenaars rapporteerden over het CO₂-gehalte van een deel van hun financieringen en beleggingen. Dit is meer dan de 78% vorig jaar. Van de 90% die rapporteerden, rapporteert 62% betrekkelijk volledig (over meer dan 90% van hun relevante activa), ten opzichte van 33% van de ondertekenaars over boekjaar 2020. Dat is in lijn met de eerder geuite verwachting dat ondertekenaars dit jaar zouden rapporteren over een groter deel van hun balans en is een positieve ontwikkeling. Tegelijkertijd betekent dit dat 38% van de ondertekenaars over minder dan 90% van hun relevante activa rapporteert en ligt er een grote uitdaging voor de ondertekenaars om hier komend jaar stappen te zetten.

Figuur 40. CO₂-gehalte van financieringen en beleggingen. Bron: Klimaatcommitment van de Nederlandse Financiële Sector Voortgangsrapportage 2022.

De voortgangsrapportage uit maart jl. laat zien dat alle ondertekenaars een actieplan hebben gepubliceerd en 90% een reductiedoelstelling voor 2030 heeft gesteld. 90% voldoet daarmee aan de afspraak uit het klimaatcommitment op het gebied van actieplannen. Hiermee zijn zij goed op weg, maar uit de voortgangsrapportage bleek echter ook dat actieplannen soms concreter kunnen. Ook is de vergelijkbaarheid tussen de plannen van verschillende instellingen beperkt.

In maart 2023 heeft de minister van Financiën mede namens de minister voor Klimaat en energie haar appreciatie gedeeld met de Kamer over deze voortgang van het klimaatcommitment financiële sector. Beide ministers hebben een verkenning aangekondigd over of en hoe wetgeving kan bijdragen aan het versteken van de bijdrage van financiële ondernemingen aan de duurzame transitie. In de verkenning hebben ook maatschappelijke organisaties en de toezichthouders voor de financiële sector een belangrijke rol.

In 2022 en 2023 heeft het ministerie van EZK samen met de financiële sector en publieke financiële instellingen als Invest-NL, BNG en EIB een aantal expertsessies georganiseerd over specifieke klimaatinvesteringen. Onderwerpen als warmtenetten, groene waterstof, en de mobilisatie van private klimaatfinanciering kwamen aan bod. Deze sessies vloeien voort uit de inspanningsverplichting van ondertekenaars van het klimaatcommitment om deel te nemen aan de financiering van de energietransitie. Deze gesprekken worden verder voortgezet.

3.3 Verduurzaming Rijksbedrijfsvoering

De Rijksoverheid wil haar eigen bedrijfsvoering verder verduurzamen. In het Klimaatakkoord is met deze ambitie voor ogen een hoofdstuk opgenomen over de voorbeeldrol van de Rijksoverheid. In dit hoofdstuk is, naast doelstellingen op het gebied van klimaat, ook aandacht voor circulariteit, sociale doelen zoals arbeidsparticipatie, en maatschappelijk verantwoord inkopen.

De Rijksoverheid werkt aan het verlagen van haar CO₂-voetafdruk. Inmiddels zijn alle ministeries aan de slag met certificatie op de CO₂-prestatieladder; een methode die de departementen helpt om inzicht te krijgen hun de CO₂-voetafdruk en waarbij reductiemaatregelen in kaart worden gebracht. Tweejaarlijks worden de verschillende voetafdrukken gemonitord en worden maatregelen bijgestuurd. Een voorbeeld is de “zet ook de knop om campagne” (EZK en BZK). Deze campagne roept burgers, bedrijven en instellingen op om energie te besparen. Voor de Rijkskantoren is ook ‘de knop omgezet’: de verwarming staat twee graden lager en de koeling twee graden hoger. Dit heeft tot zo’n 15% aardgasbesparing geleid in vergelijking met het 5-jarig gemiddelde. Dit is in lijn met de doelstellingen van het pakket ‘Save Gas for a Safe Winter’ van de Europese Commissie. Er is besloten deze maatregel permanent te maken en zo deze energiebesparing vast te houden. Verder zijn er ook op het gebied van circulariteit goede voorbeelden, zoals hergebruik van onze kantoormeubelen en duurzame inkoop van onze smartphones, laptops en tablets.

Tegelijkertijd ziet het kabinet dat de voortgang te beperkt is om alle gestelde doelen te behalen. Er is een stevigere aanpak nodig om de gewenste schaa sprong te maken. De komende jaren zal het kabinet steviger moeten sturen op de verduurzaming door gezamenlijk meetbare klimaatdoelen voor de Rijksbedrijfsvoering op te stellen en operationaliseren, waarbij de ambitie hoog blijft. Het Rijksbrede programmteam (BZK) werkt aan een Routekaart om de stand van zaken van de verduurzaming van de Rijksbedrijfsvoering en eventuele knelpunten inzichtelijk te maken en daarop bij te sturen.

3.4 Negatieve emissies

Tijdens de kwartaaloverleggen is in het kader van de voorjaarsbesluitvorming gesproken over negatieve emissies. Het beleid daarvoor wordt nog uitgewerkt. In de gesprekken kwam naar voren dat negatieve emissies in verschillende sectoren kunnen worden ingezet en met verschillende technieken kunnen worden behaald. Het kabinet heeft dan ook besloten om het beleid voor negatieve emissies generiek uit te werken, dus niet binnen één specifieke sector. Dat vergroot namelijk de ruimte voor een zo kostenefficiënt mogelijk aanpak. Er moet nog besloten worden over of en hoeveel subsidie nodig is voor hoeveel negatieve emissies. Dat is ook weer afhankelijk van bijvoorbeeld de opslagcapaciteit voor CO₂ onder de grond en de beschikbaarheid van biograndstoffen. Het kabinet blijft zich in ieder geval in Europa inzetten voor inrichting van de beleidsarchitectuur om negatieve emissies op te schalen.

4 Voortgang Wetgevingsprogramma

Twee keer per jaar wordt met het Wetgevingsprogramma Klimaat over de voortgang van de totstandkoming van klimaatwet- en regelgeving gerapporteerd. De laatste keer is dat gedaan met het verschijnen van de Voorjaarsbesluitvorming Klimaat op 26 april 2023 (zie Kamerstukken II 2022/2023, 32813, nr. 1230). In het wetgevingsprogramma (bijlage 2 bij deze Klimaatnota) is een actueel overzicht gegeven van de klimaatwet- en regelgeving die in voorbereiding is. Er is in het tweede en derde kwartaal van 2023 de nodige voortgang geboekt. Veertien wetgevingsproducten zijn in deze periode in werking getreden. Momenteel zijn 68 wetgevingsproducten in voorbereiding. De voorbereiding van deze wet- en regelgeving ligt op schema.

Op grond van de Klimaatwet heeft het kabinet de taak klimaatbeleid te voeren gericht op het realiseren van de doelen van de wet. Met het Voorjaarspakket van 26 april 2023 is een groot aantal additionele emissiereducerende maatregelen aangekondigd met het oog op het realiseren van het doel om de uitstoot van broeikasgassen met ten minste 55% te reduceren in 2030 ten opzichte van 1990. Naar verwachting is voor circa 60 tot 70 van deze additionele maatregelen nieuwe wet- en regelgeving of een wijziging van bestaande wet- en regelgeving nodig. Deze wet- en regelgeving wordt in het wetgevingsprogramma opgenomen, nadat een start is gemaakt met de ambtelijke voorbereiding. Daarnaast zullen voor de implementatie van het Fit for 55-pakket van de EU naar verwachting tien wetsvoorstellen en ambv's worden voorbereid en moeten ministeriële regelingen worden gewijzigd. Implementatiewetgeving voor reeds vastgestelde FF55-maatregelen is in voorbereiding.

Met name door de aangekondigde maatregelen uit het Voorjaarspakket zal het aantal wetgevingsproducten op het wetgevingsprogramma de komende tijd nog aanzienlijk toenemen. Een voortvarende voorbereiding van alle klimaatwet- en regelgeving blijft van belang om de maatregelen tijdig te kunnen effectueren en zodoende de doelstelling voor 2030 te realiseren. Het kabinet is zich bewust van de grote wetgevingsoperatie die dit met zich brengt. Het vraagt veel van de juridische diensten van de betrokken ministeries. De demissionaire status van het kabinet brengt daar geen verandering in. De taak die op grond van de Klimaatwet op het kabinet rust, geldt ongeacht de status van kabinet. De voorbereiding van wet- en regelgeving wordt dan ook onverminderd voortgezet. Door de Tweede Kamer zijn geen wetsvoorstellen of ontwerp-AMvB's op het terrein van klimaat controversieel verklaard.

In internationaal verband kunnen klimaatprocedures op steeds meer belangstelling rekenen. Over de verplichtingen van staten onder het internationaal recht ten aanzien van klimaatverandering lopen twee internationale adviesprocedures, namelijk bij het Zeerechttribunaal en bij het Internationaal Gerechtshof. In de adviesprocedure bij het Zeerechttribunaal staat de bescherming van het mariene milieu tegen de gevolgen van klimaatverandering en oceaanzuivering onder het VN Zeerechtverdrag centraal. In deze adviesprocedure heeft Nederland een zienswijze ingediend. Nederland heeft aangegeven dat onder het VN Zeerechtverdrag verplichtingen bestaan voor staten om het mariene milieu te beschermen en te behouden, alsook om verdere verontreiniging van het mariene milieu te voorkomen, te verminderen en te bestrijden. Nederland heeft aangegeven dat een verdere uitwerking van deze verplichtingen wordt vormgegeven in andere verdragen.

Met betrekking tot de adviesaanvraag bij het Internationaal Gerechtshof is Nederland voornemens een zienswijze in te dienen. Deze adviesaanvraag betreft het bredere kader van verplichtingen van staten onder het internationaal recht ten aanzien van klimaatverandering. De connectie tussen mensenrechten en klimaatverandering staat centraal in diverse aanhangige zaken voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. In dergelijke aanhangige zaken gaat het over de plicht voor Staten om, bijvoorbeeld, het recht op leven en het recht op privé- en familielevens te beschermen door de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. In de zaak Duarte Agostinho e.a. is Nederland één van de 31 aangeklaagde staten. Het Hof heeft besloten de behandeling van andere aanhangige klimaatveranderingsgereleerde zaken uit te stellen tot het een oordeel heeft geveld in drie klimaatzaken, namelijk Duarte Agostinho e.a., KlimaSeniorinnen t. Zwitserland, en Careme t. Frankrijk.

5 Voortgang Klimaatfonds

In het Coalitieakkoord is afgesproken dat er een Klimaatfonds wordt ingesteld met een omvang van € 35 mld. voor de periode tot en met 2030. Het Klimaatfonds is bedoeld voor additionele maatregelen die bijdragen aan het behalen van de reductiedoelstellingen in de Klimaatwet, de transitie naar een klimaatneutrale energievoorziening, economie en samenleving en een rechtvaardige klimaattransitie. Het fonds kent drie bestedingsdoelen: (a) een broeikasgasneutrale energievoorziening in 2050; (b) het stimuleren van de implementatie van technieken voor energie-efficiëntie en het stimuleren van de toepassing van hernieuwbare energie en overige broeikasgasreducerende en circulaire technieken en maatregelen in het bedrijfsleven; (c) het stimuleren van de toepassing van technieken voor energie-efficiëntie, van hernieuwbare energie en van koolstofvastlegging in de gebouwde omgeving.

Het Klimaatfonds wordt bij wet ingesteld als begrotingsfonds.⁷² Het voorstel voor de instellingswet is aangenomen door de Tweede Kamer en is momenteel in behandeling bij de Eerste Kamer. Pas als de Eerste Kamer het voorstel aanneemt wordt het tot wet verheven. Het betreft een overhevelingsfonds. Departementen kunnen voorstellen indienen om in aanmerking te komen voor middelen. Dit kan voor zes deelgebieden, de zogenaamde percelen: kernenergie, CO₂-vrije gascentrales, energie-infrastructuur, vroege fase opschaling van hernieuwbare energiedragers, verduurzaming van de industrie en bevordering van innovatie in het mkb en verduurzaming gebouwde omgeving.

Vooruitlopend op de instelling van het Klimaatfonds heeft het kabinet in de begroting voor 2023 en 2024 alvast voorstellen gedaan voor de besteding van middelen uit het fonds voor in totaal 16,7 mld. Hierbij is gewerkt volgens de uitgangspunten van het voorstel voor de instellingswet. Het kabinet heeft in de proeve van begroting van 2023 reeds € 4,9 mld. aan middelen toegekend uit het Klimaatfonds. In de proeve van begroting voor 2024 is voor € 11,8 mld. beschikbaar gesteld. Hierbij is gewerkt volgens de uitgangspunten van het voorstel voor de instellingswet. Er resteert voor MJP 2025 en verder nog € 21,1 mld. Daarvan is € 15,3 mld. gereserveerd voor specifieke maatregelen vanaf 2025, waarover op zijn vroegst in het voorjaar van 2024 definitief wordt besloten. Dit betekent dat het merendeel van de middelen uit het Klimaatfonds bestemd is, met uitzondering van het perceel kernenergie. Het restant dat nog vrij te besteden is voor MJP 2025 of verder is op dit moment € 5,8 mld. Zie het Meerjarenprogramma 2024 van het Klimaatfonds voor meer cijfers en achtergrond daarbij.

De beschikbare middelen zijn bestemd voor een brede mix van maatregelen binnen de bestedingsdoelen. De maatregelen zijn onder andere subsidieregelingen voor CO₂-vrije gascentrales, zonnepanelen en de productie en import van waterstof, maar ook investeringen in onderzoek voor de bouw van twee nieuwe kerncentrales en laadinfrastructuur voor wegvervoer.

---

⁷² Een onderdeel van de Rijksbegroting voor afzonderlijk beheer van bepaalde ontvangsten en uitgaven voor een bepaald doel.

6 Thema-hoofdstuk: rechtvaardigheid in klimaatbeleid

De Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (WRR) bracht in februari een advies uit over verdelende rechtvaardigheid in klimaatbeleid. De Minister voor Klimaat en Energie heeft in de Tweede Kamer in reactie op dit advies toegezegd om in de Klimaatnota nadere duiding te geven over rechtvaardigheid in relatie tot de besluitvorming in het voorjaar.⁷³ Met het kader aan het einde reageert het kabinet tevens op het signalenrapport van het Nationaal Klimaatplatform.⁷⁴

Het demissionaire kabinet heeft gestreefd naar ambitieus en rechtvaardig klimaatbeleid om klimaatverandering tegen te gaan en de gevolgen daarvan te beperken. In Nederland en de rest van de wereld. Daarvoor zijn maatregelen genomen om de klimaatdoelen sneller binnen bereik te krijgen, met oog voor maatschappelijke kostenefficiëntie, solidariteit en draagkracht van burgers, maatschappelijke organisaties en bedrijven. Daarin heeft het kabinet balans proberen te vinden.

Het kabinet realiseert zich dat het klimaatbeleid veel van mensen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en de overheid vraagt. Het kabinet verwelkomde dan ook in februari het advies van de WRR dat tien verschillende verdelingsbeginselen uiteenzet en helpt in het nadenken over verdelende rechtvaardigheid. Deze tien principes zijn te verdelen over vier categorieën: een verdeling van lusten en lasten op basis van grootste nut, op basis van individuele rechten en vrijheden, op basis van draagkracht en solidariteit en op basis van bijdrage en profijt.

De WRR en de Afdeling advisering van de Raad van State adviseren om het klimaatbeleid te behandelen als een verdelingsvraagstuk, aandacht hiervoor te borgen en om gehanteerde verdelingsbeginselen te expliciteren. Het kabinet omarmt de aanbevelingen en is op het advies ingegaan in de Kamerbrief bij het aanvullende Klimaatpakket (Kamerstuk 36350 nr. 1) én in een Kabinetsappreciatie (Kamerstuk 32813, nr. 1236). Daarbij stelt het kabinet dat de verschillende principes handvatten bieden om het gesprek over rechtvaardigheid te verbreden. Omdat niet alle principes in gelijke mate en binnen één maatregel toegepast kunnen worden moet er een balans tussen de principes gevonden worden in het hele pakket met klimaatmaatregelen. Daarbij heeft het demissionaire kabinet meer nadruk gelegd dan voorheen op het ontzorgen van kwetsbaren en een grotere verantwoordelijkheid van sterkere schouders. Dit hoofdstuk bevat een verdere explicitering van de principes die terug te vinden zijn in het beleidspakket met aanvullende maatregelen van voorjaar 2023.⁷⁵

In aanvulling op de kabinetsreactie op het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en de Klimaatnota, zal in het Klimaatplan, zoals geadviseerd door de Afdeling advisering van de Raad van State verder geschetst worden welke uitgangspunten het kabinet wil hanteren ten aanzien van rechtvaardig klimaatbeleid. Daarbij zal worden gekeken naar eerlijke verdeling van de effecten van klimaatbeleid (distributieve rechtvaardigheid), maar ook naar de rechtvaardigheid van de processen om tot dat beleid te komen (procedurele rechtvaardigheid). Dit vereist ook dat bij de totstandkoming van het Klimaatplan zelf de zorgen, wensen, ervaringen en voorkeuren van burgers, bedrijven en overheden worden meegewogen, en dat mensen de kans krijgen om zich over het ontwerpplan uit te spreken.

Voor een rechtvaardige transitie naar een klimaatneutrale samenleving is naast rechtvaardige verdeling van lusten en lasten ook procedurele rechtvaardigheid belangrijk. Procedurele rechtvaardigheid gaat over de ervaren eerlijkheid van het proces waarmee tot een beslissing is gekomen. Omdat de transitie naar een klimaatneutrale samenleving een verandering van ons als samenleving vraagt, en daarmee een impact heeft op het dagelijks leven, is het extra belangrijk dat mensen het proces daartoe als eerlijk ervaren.

⁷³ Zie het rapport van de WRR (2023) [Rechtvaardigheid in klimaatbeleid. Over de verdeling van klimaatkosten](#) en de [kabinetsreactie op dit rapport](#) (Kamerstuk 32813, 1236).

⁷⁴ Nationaal Klimaatplatform (2023). *Daadkracht en draagvlak*, Signalenrapport.

⁷⁵ Hiermee wordt voldaan aan de toezegging aan lid Thijssen, Kamerstuk 32813, nr. 1226.

Ontwikkelingen in verdelende rechtvaardigheid

In het voorjaar van 2023 heeft het kabinet een aanvullend beleidspakket gepresenteerd met maatregelen om het 2030-doel uit de Klimaatwet met meer zekerheid te halen. Aangezien maatregelen soms als onderdeel van een pakket, soms individueel en altijd op basis van gesprekken tussen partijen met verschillende visies tot stand komen, is het niet altijd mogelijk om op maatregelniveau aan te geven welke principes gehanteerd zijn. Dat neemt niet weg dat in het pakket met aanvullende maatregelen verschillende verdelingsbeginselen herkenbaar zijn uit het WRR-advies. Hieronder schetsen we op hoofdlijnen welke principes herkenbaar zijn in de maatregelen uit het voorjaarspakket, in lijn met de aanbeveling van de WRR om deze beginselen vaker te expliciteren.⁷⁶

In het klimaatbeleid lag de primaire focus lang op de (kosten)effectiviteit van maatregelen. In het Klimaatakkoord van 2019 (Kamerstuk 32813, nr. 342) stond het principe van (kosten)effectiviteit centraal bij de vormgeving van beleid. Op basis van een analyse van het PBL van de nationale kosten van maatregelen, koos het kabinet een verdeling van de reductieopgave over sectoren die vervolgens aan de sectortafels van het Klimaatakkoord werd ingevuld.⁷⁷ Hantering van het nationale kostenperspectief met de focus op (kosten)effectiviteit is een voorbeeld van een lastenverdeling langs principe van het grootste nut, zoals WRR dit noemt.

Het aanvullende beleidspakket dat het demissionaire kabinet dit voorjaar presenteerde borduurt voort op het Klimaatakkoord uit 2019. Echter, daarin heeft een accentverschuiving plaatsgevonden naar meer aandacht voor handelingsperspectief, solidariteit en draagkracht, oftewel ‘de sterkste schouders dragen de zwaarste lasten’. Zo was handelingsperspectief belangrijk in de zoektocht naar aanvullende maatregelen. Het gaat daarbij om de vraag of burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties voldoende kunnen meekomen en bijdragen aan de transitie. Het kabinet doet een beroep op ieders eigen verantwoordelijkheid om zich aan te passen richting een klimaatneutrale samenleving in 2050. Tegelijkertijd realiseert het kabinet zich dat niet iedereen die verantwoordelijkheid altijd kan nemen, zeker op korte termijn. Als welvarend land kunnen de meeste Nederlanders de impact van maatregelen dragen, maar dat geldt zeker niet voor iedereen. Daarom is naar een combinatie gezocht tussen normering aan de ene kant en beprijzing en subsidiëring aan de andere kant, die op korte termijn handelingsperspectief biedt.

Voor de gebouwde omgeving zijn er in het voorjaarspakket specifiek maatregelen getroffen om burgers met minder financiële capaciteit te ondersteunen om in een prettige en duurzame woning te wonen. Door het uitfasen van huurwoningen met energielabels E, F en G per 2029 worden woningen voor huurders aangenamer gemaakt. Daarmee zijn vooral lagere inkomens geholpen omdat zij relatief vaker in een huurwoning wonen.⁷⁸ Daarnaast bevat het voorjaarspakket maatregelen om kwetsbare wijken te versterken, aanleg van zonnepanelen in de huursector te faciliteren zodat ook huurders profijt hebben van duurzame energieopwek, het warmtefonds op te hogen, geld beschikbaar te stellen voor doe-het-zelf-vouchers en voor het ontzorgen van VVEs bij verduurzaming. Ook neemt dit kabinet aanvullende maatregelen om de huishoudens met beperkt doenvermogen te ondersteunen, bijvoorbeeld door gebiedsgerichte aanpak in de gebouwde omgeving en het inzetten van energiecoaches en -fixers.⁷⁹ Dit laatste heeft al op korte termijn positieve effecten.⁸⁰

⁷⁶ Hiermee doet het kabinet de motie af van Kröger en Thijssen, Kamerstuk 36169, nr. 34.

⁷⁷ Ook werd gekeken naar de kans op doelbereik in 2050. Zo kreeg de gebouwde omgeving een hoge megatonnenopdracht mee, omdat anders de opgave ná 2030 te groot (en waarschijnlijk onhaalbaar) zou worden.

⁷⁸ Zie bijvoorbeeld TNO-onderzoek naar de energiekosten van verschillende type huishoudens in Nederland: TNO (2021). [De energiekosten van verschillende typen huishoudens in Nederland. Een onderscheid naar inkomen, eigendomssituatie en woningkwaliteit.](#)

⁷⁹ De FIXbrigades voeren kleine bespaarmaatregelen uit bij bewoners die in energiearmoede leven. Per woning inventariseren zij wat er nodig is en voeren het werk uit. Het doel van het initiatief is om gemeenten en lokale organisaties te ondersteunen bij het opzetten van lokale FIXbrigades (Kamerstuk 32847, nr. 1014).

⁸⁰ Zo blijkt uit onderzoek van TNO (2023). *Effecten van fixers/energiecoaches, renovaties en witgoedregelingen.*

Ook in het maatregelenpakket voor de industrie is er aandacht voor verschil in draagkracht. Zo zijn er maatregelen genomen om kleinere ondernemingen - voor wie de transitie lastiger is bij te benen - te ondersteunen met het ontzorgingsprogramma mkb en subsidies.

Vanwege verschillen in draagkracht verwacht het kabinet ook in de mobiliteitssector snellere stappen van het bedrijfsleven dan van individuele burgers. Bijvoorbeeld door een aanscherping van het CO₂-doel voor werkgebonden personenmobiliteit. Dat legt meer verantwoordelijkheid bij werkgevers om te zoeken naar emissievermindering vanuit zakelijk en woon-werkverkeer. Ook bevat het pakket prestatieafspraken voor zwaar transport en vervoer van goederen, invoering van een CO₂-grondslag voor vrachtwagens in de Vrachtwagenheffing en de verplichting om gemiddeld met energielabel B te varen in de binnenvaart in 2030.

De WRR wijst erop dat naast doelbereik en de totale hoogte van de lasten ook de verdeling ervan belangrijk is voor rechtvaardig klimaatbeleid. In de voorjaarsbesluitvorming is dit nadrukkelijk meegewogen. Voortbordurend op de basis uit het Klimaatakkoord, waarin kosteneffectiviteit een belangrijke rol speelde, was er in de besluitvorming aandacht voor solidariteit en draagkracht. Het kabinet vindt dat maatregelen de klimaatdoelen op efficiënte wijze dichterbij moeten brengen, maar wil ook dat iedereen in Nederland met de transitie kan meekomen en dat verdeling van lasten naar draagkracht plaatsvindt. Het kabinet gaat hiermee dus nadrukkelijk niet voor een beleidspakket dat stuurt op de goedkoopste 'tonnenjacht'.

Het kabinet expliciteert met deze beschouwing achteraf welke rechtvaardigheidsbeginselen een rol hebben gespeeld in de besluitvorming. De WRR beveelt echter aan om dit ook aan de voorkant te doen. Het kabinet onderschrijft het belang hiervan. Daarom wordt onderzocht hoe rechtvaardigheids-overwegingen beter in de voorbereiding van politieke besluitvorming een rol te laten spelen. Bijvoorbeeld door in beleidsvoorstellen de publieke waarden die in het geding zijn en de gemaakte afwegingen beter te beschrijven, zodat dit in de politieke beoordeling en besluitvorming een rol gaat spelen. In het Nationaal Plan Energiesysteem, dat in concept aan de Tweede Kamer is aangeboden, zijn bijvoorbeeld publieke waarden geïdentificeerd zoals betaalbaarheid, duurzaamheid en participatie (procedurele rechtvaardigheid), die samen de basis vormen voor de gemaakte keuzes. De explicitering van deze waarden aan de voorkant biedt houvast voor (ethische) afwegingen in de politieke besluitvorming.

In het Klimaatplan 2024 zullen aan de voorkant de afwegingen die ten grondslag liggen aan beleidsvorming inzichtelijk worden gemaakt. Zo wordt gewerkt aan een verkenning van de Nederlandse positie tegenover geo-engineering, waarvoor uitgangspunten en kaders worden opgesteld. Door bij een nieuw onderwerp zoveel mogelijk helderheid te geven over de waarden die in het geding zijn, de dilemma's en gemaakte afwegingen wordt de totstandkoming van beleid transparanter. Ook wordt gezocht naar een manier om gestructureerd te toetsen of afwegingen over rechtvaardigheid in de besluitvorming voldoende (inzichtelijk) gemaakt zijn.

Aandacht voor procedurele rechtvaardigheid

Voor een rechtvaardige transitie is naast de uitkomst ook de wijze waarop het beleid tot stand komt van belang. Omdat de klimaatopgave een maatschappelijke transitie is die impact heeft op het dagelijks leven van mensen vindt het kabinet het belangrijk dat mensen daar een stem in hebben. Hiervoor heeft het kabinet een visie op burgerbetrokkenheid bij de energietransitie ontwikkeld (Kamerstuk 32 813, nr. 1231). Het kabinet gaat samen met andere partijen aan de slag om inwoners van Nederland en omwonenden van grote energieprojecten nog beter te betrekken bij de energietransitie en hen meer ruimte te bieden om mee te denken en doen.⁸¹ Ook heeft het kabinet aangekondigd een burgerforum over klimaat- en energiebeleid in te stellen. Dit burgerforum, bestaande uit een diverse groep van 175 ingelote burgers, wordt gevraagd antwoord te geven op de vraag: "Hoe kunnen we als Nederland eten, spullen

⁸¹ Kamerstuk 32813, nr. 1231.

gebruiken en reizen op een manier die beter is voor het klimaat?”.⁸² Hierbij wil het kabinet jongeren nog meer bij participatieprocessen betrekken aangezien het klimaatvraagstuk hen in het bijzonder aangaat.⁸³

De komende tijd werkt het kabinet de kabinetsvisie op burgerbetrokkenheid uit in de praktijk.

Dat gebeurt met drie prioriteiten: versterking van participatie bij beleidsontwikkeling op nationaal niveau, versterking van participatie op decentraal niveau en versterking van burgerinitiatieven. Gezien het kabinet demissionair is zal het nationale burgerforum klimaat- en energiebeleid pas van start gaan wanneer een nieuw kabinet en Kamer is geïnstalleerd. Het kabinet heeft zich tevens in het instellingsbesluit van het burgerforum gecommitteerd aan een motiveringsplicht. Dit houdt in dat het kabinet de aanbevelingen van het burgerforum in ontvangst zal nemen en de deelnemers van het burgerforum binnen 6 maanden na ontvangst voorziet van een reactie. Per aanbeveling zal afzonderlijk gemotiveerd worden waarom het deze al dan niet overneemt. Een jaar na afloop van het burgerforum zal de voortgang van de implementatie worden besproken. Aangezien dit het eerste nationale burgerforum is sinds die in 2006 over het kiesstelsel, is het belangrijk te leren door goede monitoring en evaluatie. Het burgerforum zal daarom door een onafhankelijke organisatie worden gemonitord en geëvalueerd. Zo werkt het kabinet stap voor stap aan het beter betrekken van burgers bij het klimaatbeleid.

Appreciatie signalenrapport Nationaal Klimaat Platform

Het Nationaal Klimaat Platform (NKP) heeft op 15 juni haar eerste signalenrapport gepubliceerd. Het rapport heet 'daadkracht en draagvlak'.⁸⁴ Het kabinet heeft het NKP gevraagd doorlopend op te halen welke kansen en knelpunten burgers en MKB'ers zien voor het versnellen van de energie en klimaattransitie. Met dit rapport geeft het NKP hier invulling aan en het kabinet is daar dankbaar voor.

De centrale boodschap van het rapport is dat daadkrachtig klimaatbeleid nodig is voor het behoud van draagvlak. Het NKP komt met drie overkoepelende signalen: 1) maatschappelijk initiatieven worden onvoldoende op waarde geschat; 2) nog niet iedereen kan meedoen; en 3) ook ondernemers vragen om perspectief en een consistent beleid.

Het NKP signaleert dat er veel initiatief is in de samenleving, zoals energielieve, maar dat die initiatieven belemmeringen ervaren. Met de uitwerking van de Kabinetsvisie op Burgerbetrokkenheid (Kamerstuk 32 813, nr. 1231) beoogt het kabinet in kaart te brengen wat maatschappelijke initiatieven nodig hebben, want het kabinet deelt de mening dat initiatief ondersteund moet worden. Het gaat bijvoorbeeld om de drempels inzichtelijk maken voor het realiseren van 50% lokaal eigendom, lokale overheden helpen om te gaan met coöperaties en fondsen en programma's toegankelijker maken. Het Nationaal Klimaat Platform is betrokken bij dit proces en dat is waardevol.

Voor het kabinet staat voorop dat iedereen mee kan doen in de klimaattransitie. Daarom is er in het aanvullende klimaatpakket van dit voorjaar (Kamerstuk 32 813, nr. 1230) extra aandacht voor huurders en mensen met een laag en middeninkomen, zoals hierboven toegelicht. Voor het tegengaan van Energiearmoede hebben een groot aantal partijen de krachten gebundeld om tot een gezamenlijk aanpak te komen.⁸⁵

Van veel ondernemers krijgt het NKP het signaal dat zij geen bezwaar hebben tegen een ambitieus klimaatbeleid, mits dit beleid consistent is en een duidelijk handelingsperspectief biedt. Nu zijn duurzame investeringen vaak nog riskant. Met onder andere het Klimaatplan 2025-2035, het Nationaal Programma Energiesysteem en de nieuwe Energiewet werkt het kabinet aan die consistentie. Specifiek voor verduurzaming van mkb'ers werken we aan het begrijpelijker en eenvoudiger maken van het geheel aan regelingen en programma's. Het doel daarvan is om het mkb effectiever en efficiënter te ondersteunen.

⁸² Kamerstuk 82813, nr. 1286

⁸³ Kamerstukken II 2022/23, 30184, nr 38.

⁸⁴ Nationaal Klimaatplatform (2023). Daadkracht en draagvlak, Signalenrapport.

⁸⁵ SZW, BZK, EZK, TNO, CBS, VNG en provincies Noord- en Zuid-Holland.

Bijlage 1:

Financieel overzicht
maatregelen
Klimaatbeleid

Deze bijlage biedt een totaaloverzicht van alle uitgaven van alle ministeries ten behoeve van het klimaatbeleid en de verduurzaming van de energievoorziening. Dit en onderstaande tekst is afkomstig uit de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat die met Prinsjesdag naar de Tweede Kamer zijn verzonden.

De uitgaven zijn gegroepeerd op basis van de sectorindeling van het Klimaatakkoord waaraan de uitgaven het meest direct bijdragen. Sommige uitgaven dragen echter ook bij aan de verduurzaming van andere sectoren. Het overzicht geeft weer in welke begroting en welk beleidsartikel de uitgaven feitelijk staan. Bovendien worden de klimaatuitgaven op dezelfde manier gepresenteerd als in de begroting van het departement (ministerie) dat de beleidsinhoudelijke verantwoordelijkheid draagt.

Het overzicht bevat alle voorgenomen uitgaven op departementale begrotingen die onder de gestelde definitie van klimaatuitgaven vallen. De definitie, zoals expliciet gedefinieerd in de kabinetsreactie op het rapport 'Inzicht in uitgaven klimaatbeleid' van de Algemene Rekenkamer, luidt:

«Klimaatuitgaven zijn alle uitgaven die als hoofddoel hebben om bij te dragen aan het nationale klimaatbeleid gericht op de reductie van broeikasgassen en de verduurzaming van de energievoorziening. Hierbij kan het gaan om uitgaven gericht op de productie en het gebruik van broeikasgasneutrale energie, op energiebesparing, op directe beperking van uitstoot van broeikasgassen of om vastlegging van broeikasgassen.»

Sommige van deze uitgaven worden gefinancierd met middelen afkomstig uit het Klimaatfonds in oprichting. In die gevallen zijn de uitgaven zowel op een departementale begroting, als op de dummybegroting van het Klimaatfonds te vinden. Dit komt doordat het Klimaatfonds i.o. werkt met een overhevelingssysteem waarbij middelen overgeheveld worden van het Klimaatfonds naar de betreffende departementale begroting. Na het uitgavenoverzicht worden ook relevante fiscale voordelen vermeld. Dit zijn feitelijk gezeen uitgaven, maar gedeelde inkomsten. Aanvullend toont het integraal overzicht klimaat in de Miljoenennota de klimaatgerelateerde belastingopbrengsten.

De Miljoenennota 2024 heeft een bijlage met een integraal overzicht klimaat. Deze bevat een uitgavenoverzicht van het klimaatmitigatiebeleid, de opbrengst van milieugerelateerde belastingen en een overzicht fiscale groene subsidies. Ook bevat de Miljoenennota 2024 een bijlage fossiele subsidies en wordt hierin kwalitatief aandacht besteed aan de gevolgen van klimaatverandering voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën.

Het kabinet is de Afdeling advisering van de Raad van State erkentelijk voor de adviezen met betrekking tot het verbeteren van het overzicht van klimaatgerelateerde uitgaven en lasten. Het kabinet merkt hierbij op dat de definitie van klimaatuitgaven die is gehanteerd in de begroting voor 2024 bedoeld is om een eenduidig en consistent overzicht te bieden van de kosten van het klimaatbeleid. Zoals toegelicht in de kabinetsreactie van de Minister voor Klimaat en Energie van 2 juni 2023 op het onderzoek Inzicht in uitgaven klimaatbeleid van de Algemene Rekenkamer is er daarom voor gekozen om alleen de uitgaven die reductie van broeikasgassen en verduurzaming van de energievoorziening als hoofddoel hebben in dit overzicht op te nemen. Mogelijk dat het overzicht in de toekomst in de Klimaatnota is uit te breiden tot uitgaven die wel relevant zijn voor deze doelen, maar die niet als hoofddoel hebben. Het kabinet merkt verder op dat de begroting en Klimaatnota het beleid van de Rijksoverheid betreffen en dat het daardoor niet logisch is om hierin te verantwoorden over de uitgaven van medeoverheden. Hiervoor ligt een externe monitor mogelijk meer voor de hand. Een volgende mogelijkheid voor de doorontwikkeling van het integraal overzicht klimaat is om af te bakenen welk deel van de milieugerelateerde belastingen specifiek bedoeld is voor het klimaatbeleid. Tot slot kan ook gekeken worden naar keuzes met betrekking tot doorontwikkeling van het overzicht van fossiele subsidies of toepassing van green budget tagging (inclusief classificatie van bruine regelingen voor de departementale begroting van Economische Zaken en Klimaat.

Het kabinet onderschrijft het belang van een goede definitie en een goed overzicht van het totaal aan klimaatgerelateerde uitgaven en lasten. In lijn met het advies van de Afdeling zal het kabinet een verder werken aan het beter in kaart brengen van de klimaatuitgaven en –lasten, zodat de uitkomsten kunnen

leiden tot meer transparantie, doelmatiger en doeltreffender beleid, betere schattingen en ramingen van klimaatschade, -mitigatie en adaptatie en daardoor tot het versterken van de integrale afwegingen.

De aanbeveling van de Afdeling om de jaarlijkse verantwoordingscyclus uit de Klimaatwet beter aan te laten sluiten op de begrotingscyclus wordt politiek breed gedragen. De eerste wijziging van de Klimaatwet, waarmee de Klimaatwet in lijn is gebracht met de Europese klimaatwet, is op 22 juli 2023 in werking is getreden. Op dit moment is een tweede wetsvoorstel voor het wijzigen van de Klimaatwet in voorbereiding. De aansluiting van de klimaatwetcyclus op de begrotingscyclus vormt een belangrijk onderdeel van dit wetsvoorstel.

Totaaloverzicht van uitgaven in het kader van klimaatbeleid (bedragen x € 1.000).

	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
TOTALE UITGAVEN IN HET KADER VAN KLIMAATBELEID	5.087.842	5.586.904	6.184.632	5.999.090	7.910.422	7.518.922	7.323.863
ELEKTRICITEIT	3.922.290	2.400.751	1.861.113	1.758.233	4.475.995	4.489.158	4.519.243
[EZK, art 4, subsidie] SDE	474.419	0	200.000	0	530.000	506.000	473.000
[EZK, art 4, subsidie] SDE+ (incl. flankerend beleid en Net op Zee)	398.502	485.275	307.428	591.688	2.825.146	2.748.955	2.631.795
[EZK, art 4, subsidie] SDE++ (incl. kolenmaatregelen en statistische overdracht)	0	832.375	280.367	91.875	658.286	967.592	1.115.512
[EZK, art 4, subsidie] Subsidieregeling Coöperatieve Energieopwekking (SCE)	496	0	0	6.000	7.691	14.839	19.372
[EZK, art 4, storting] Storting in begrotingsreserve duurzame energie	2.626.555	226.000	0	0	0	0	0
[EZK, art 4, subsidie] ISDE-regeling	249.518	591.320	686.290	806.950	272.900	97.700	97.700
[EZK, art 4, subsidie] Missiegedreven Onderzoek Ontwikkeling en Innovatie (MOOI)	59.862	63.602	55.465	56.635	49.303	46.855	43.200
[EZK, art 4, subsidie] Demonstratieregeling Klimaat en Energie-innovatie (DEI+)	71.256	77.226	90.251	126.609	87.770	66.937	99.761
[EZK, art 4, subsidie] Hernieuwbare Energietransitie (HER+)	29.610	45.319	42.000	25.540	0	0	0
[EZK, art 4, subsidie] NGF-project Circulaire zonnepanelen	0	0	135.000	0	0	0	0
[EZK, art 4, opdracht] Programma Opwerk Energie op Rijksvastgoed (OER)	0	14.391	16.805	16.805	16.805	16.805	16.805
[EZK, art 4, opdracht] Onderzoek en opdrachten	12.072	65.243	47.507	36.131	28.094	23.475	22.098
INDUSTRIE	83.958	910.004	1.203.764	1.115.699	973.966	913.398	873.202
[EZK, art 2, subsidie] Verduurzaming industrie	45.380	61.810	79.322	92.025	94.732	76.925	88.700

Klimaatnota 2023

	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
[EZK, art 2, subsidie] Urgendamaat-regelen Industrie	90	5.200	11.940	0	0	0	0
[EZK, art 2, subsidie] Infrastructuur duurzame industrie (PIDI)	285	1.200	0	0	0	0	0
[EZK, art 2, subsidie] NGF - project Groenvermogen van de Nederlandse economie	10.706	314.876	84.879	13.917	13.703	0	0
[EZK, art 2, subsidie] NGF - project Circulaire Plastics	0	77.540	23.040	21.170	0	0	0
[EZK, art 2, subsidie] Investerings Verduurzaming Industrie - Klimaatfonds	0	25.971	134.210	227.933	197.529	154.714	118.909
[EZK, art 2, opdracht] Verduurzaming industrie	0	0	1.120	920	920	0	0
[EZK, art 4, subsidie] Carbon Capture Storage CCS	2.677	3.170	4.664	3.780	5.113	5.380	5.380
[EZK, art 4, subsidie] MIEK	1.039	5.908	14.450	13.040	1.500	0	0
[EZK, art 4, subsidie] Subsideregeling Duurzame Scheepsbouw (SDS)	3.307	3.424	1.696	1.696	1.696	1.696	0
[EZK, art 4, subsidie] Opschalingsinstrument waterstof	0	1.000	389.000	318.000	268.000	275.000	202.000
[EZK, art 4, subsidie] Investerings waterstofbackbone	0	36.700	34.500	53.300	118.300	155.800	277.200
[EZK, art 4, subsidie] IPCEI Waterstof	45	175.724	396.815	354.716	259.271	241.515	178.645
[EZK, art 4, subsidie] Subsidieondersteuning verduurzaming MKB	8.424	5.489	9.000	0	0	0	0
[EZK, art 4, subsidie] Energie-efficiency	1.273	2.624	2.368	2.368	2.368	2.368	2.368
[EZK, art 4, garantie] Garantie CCS/Porthos	0	175.600	0	0	0	0	0
[EZK, art 4, bijdrage mede-overheden] Regeling toezicht energiebesparingsplicht	10.732	13.768	16.760	12.834	10.834	0	0
GEBOUWDE OMGEVING	608.686	1.240.294	1.696.424	1.510.759	982.929	729.419	598.533
[BZK, art 4, subsidie] Subsidie verduurzaming en onderhoud huurwoningen	109	10.716	26.770	37.500	38.600	24.200	20.500
[BZK, art 4, subsidie] Nationaal isolatie Programma	0	0	25.980	25.980	0	0	0
[BZK, art 4, subsidie] Energiebesparing Koopsector	6.951	15.618	47.270	30.700	14.500	10.500	5.000
[BZK, art 4, subsidie] Energiebesparing Huursector	10.636	369	0	0	0	0	0

Klimaatnota 2023

	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
[BZK, art 4, subsidie] Verduurzaming Maatschappelijk Vastgoed	37.167	126.830	384.800	356.600	361.800	293.800	275.100
[BZK, art 4, subsidie] Nationaal Programma Lokale Warmtetransitie	0	0	6.000	6.000	0	0	0
[BZK, art 4, subsidie] Energietransitie en duurzaamheid	24.801	29.227	12.732	3.577	4.502	4.552	4.552
[BZK, art 4, subsidie] Renovatieversneller	1.000	7.739	24.198	34.290	28.773	11.250	10.000
[BZK, art 4, subsidie] SAH	3.773	11.700	20.500	30.000	17.000	39.500	29.500
[BZK, art 4, subsidie] Warmtefonds	85.600	155.390	93.000	77.000	77.000	103.000	77.000
[BZK, art 4, subsidie] Nationaal Groeifonds	0	11.925	24.022	31.758	11.989	6.460	0
[BZK, art 4, subsidie] Biobased Bouwen	0	2.000	10.450	6.850	0	0	0
[BZK, art 4, opdracht] Nationaal Programma Lokale Warmtetransitie	0	1.500	750	0	0	0	0
[BZK, art 4, opdracht] Energietransitie en duurzaamheid	5.681	3.250	3.800	2.600	3.100	3.200	3.200
[BZK, art 4, bijdrage aan medeoverheden] Nationaal Isolatie Programma (Lokale aanpak woningisolatie)	0	376.579	632.893	469.180	0	0	0
[BZK, art 4, bijdrage aan medeoverheden] Ondersteuning aanpak energiearmoede	358.689	186.173	0	0	0	0	0
[BZK, art 4, bijdrage aan medeoverheden] Verduurzaming Maatschappelijk Vastgoed	16.488	0	65.000	500	15.000	500	10.500
[BZK, art 4, bijdrage aan medeoverheden] Nationaal Programma Lokale Warmtetransitie	0	16.500	9.000	9.000	0	0	0
[BZK, art 4, bijdrage aan medeoverheden] Nationaal Isolatie Programma (Soortenmanagement)	0	44.000	3.940	4.430	0	0	0
[BZK, art 4, bijdrage aan medeoverheden] Verduurzaming Groningen en Noord-Drenthe	0	0	50.000	50.000	50.000	0	0
[BZK, art 4, bijdrage aan agentschappen] RVO (Uitvoering Energieakkoord)	0	1.789	12.294	9.476	9.584	8.015	8.425
[BZK, art 4, bijdrage aan agentschappen] Dienst Publiek en Communicatie	1.052	113	1.000	960	0	0	0

Klimaatnota 2023

	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
[BZK, art 4, bijdrage aan agentschappen] RVO (Energietransitie en Duurzaamheid)	33.664	24.478	11.565	7.964	7.012	6.913	6.823
[BZK, art 4, bijdrage aan agentschappen] RVB	970	3.540	22.240	7.850	5.050	2.850	6.250
[BZK, art 4, bijdrage aan agentschappen] Verduurzaming Maatschappelijk Vastgoed	4.605	1.775	16.625	0	0	0	0
[BZK, art 4, bijdrage aan andere begrotingshoofdstukken] Verduurzaming Maatschappelijk Vastgoed	0	0	0	152.700	103.500	52.200	28.600
[BZK, art 4, bijdrage aan andere begrotingshoofdstukken] EGO (innovatie)	0	4.287	5.475	12.844	21.819	25.139	22.399
[BZK, art 4, bijdrage aan andere begrotingshoofdstukken] Handhaving Energielabel C	0	425	0	0	1.600	1.600	1.600
[EZK, art 4, subsidie] Warmtenetten investeringssubsidie (WIS)	0	130.000	110.000	60.000	80.000	80.000	40.000
[EZK, art 4, subsidie] Uitbreiding ontwikkelfonds energiecoöperaties warmteprojecten	0	26.551	0	0	0	0	0
[EZK, art 4, subsidie] NGF-project NieuweWarmteNu!	0	17.820	37.620	49.500	39.600	25.740	29.084
[EZK, art 4, subsidie] Aardwarmte	17.500	30.000	37.500	12.500	12.500	0	0
[EZK, art 4, subsidie] Geothermie (Klimaatfonds)	0	0	1.000	21.000	80.000	30.000	20.000
MOBILITEIT	145.419	222.946	438.741	393.452	247.849	164.915	133.875
[IenW, art 14, subsidie] Elektrisch vervoer	79.464	127.686	113.124	44.420	28.400	13.100	6.000
[IenW, art 14, subsidie] Duurzame mobiliteit	22.555	14.790	7.123	1.450	0	0	0
[IenW, art 14, opdracht] KF: (Slimme) Laadinfrastructuur	0	4.376	31.660	77.680	89.180	88.680	82.680
[IenW, art 14, opdracht] Reservering Klimaatakkoord	0	1.672	64.294	77.344	42.329	40.221	29.341
[IenW, art 14, opdracht] Programma Vergroening Reisgedrag	1.371	5.736	42.532	37.106	29.875	12.208	12.294
[IenW, art 14, opdracht] Duurzame energiedragers in mobiliteit	818	1.238	1.323	1.333	1.334	1.175	579
[IenW, art 14, opdracht] Duurzame logistiek	7.719	3.604	15.197	0	0	0	0

Klimaatnota 2023

	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
[IenW, art 14, bijdrage aan medeoverheden] Duurzame mobiliteit	5.547	13.500	7.300	6.600	6.600	4.800	800
[IenW, art 14, bijdrage aan medeoverheden] KF: Slimme Laadinfra	0	8.624	0	0	0	0	0
[IenW, art 14, bijdrage aan agentschappen] Overige bijdragen aan agentschappen	12.945	14.835	382	382	381	381	381
[IenW, art 18, subsidie] NGF: Maritiem Masterplan	0	0	29.011	59.254	8.700	0	0
[IenW, art 18, subsidie] NGF: Zero-emissie binnenvaart batterij-elektrisch	9.500	15.600	25.100	0	0	0	0
[IenW, art 18, subsidie] Walstroom (deels KF)	5.500	11.285	100.415	86.437	38.550	2.850	300
[IenW, art 18, opdracht] NGF: Maritiem Masterplan	0	0	142	146	1.000	0	0
[IenW, art 18, opdracht] KF: Verplicht Emissielabel Binnenvaart	0	0	700	1.000	1.500	1.500	1.500
[IenW, art 18, bijdrage aan agentschappen] NGF: Maritiem Masterplan	0	0	438	300	0	0	0
LANDBOUW EN LANDGEBRUIK	80.148	146.880	192.645	189.990	195.714	200.377	194.024
[LNV, art 21, subsidie] Glastuinbouw en weerbare planten en teeltsystemen	68.437	87.836	111.751	120.451	124.791	130.594	124.394
[LNV, art 21, opdracht] Glastuinbouw en weerbare planten en teeltsystemen	18	0	0	0	0	0	0
[LNV, art 22, subsidie] Natuur en Biodiversiteit Grote Wateren	0	3.900	3.900	2.100	0	0	0
[LNV, art 22, opdracht] Natuur en Biodiversiteit Grote Wateren	6.585	19.934	34.056	34.215	36.964	35.511	35.559
[LNV, art 22, opdracht] Duurzame visserij	570	29.217	36.940	29.918	30.653	30.966	30.765
[LNV, art 22, opdracht] Klimaatimpuls Natuur en Biodiversiteit	4.538	5.993	5.998	3.306	3.306	3.306	3.306
SECTOROVERSTIJGENDE EN OVERIGE MAATREGELEN	247.341	666.029	791.945	1.030.957	1.033.969	1.021.655	1.004.986
[IenW, art 21, subsidie] Subsidies duurzame productieketens	19.639	9.955	18.865	20.650	15.226	15.803	7.703
[IenW, art 21, subsidie] KF: Plastics norm	0	0	11.900	23.800	16.650	6.250	3.000
[IenW, art 21, subsidie] KF: DEI+CE	0	525	3.170	9.137	16.025	15.500	10.100
[IenW, art 21, opdracht] KF: Circulair doen en gedrag	0	0	2.200	3.300	5.100	5.100	6.000

Klimaatnota 2023

	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
[IenW, art 21, opdracht] Uitvoering duurzame productieketens	8.220	11.736	11.726	14.775	7.022	6.999	7.049
[IenW, art 21, opdracht] KF: Biobased bouwen	0	0	1.600	1.400	0	0	0
[EZK, art 4, subsidie] Projecten Klimaat en Energieakkoord	2.227	5.802	13.452	8.490	2.847	4.447	4.447
[EZK, art 4, subsidie] Green Deals	45	462	500	500	500	500	500
[EZK, art 4, subsidie] Overige subsidies ⁸⁶	57.565	92.897	62.391	57.391	77.393	75.058	50.133
[EZK, art 4, lening] Lening EBN	61.400	19.000	24.000	17.000	0	0	0
[EZK, art 4, bijdrage aan agentschappen] Bijdrage RVO	90.998	121.214	96.476	93.367	91.255	91.149	91.149
[EZK, art 4, bijdrage aan agentschappen] Bijdrage Nea	7.197	15.214	18.432	18.860	18.272	18.270	12.823
[EZK, art 4, bijdrage aan mede-overheden] Uitvoeringskosten klimaat medeoverheden	50	389.224	527.233	762.287	783.679	782.579	812.082

Totaaloverzicht van fiscale groene subsidies (bedragen x € 1.000).

	2022	2023	2024	2025	2026	2027
TOTALE FISCALE GROENE SUBSIDIES	1.280.000	1.672.000	1.783.000	1.600.000	825.000	775.000
[FIN, fiscaal]Energie-investeringsaftrek (EIA)	297.000	249.000	259.000	299.000	299.000	299.000
[FIN, fiscaal]Milieu-investeringsaftrek (MIA)	206.000	192.000	194.000	194.000	194.000	194.000
[FIN, fiscaal]Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (Vamil)	23.000	25.000	25.000	25.000	25.000	25.000
[FIN, fiscaal]Fiscale stimulering EV personenauto's (KA-pakket)	390.000	378.000	483.000	730.000	0	0
[FIN, fiscaal]Fiscale stimulering EV (niet toepassen HADK, stimulering meer op particulieren i.p.v. zakelijk)	20.000	191.000	217.000	16.000	0	0
[FIN, fiscaal]EB-salderingsregeling ⁸⁷	335.000	607.000	564.000	336.000	307.000	257.000
[FIN, fiscaal]EB-verlaagd tarief laadpalen EV ⁸⁸	9.000	30.000	41.000	0	0	0
[FIN, fiscaal]EB-verlaagd tarief lokaal opgewekte duurzame energie	0	0	0	0	0	0

⁸⁶ Hieronder vallen de subsidies voor WarmtelinQ, Randvoorwaarden technische arbeidsmarkt, Correctieregeling duurzame warmte, Efficiëntere benutting elektriciteitsnetten, Realisatie zon op zee.

⁸⁷ In deze budgettaire reeks is rekening gehouden met een afbouw van de salderingsregeling per 1 januari 2025 naar nihil in 2030.

⁸⁸ Deze regeling kent een horizonbepaling. Vandaar dat alleen het budgettaire belang van de regeling in de jaren tot en met het jaar 2024 is gepresenteerd. In 2022 is de omvang lager doordat de reguliere energiebelasting tarieven zijn verlaagd.

Bijlage 2: Wetgevingsprogramma

Inleiding

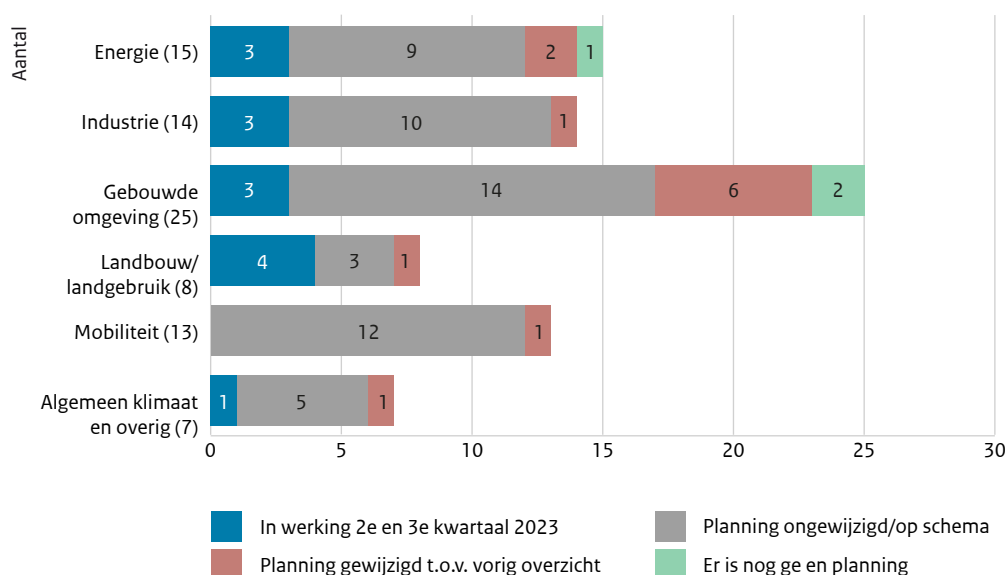
Dit wetgevingsprogramma bestaat uit drie delen:

- In deel I wordt ingegaan op voortgang van de in voorbereiding zijnde klimaatwet- en regelgeving.
- In deel II wordt ingegaan op ontwikkelingen die zich sinds het voorjaar van 2023 hebben voorgedaan in het internationaal en Europees klimaatrecht.
- Deel III bevat een geactualiseerd overzicht van de in voorbereiding zijnde wet- en regelgeving op het terrein van klimaat.

Deel I Stand van zaken voorbereiding klimaatwet- en regelgeving

Een belangrijk instrument voor het realiseren van de klimaatdoelen is wetgeving. Twee keer per jaar wordt over de voortgang van de totstandkoming van klimaatwet- en regelgeving gerapporteerd. De laatste keer is dat gedaan met het verschijnen van de Voorjaarsbesluitvorming Klimaat op 26 april 2023 (zie Kamerstukken II 2022/2023, 32813, nr. 1230). In dit wetgevingsprogramma wordt een actueel overzicht gegeven van de klimaatwet- en regelgeving die in voorbereiding is.

Over de reeds in voorbereiding zijnde wet- en regelgeving wordt het volgende gerapporteerd. 14 wetgevingsproducten zijn in de periode 1 april 2023 tot en met 1 oktober 2023 in werking getreden. 68 wetgevingsproducten worden momenteel voorbereid. Het gaat om zes algemene wetgevingsproducten, zoals de Tijdelijke wet klimaatfonds en om 62 wetgevingsproducten die specifiek gekoppeld zijn aan één van de vijf sectoren. In de onderstaande staafdiagrammen is de voortgang van de voorbereiding van wetgevingsproducten per sector weergegeven.

In de staafdiagrammen worden vier categorieën onderscheiden. Onder de eerste categorie (blauw) vallen de wetgevingsproducten die tussen 1 april 2023 en 1 oktober 2023 in werking zijn getreden. De tweede categorie (oranje) betreffen de wetgevingsproducten waarvoor de voorbereiding op schema loopt. Voor de derde categorie wetgevingsproducten (grijs) is de planning ten opzichte van het op 26 april 2023 gepubliceerde wetgevingsprogramma gewijzigd. Op deze wijzigingen wordt hieronder per sector nader ingegaan. Voor de laatste categorie (geel) is op dit moment nog geen planning vastgesteld. De wetgevingsproducten die onder deze categorie vallen zijn in het wetgevingsoverzicht (deel III van dit wetgevingsprogramma) te herkennen doordat voor de beoogde inwerkingtredingsdatum in de rechterkolom “1-1-9999” is opgenomen.

1. Sector Mobiliteit

Voor de sector mobiliteit zijn twaalf wetgevingsproducten in voorbereiding. Voor één wetgevingsproduct is de beoogde inwerkingtredingsdatum ten opzichte van het vorige overzicht aangepast. Dit betreft de afbouw bpm-vrijstelling bestelauto ondernemer onder het Belastingplan 2023 (nummer 57 op het wetgevingsoverzicht), waarbij de beoogde inwerkingtredingsdatum is gewijzigd van 1 januari 2024 naar 1 januari 2025.

Ten opzichte van het vorige overzicht zijn zes nieuwe wetgevingsproducten voor de sector mobiliteit in voorbereiding, namelijk het wetsvoorstel uitvoeringswet FuelEU Maritime verordening, het wetsvoorstel wijziging Wet milieubeheer in verband met de implementatie herziene Richtlijn hernieuwbare energie (RED III) voor vervoer, de subsidieregeling waterstof in mobiliteit, de wijziging van het Besluit energie vervoer, het wetsvoorstel Uitvoeringswet Verordening RefuelEU Aviation en het Wetsvoorstel uitvoeringswet Verordening infrastructuur alternatieve brandstoffen (AFIR) (nummers 63 tot en met 68 op het wetgevingsoverzicht).

2. Sector Landbouw en landgebruik

Voor de sector landbouw en landgebruik zijn vier wetgevingsproducten in voorbereiding. Voor de subsidiemodule warmte-infrastructuur glastuinbouw is de beoogde inwerkingtredingsdatum gewijzigd in 1 juli 2024 (nummer 52 op het wetgevingsoverzicht).

De wijziging van de Mijnbouwwet in verband met het aanpassen van het vergunningstelsel voor het opsporen en winnen van aardwarmte is op 7 november 2022 in het Staatsblad gepubliceerd (Stb. 2022, 438). Deze wijziging en de daarmee samenhangende onderliggende regelgeving zijn op 1 juli 2023 in werking getreden (nummers 77, 78 en 79 op het wetgevingsoverzicht).

3. Sector Gebouwde omgeving

De meeste wetgevingsproducten (22) worden momenteel voorbereid voor de sector gebouwde omgeving. Voor zes wetgevingsproducten is de beoogde inwerkingtredingsdatum aangepast ten opzichte van het vorige overzicht:

Voor de aanpassing Boek 5 Burgerlijk Wetboek inzake de introductie van een notificatieregeling (nummer 23 op het wetgevingsoverzicht) is de beoogde inwerkingtredingsdatum gewijzigd van 1 juli 2025 naar 1 juli 2026;

Voor het Besluit houdende wijziging van het Besluit op afstand uitleesbare meetinrichtingen ten behoeve van de verlenging van de periode waarbinnen netbeheerders een op afstand uitleesbare meetinrichting voor elektriciteit ter beschikking stellen (nummer 31 op het wetgevingsoverzicht), is de beoogde inwerkingtredingsdatum veranderd van 1 juli 2023 naar 1 januari 2024;

Voor het Wetsvoorstel Wijziging van de Elektriciteitswet 1998 en de Wet belastingen op milieugrondslag ter uitvoering van de afbouw van de salderingsregeling voor kleinverbruikers (nummer 32 op het wetgevingsoverzicht) is de beoogde inwerkingtredingsdatum gewijzigd van 1 juli 2023 naar 1 januari 2024;

Voor de Subsidieregeling procesondersteuning voor opschaling renovatieprojecten (nummer 33 op het wetgevingsoverzicht) is de beoogde inwerkingtredingsdatum gewijzigd van 1 september 2023 naar 1 november 2023, omdat de voorbereiding van de regeling meer tijd kost dan eerder was voorzien;

Voor de Regeling specifieke uitkering versnelling natuurinclusief isoleren (nummer 35 op het wetgevingsoverzicht) is de beoogde inwerkingtredingsdatum gewijzigd van 1 september 2023 naar 15 oktober 2023. De voorbereiding van deze regeling neemt meer tijd in beslag dan eerder was voorzien;

Voor de Wijziging Besluit Energieprestatievergoeding huur (nummer 82 op het wetgevingsoverzicht) is de uitvoering versneld. Dit besluit is op 1 oktober 2023 in werking getreden. In het vorige overzicht was 1 januari 2024 als beoogde datum van inwerkingtreding opgenomen.

Daarnaast zijn er ten opzichte van het vorige wetgevingsoverzicht drie nieuwe wetgevingsproducten die worden voorbereid: de Regeling specifieke uitkering verduurzaming bedrijfsmatig vastgoed en bedrijventerrein 2024-2027, de Regeling specifieke uitkering acht NOVEX-gebieden en de wijziging van de Subsidieregeling Verduurzaming en Onderhoud Huurwoningen (nummers 38, 39 en 40 op het wetgevingsoverzicht).

4. Sector Industrie

Voor de sector industrie worden elf wetgevingsproducten voorbereid. Ten opzichte van het vorige overzicht zijn vijf nieuwe wetgevingsproducten in voorbereiding. Drie van deze wetgevingsproducten betreffen fiscale klimaatmaatregelen die onderdeel zijn van het Belastingplan 2024. Voor één wetgevingsproduct is de beoogde inwerkingtredingsdatum ten opzichte van het vorige overzicht aangepast: de beoogde inwerkingtredingsdatum voor de wijziging van de Regeling CO₂-heffing industrie ten behoeve van startende en stoppende exploitanten (nummer 46 op het wetgevingsoverzicht) is veranderd in 1 januari 2024.

5. Sector Energie

Voor de sector Energie worden twaalf wetgevingsproducten voorbereid. Ten opzichte van het vorige overzicht zijn er zeven nieuwe wetgevingsproducten in voorbereiding. Voor twee wetgevingsproducten is de planning ten opzichte van het vorige overzicht aangepast. De beoogde datum van inwerkingtreding van de Energiewet is aangepast naar 1 januari 2025, op basis van de verwachting dat de plenaire behandeling door de Tweede Kamer niet eerder dan na het komende kerstreces zal kunnen plaatsvinden (nummer 9 op het overzicht). De beoogde inwerkingtreding van de Regeling emissie van broeikasgas bij elektriciteitsopwekking is gewijzigd van 1 januari 2024 in 1 april 2024 (nummer 8 op het wetgevingsoverzicht).

6. Sector Algemeen klimaatbeleid en overige

Voor de sector 'algemeen klimaatbeleid en overige' zijn zes wetgevingsproducten in voorbereiding. Voor één wetgevingsproduct is de planning ten opzichte van het vorige overzicht gewijzigd. De beoogde inwerkingtredingsdatum voor de Tijdelijke wet Klimaatfonds is veranderd in 1 januari 2024 (nummer 1 op het wetgevingsoverzicht). De wijziging van de Klimaatwet ten aanzien van het aanpassen van de reductiedoelen is op 22 juli 2023 in werking getreden (nummer 69 op het wetgevingsoverzicht).

Deel II Ontwikkelingen in het Internationaal en Europees recht

1. Recente ontwikkelingen in het internationaal klimaatrecht

De connectie tussen mensenrechten en milieu, waaronder het klimaat en klimaatverandering, alsook de verheldering van de verplichtingen van Staten onder het internationaal recht ten aanzien van (de gevolgen van) klimaatverandering staan in verschillende internationale gremia in de belangstelling. In dit verband spelen twee internationale adviesprocedures.

Op 12 december 2022 heeft de *Commission of Small Island States on Climate Change and International Law* aan het Zeerechttribunaal een advies gevraagd over de verplichtingen van Staten onder het VN Zeerech-verdrag ter bescherming en behoud van het mariene milieu, en de voorkoming, vermindering en controle van vervuiling van het mariene milieu tegen de gevolgen van klimaatverandering. De gevolgen van klimaatverandering betreffen volgens de commissie de opwarming van de oceaan, zeespiegelstijging en oceanverzuring. Nederland heeft op 16 juni 2023 een zienswijze ingediend. In deze zienswijze heeft Nederland aangegeven dat onder het VN Zeerech-verdrag verplichtingen bestaan voor Staten om het mariene milieu te beschermen en te behouden, alsook om verdere verontreiniging van het mariene milieu te voorkomen, verminderen en bestrijden. Nederland heeft aangegeven dat een verdere uitwerking van deze verplichtingen worden vormgegeven in andere verdragen. De Nederlandse zienswijze sluit aan bij het stuk van de Europese Unie, die zich heeft gericht op het VN Zeerech-verdrag en het internationale klimaatrecht. De Nederlandse zienswijze, alsook de andere zienswijzen, zijn openbaar en te raadplegen op de website van het Zeerechttribunaal.

Op 20 februari 2023 is een resolutie gepresenteerd aan de VN lidstaten ten behoeve van een adviesaanvraag bij het Internationaal Gerechtshof (IGH). De adviesaanvraag ziet op de verplichtingen van Staten onder het internationaal recht ten aanzien van de gevolgen van klimaatverandering. Deze resolutie is op 29 maart 2023 bij consensus aangenomen in de Algemene Vergadering van de VN. Staten hebben de mogelijkheid uiterlijk 22 januari 2024 een zienswijze bij het IGH in te dienen over de adviesaanvraag. Ook organisaties die door het Internationaal Gerechtshof zijn toegelaten tot de adviesprocedure worden in de gelegenheid gesteld een zienswijze in te dienen. Nederland is voornemens deel te nemen aan de inhoudelijke behandeling middels indiening van een zienswijze. Ook de Europese Unie is toegelaten tot de adviesprocedure. Adviezen van het IGH zijn niet bindend, maar wel gezaghebbend. Nederland volgt deze adviezen normaal gesproken op.

2. Recente ontwikkelingen in het Europees (klimaat)recht

Fit for 55 pakket

Het Fit for 55-pakket (Ff55-pakket) van de EU dient ertoe de bestaande EU-wetgeving in overeenstemming te brengen met het klimaatdoel van de EU voor 2030 (ten minste 55% netto reductie van broeikasgassen in de EU ten opzichte van 1990). De Tweede Kamer is in zogeheten stand van zaken brieven geïnformeerd over het verloop van de onderhandelingen van het Ff55-pakket. Omdat de onderhandelingen over het merendeel van het Ff55-pakket zijn afgerond, is op 7 juni 2023 de laatste reguliere zeswekenbrief over de Ff55-onderhandelingen verschenen (Kamerstukken II 2022/2023 22 112, nr. 3702).

Stand van zaken

Een groot deel van het Ff55-pakket is inmiddels vastgesteld en in werking getreden; een aantal andere maatregelen nog niet.

Hieronder is de stand van zaken van de verschillende Ff55-maatregelen aangegeven. Daarbij zijn de Ff55-voorstellen ingedeeld in drie categorieën:

Gepubliceerde maatregelen, waarbij is vermeld welke implementatiewetgeving (naar verwachting) nodig is;

Voorstellen waarin de triloggen tussen Voorzitterschap van de Raad, het Europees Parlement en de Europese Commissie zijn afgerond; en

Voorstellen die zich in de triloofase bevinden.

Tabel 1: Aangenomen Ff55-maatregelen en nationale wetgevingsproducten

Aangenomen en gepubliceerde Ff55-maatregelen			
Maatregel	Eerst verantwoordelijk ministerie	Te wijzigen nationale regelgeving	Implementatie termijn
ETS: Richtlijn (EU) 2023/959 van het Europees Parlement en de Raad van 10 mei 2023 tot wijziging van Richtlijn 2003/87/EG tot vaststelling van een systeem voor de handel in broeikasgasemissierechten binnen de Unie en Besluit (EU) 2015/1814 betreffende de instelling en de werking van een marktstabiliteitsreserve voor de EU-regeling voor de handel in broeikasgasemissierechten	EZK, I&W, BZK	Wet Milieubeheer, Besluit en Regeling handel in emissierechten	31 december 2023; voor bepaalde artikelen 1 juni 2024.
ETS: Richtlijn (EU) 2023/958 van het Europees Parlement en de Raad van 10 mei 2023 tot wijziging van Richtlijn 2003/87/EG wat betreft de bijdrage van de luchtvaart aan de emissiereductiedoelstelling van de Unie voor de hele economie en de passende toepassing van een wereldwijde marktgebaseerde maatregel Besluit (EU) 2023/136 van het Europees Parlement en de Raad van 18 januari 2023 tot wijziging van Richtlijn 2003/87/EG wat betreft de kennisgeving inzake compensatie in het kader van een wereldwijde marktgebaseerde maatregel voor in de Unie gevestigde vliegtuigexploitanten	I&W	Wet Milieubeheer, Besluit en Regeling handel in emissierechten	31 december 2023.
ETS: Verordening (EU) 2023/957 van het Europees Parlement en de Raad van 10 mei 2023 tot wijziging van Verordening (EU) 2015/757 om maritieme vervoersactiviteiten in het EU-emissiehandelssysteem op te nemen en te voorzien in de monitoring, rapportage en verificatie van emissies van aanvullende broeikasgassen en emissies van aanvullende scheepstypes	I&W	Wet milieubeheer, Regeling voorkoming verontreiniging door schepen en Aanwijzingsbesluit personen toezicht Wet voorkoming verontreiniging door schepen. Mogelijk: Besluit voorkoming verontreiniging door schepen	Inwerkingtreding 20e dag na publicatie. Voor enkele onderdelen van toepassing vanaf 1 januari 2024.
Verordening 2023/857 van het Europees Parlement en de Raad van 19 april 2023 tot wijziging van Verordening (EU) 2018/842 betreffende bindende jaarlijkse broeikasgasemissiereducties door de lidstaten van 2021 tot en met 2030 teneinde bij te dragen aan klimaatmaatregelen om aan de toezeggingen uit hoofde van de Overeenkomst van Parijs te voldoen, en van Verordening (EU) 2018/1999	EZK	Geen uitvoeringsregelgeving vereist	Inwerkingtreding 20e dag na publicatie.

Klimaatnota 2023

Verordening (EU) 2023/956 van het Europees Parlement en de Raad van 10 mei 2023 tot instelling van een mechanisme voor koolstofgrenscorrectie. (Carbon Border Adjustment Mechanism - CBAM)	FIN, EZK	Wetsvoorstel Wijziging van de Wet milieubeheer in verband met de overgangsperiode bij de invoering van een mechanisme voor koolstofcorrectie aan de grens; in behandeling door EK, memorie van antwoord is op 23 augustus 2023 verstuurd aan EK (Kamerstukken II 2022/2023, 36205)	Deadline inwerkingtreding aanwijzing NEa als uitvoeringsorganisatie: 1 oktober 2023.
Verordening (EU) 2023/955 van het Europees Parlement en de Raad van 10 mei 2023 tot oprichting van een sociaal klimaatfonds en tot wijziging van Verordening (EU) 2021/1060	EZK, FIN, SZW en I&W	Geen uitvoeringsregelgeving vereist	Inwerkingtreding 20e dag na publicatie. Uiterste datum van indiening van het Sociaal Klimaatplan door de lidstaten is 30 juni 2025.
Verordening (EU) 2023/839 van het Europees Parlement en de Raad van 19 april 2023 tot wijziging van Verordening (EU) 2018/841 wat betreft het toepassingsgebied, vereenvoudiging van de rapportage- en nalevingsvoorschriften, en vaststelling van de streefcijfers voor de lidstaten voor 2030, en van Verordening (EU) 2018/1999 wat betreft verbetering van monitoring, rapportage, het volgen van de vooruitgang en beoordeling	LNV	Geen uitvoeringsregelgeving vereist	Inwerkingtreding 20e dag na publicatie.
Verordening (EU) 2023/851 van het Europees Parlement en de Raad van 19 april 2023 tot wijziging van Verordening (EU) 2019/631 wat betreft de aanscherping van de CO2-emissienormen voor nieuwe personenauto's en nieuwe lichte bedrijfsvoertuigen in overeenstemming met de verhoogde klimaatambitie van de Unie.	I&W	Geen uitvoeringsregelgeving vereist	Inwerkingtreding 20e dag na publicatie.
Richtlijn (EU) 2023/1791 van het Europees Parlement en de Raad van 13 september 2023 betreffende energie-efficiëntie en tot wijziging van verordening (EU) 2023/955 (herschikking; EED)	EZK	Wet uitvoering EU-handelingen energie-efficiëntie; Aanbestedingswet 2012; Wet collectieve warmtevoorziening; Op AMvB niveau in ieder geval: Besluit activiteiten leefomgeving (Ow); Besluit energie-audit	Voor de meeste artikelen geldt de implementatetermin van 11 oktober 2025 en toepassingsdatum van 12 oktober 2025.
Verordening (EU) 2023/1805 van het Europees Parlement en de Raad van 13 september 2023 betreffende het gebruik van hernieuwbare en koolstofarme brandstoffen in het zeevervoer, en tot wijziging van Richtlijn 2009/16/EG (FuelEU Maritime)	I&W	Wet Milieubeheer Wet havenstaat-controle Wet economische delicten Besluit meldingsformaliteit en gegevensverwerking scheepvaart	1 januari 2025, met uitzondering van de artikelen 7 en 8, die van toepassing zijn met ingang van 31 augustus 2024.
Verordening (EU) 2023/1804 van het Europees Parlement en de Raad van 13 september 2023 betreffende de uitrol van infrastructuur voor alternatieve brandstoffen en tot intrekking van Richtlijn 2014/94/EU (AFIR)	I&W	Wet milieubeheer, Besluit infrastructuur alternatieve brandstoffen en Regeling technische eisen en gebruikersinformatie infrastructuur alternatieve brandstoffen	Inwerkingtreding 20e dag na publicatie. Van toepassing met ingang van 13 april 2024.

Tabel 2: Afgeronde trilogen

Ff55-voorstellen waarin trilogen zijn afgerond		
Maatregel	Eerst verantwoordelijk ministerie	Implementatietermijn
Verordening bijmengverplichting duurzame luchtvaartbrandstoffen (Refuel Aviation)	I&W	Van toepassing miv 1 januari 2024. De materiële artikelen over handhaving treden per 1 januari 2025 in werking; Art 4 en 5 per 1 jan 2025, art 7 en 9 per 1 april 2024. Notificatie 31 dec. 2024.
Wijziging van de richtlijn hernieuwbare energie ter uitvoering van de ambitie van de nieuwe klimaatdoelstelling voor 2030 (REDIII)	EZK, I&W, BZK	18 maanden na inwerkingtreding

Tabel 3: Lopende trilogen

Ff55-voorstellen in triloofase		
Maatregel	Eerst verantwoordelijk ministerie	Implementatietermijn
Herziening van de richtlijn betreffende de energieprestaties van gebouwen (EPBD)	BZK	Implementatietermijn nog niet bekend
Verordening inzake de beperking van de methaanemissies in de energiesector en tot wijziging van Verordening (EU) 2019/942	BZK	Inwerkingtreding 20e dag na publicatie; diverse uitvoeringsdata. Triloofase begint eind augustus
Decarbonisatiepakket (waterstof en gaspakket): herschikking Gasrichtlijn 2009/73/EU enerschikking Gasverordening 715/2009/EU	BZK	Twee jaar na inwerkingtreding voor richtlijn; inwerkingtreding verordening 20e dag na publicatie

De herziening van de richtlijn energiebelastingen (EBR) is nog in de Raadsfase.

Gedelegeerde en uitvoeringshandelingen

Met deze EU-wetgevingshandelingen is het regelgevingsplaatje nog niet helemaal compleet. Verschillende Ff55-maatregelen geven de Europese Commissie namelijk de bevoegdheid of de opdracht om gedelegeerde of uitvoeringshandelingen te treffen. Deze gedelegeerde en uitvoeringshandelingen volgen nog. Zij kunnen op hun beurt leiden tot (wijziging van) nationale regelgeving. Zo zijn voor ETS op dit moment vijf gedelegeerde en uitvoeringsverordeningen in voorbereiding: voor veiling emissiehandel, voor kosteloze toewijzing, voor EU-register emissiehandel, voor klimaatneutraliteitsplannen en voor monitoring emissiehandel. Vermoedelijk leiden deze alleen tot aanpassing van de Regeling handel in emissierechten.

Uitgangspunten implementatie en stand van zaken implementatie

In deel II van het wetgevingsprogramma bij de voorjaarsnota van 26 april 2023 is ingegaan op de uitgangspunten die worden gehanteerd bij de implementatie van het Ff55-pakket. Dat zijn zuivere implementatie, mede vanwege de korte implementatietermijnen, en waar mogelijk één gezamenlijk wetgevings- of regelgevingstraject. Deze uitgangspunten zijn toegepast bij het implementeren van de wijzigingen van het emissiehandelsysteem (ETS) van het Ff55-pakket. De implementatietermijn daarvoor is zeer kort, namelijk 1 januari 2024.

Op basis van de huidige inzichten zijn naar verwachting een tiental wetsvoorstellen en AMvB-trajecten nodig voor de implementatie van de diverse maatregelen. Ook zal een aantal ministeriële regelingen moeten worden gewijzigd. De voorbereiding van wetgevingsproducten die nodig is voor de implementatie van al in werking getreden Ff55-maatregelen is al gestart.

3. **Jurisprudentie: Zaak Duarte Agostinho bij Europees Hof voor de Rechten van de Mens**

Bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) is sinds eind 2020 de zaak Duarte Agostinho e.a. tegen Portugal en 30 andere Staten aanhangig. In deze zaak stellen zes Portugese kinderen en jongvolwassenen dat de 31 aangeklaagde Staten, waaronder Nederland, te weinig doen tegen klimaatverandering, waardoor bepaalde mensenrechten zoals neergelegd in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) worden geschonden. Nederland erkent dat klimaatverandering impact kan hebben op de uitoefening van mensenrechten, maar wijst aansprakelijkheid onder het Verdrag van de hand omdat klagers buiten zijn rechtsmacht vallen, geen nationale rechtsmiddelen hebben uitgeput, en omdat het redelijke en passende maatregelen treft tegen (de gevolgen van) klimaatverandering. De zaak is inmiddels aanhangig bij de Grote Kamer van het EHRM.

Het Hof heeft de aangesproken Staten in september 2022 verzocht om – indien mogelijk – een gezamenlijk verweerschrift in te dienen. Naar aanleiding van dit verzoek is in werkgroepen verkend of Staten tot een gezamenlijk verweer konden komen. Nederland heeft aan deze werkgroepen deelgenomen, maar heeft er voor gekozen een eigen verweerschrift in te dienen, omdat de Nederlandse situatie afwijkt van die van andere Staten, met name omdat de Hoge Raad in het Urgenda-arrest het verband tussen mensenrechten en klimaatverandering al heeft gelegd in het kader van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Het verweerschrift is op 31 januari 2023 ingediend en het nadere verweerschrift op 29 maart 2023. De mondelinge behandeling van de zaak heeft op 27 september 2023 plaatsgevonden.

Het EHRM heeft nog niet eerder uitspraak gedaan over het handelen of nalaten van handelen door Staten op het gebied van klimaatverandering. De Grote Kamer van het EHRM zal eerst uitspraak doen in deze zaak en twee andere klimaatzaken (de zaak van *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz e.a. t. Zwitserland* en de zaak *Careme t. Frankrijk*), voordat zij andere klimaatzaken behandelt. Voor zover bekend zijn er tien klimaatzaken aanhangig bij het EHRM.

Deel III Het wetgevingsoverzicht

In de onderstaande tabel is per sector de wet- en regelgeving opgenomen die thans in voorbereiding is. In de tweede tabel is de wet- en regelgeving opgenomen die in de periode 1 april 2023 tot en met 1 oktober 2023 in werking is getreden. Wetgevingsproducten die voor 1 april 2023 in werking zijn getreden, zijn niet opgenomen in het overzicht. Daarvoor wordt verwezen naar het wetgevingsprogramma bij de Kamerbrief van 26 april 2023.

Naar aanleiding van de beschouwingen van de Afdeling advisering van de Raad van State over de concept Klimaatnota 2023 is ten opzichte van het vorige overzicht (Wetgevingsprogramma bij de Voorjaarsbesluitvorming Klimaat op 26 april 2023; Kamerstukken II 2022/2023 32813, nr. 1230) aan onderstaande tabel een kolom toegevoegd door de rechterkolom met de beoogde inwerkingtredingsdatum te splitsen. In deze kolom is nu zichtbaar gemaakt wat de beoogde inwerkingtredingsdatum in het vorig overzicht was en wat de beoogde inwerkingtredingsdatum nu is, zodat in de tabel zichtbaar wordt of een wijziging in de planning heeft plaatsgevonden.

Nr.	Wetgevingsproduct	Onderwerp	Eerst-verantwoordelijk ministerie	Bron	Type regeling	Maatregel	Fase	Beoogde inwerkingtreding (1-1-9999 = nog geen planning)	
								Vorig overzicht (26-4-2023)	Nu (1-10-2023)
1	Tijdelijke wet klimaatfonds	Algemeen klimaat en overig	EZK	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet	Tijdelijke wet Klimaatfonds.	Eerste Kamer	1-9-2023	1-1-2024
2	Wijziging van de Klimaatwet	Algemeen klimaat en overig	EZK	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet	Wijziging Klimaatwet (o.a. opnemen onafhankelijke adviesraad en aansluiten bij begrotingscyclus).	Vorbereiding	1-1-2025	1-1-2025
3	Wijziging Wet milieubeheer (wijzigingen emissiehandelssysteem)	Algemeen klimaat en overig	EZK / IenW / BZK	Fit for 55 pakket	Wet	Implementatie Herzieningen van de richtlijn voor de handel in broeikasgasemissierechten (ETS) i.v.m. uitbreiding zeevaart, wegtransport en gebouwde omgeving (inclusief wijziging verordening 2015/757 zeevaart) en i.v.m. luchtvaart.	Tweede Kamer	1-1-2024	1-1-2024
4	Wijziging Besluit handel in emissierechten	Algemeen klimaat en overig	EZK / IenW / BZK	Fit for 55 pakket	AMvB	Implementatie Herzieningen van de richtlijn voor de handel in broeikasgasemissierechten (ETS) i.v.m. uitbreiding zeevaart, wegtransport en gebouwde omgeving (inclusief wijziging verordening 2015/757 zeevaart) en i.v.m. luchtvaart.	Vorbereiding	1-1-2024	1-1-2024
5	Regeling handel in emissierechten en Regeling voorkoming verontreiniging door schepen	Algemeen klimaat en overig	EZK / IenW / BZK	Fit for 55 pakket	Regeling	Implementatie Herzieningen van de richtlijn voor de handel in broeikasgasemissierechten (ETS) i.v.m. uitbreiding zeevaart, wegtransport en gebouwde omgeving (inclusief wijziging verordening 2015/757 zeevaart) en i.v.m. luchtvaart.	Vorbereiding	-	1-1-2024 en 1-7-2024
6	AMvB uitgebreide producentenverantwoordelijkheid luiers en incontinentiemateriaal	Algemeen klimaat en overige (Circulaire Economie)	IenW	-	AMvB	Invoering uitgebreide producentenverantwoordelijkheid voor luiers en incontinentiemateriaal.	Vorbereiding	1-1-2026	1-1-2026
7	Subsidiereregeling CO2-vrije gascentrales	Energie	EZK	Coalitieakkoord Rutte IV	Regeling	Subsidiereregeling CO2-vrije gascentrales.	Vorbereiding	1-1-9999	1-1-9999
8	Regeling emissie van broeikasgas bij elektriciteits-opwekking	Energie	EZK	Klimaataakkoord	Regeling	Regeling strekt tot uitvoering van de Wet minimum CO2-prijs elektriciteitsopwekking en het Besluit emissie van broeikasgas bij elektriciteitsopwekking.	Vorbereiding	1-1-2024	1-4-2024
9	Energiewet	Energie	EZK	Klimaataakkoord en EU-implementatie	Wet	De Elektriciteitswet 1998 en Gaswet worden herzien en samengevoegd in een nieuwe Energiewet. De Energiewet biedt met inachtneming van het belang van het betrouwbaar, duurzaam, doelmatig en milieuhygiënisch verantwoord functioneren van de elektriciteits- en gasvoorziening een hernieuwd regelgevend kader met betrekking tot de het transport en de levering van elektriciteit en gas. Het wetsvoorstel voert een aantal afspraken uit het Klimaataakkoord uit, onder andere het aanpakken van verschillende knelpunten rondom de infrastructuur en de herziening van het systeem voor data-uitwisseling.	Tweede Kamer	1-7-2024	1-1-2025
10	Wijziging Wet milieubeheer i.v.m. jaarverplichting groengaseenheden voor leveranciers aan eindgebruikers met een kleine aansluiting	Energie	EZK	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet	Wetsvoorstel waarin leveranciers van gas worden verplicht aan te tonen dat in hun levering aan afnemers met een kleinverbruiks aansluiting een bepaalde hoeveelheid gas uit hernieuwbare bronnen is bijgemengd. Dit kunnen de leveranciers bewijzen met (verhandelbare) certificaten.	Internet consultatie	1-1-2026	1-1-2026
11	Afnameverplichting groene waterstof in de industrie	Energie	EZK	EU-implementatie	Wet	Wetsvoorstel waarin de industrie waar gebruik wordt gemaakt van waterstof wordt verplicht dat een bepaald percentage van het waterstofgebruik zal bestaan aan uit hernieuwbare energiebronnen opgewekte waterstof.	Vorbereiding	1-1-2026	1-1-2026

Klimaatnota 2022

Nr.	Wetgevingsproduct	Onderwerp	Eerst-verantwoordelijk ministerie	Bron	Type regeling	Maatregel	Fase	Beoogde inwerkingtreding (1-1-9999 = nog geen planning)	
								Vorig overzicht (26-4-2023)	Nu (1-10-2023)
12	Wijziging van de Kernenergiewet	Energie	EZK/IenW	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet	Om bedrijfsduurverlenging van de kerncentrale in Borssele mogelijk te maken dient de kernenergiewet aangepast te worden (in de wet staat nu een einddatum die geschrapt of gewijzigd zal worden).	Vorbereiding	-	1-7-2025
13	Regeling hernieuwbare warmteprojecten	Energie	EZK	Coalitieakkoord Rutte IV	Regeling	Subsidierегeling ter tegemoetkoming van gestegen energieprijzen (SDE-projecten, voor o.a. glastuinbouw).	Vorbereiding	-	1-11-2023
14	Regeling vergunningverlening windenergiegebied IJmuiden Ver kavel Alpha	Energie	EZK	Coalitieakkoord Rutte IV	Regeling	Regeling t.b.v. de vergunningverlening voor het windenergiegebied IJmuiden Ver kavel Alpha.	Vorbereiding	-	1-12-2023
15	Regeling vergunningverlening windenergiegebied IJmuiden Ver kavel Beta	Energie	EZK	Coalitieakkoord Rutte IV	Regeling	Regeling t.b.v. de vergunningverlening voor het windenergiegebied IJmuiden Ver kavel Beta.	Vorbereiding	-	1-12-2023
16	Wijziging subsidieregeling TSE Industrie studies	Energie	EZK	Nationaal groeifondsvoorstel GroenvermogenNL	Regeling	Wijziging subsidieregeling ivm toevoegen thema waterstof en openstelling daarvan.	Vorbereiding	-	15-10-2023
17	Wijziging subsidieregeling Demonstratie energie- en klimaatinnovatie (DEI+)	Energie	EZK	Deels klimaatfonds	Regeling	Wijziging subsidieregeling ivm wijzigen en openstellen reguliere thema's en toevoegen thema voor vergassingstechnieken.	Vorbereiding	-	1-11-2023
18	Subsidierегeling productielijnen en -fabrieken waterstof	Energie	EZK	Nationaal groeifondsvoorstel GroenvermogenNL	Regeling	Nieuwe subsidieregeling voor productielijnen en -fabrieken voor waterstof onder Europees Tijdelijk crisis- en transitiesteunkader. Aanmelding Europese Commissie vereist.	Vorbereiding	-	1-4-2024
19	Wijziging Besluit kwaliteit leefomgeving	Gebouwde omgeving	BZK	Coalitieakkoord Rutte IV	AMvB	Zonnepanelen op objecten.	Vorbereiding	1-1-9999	1-1-9999
20	Aanpassing Besluit bouwwerken leefomgeving	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaataakkoord	AMvB	Renovatiestandaard als vrijstellingsgrond voor de informatieplicht t.a.v. gebouwgebonden maatregelen bij de energiebesparingsplicht voor utiliteitsbouw.	Vorbereiding	1-7-2024	1-7-2024
21	Aanpassing Besluit bouwwerken leefomgeving	Gebouwde omgeving	BZK	Uitvoering EPBDIII	AMvB	Mogelijke aanpassing van de energieprestatie-eisen bij nieuwbouw, ingrijpende renovatie, verbouw en technische bouwsystemen naar aanleiding van de resultaten van de Kosten Optimaliteit Studie (KOS). De KOS is gereed op 1-1-2024.	Vorbereiding	1-7-2025	1-7-2025
22	Aanpassing Besluit bouwwerken leefomgeving	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaataakkoord	AMvB	De milieuprestatie-eis voor nieuwe gebouwen wordt aangescherpt en de reikwijdte wordt mogelijk aangepast.	Vorbereiding	1-7-2025	1-7-2025
23	Aanpassing Boek 5 Burgerlijk Wetboek	Gebouwde omgeving	BZK/JenV	Klimaataakkoord	Wet	Introductie notificatieregeling in verband met het wegnemen van belemmeringen bij de plaatsing van oplaadpunten voor elektrische voertuigen op parkeervoorzieningen van Vereniging van Eigenaars (VvE's) alsmede regels voor de versnelling van verduurzaming van VvE's.	Vorbereiding	1-7-2025	1-7-2026
24	Wet gemeentelijke instrumenten warmtetransitie (Wgiw)	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaataakkoord	Wet	Gemeenten krijgen de mogelijkheid om te regelen welke wijken op termijn overstappen op een duurzaam alternatief voor aardgas.	Tweede Kamer	1-7-2024	1-7-2024
25	AMvB gemeentelijke instrumenten warmtetransitie (Bgiw)	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaataakkoord	AMvB	Gemeenten krijgen de mogelijkheid om te regelen welke wijken op termijn overstappen op een duurzaam alternatief voor aardgas.	Vorbereiding	1-7-2024	1-7-2024
26	Burgerlijk Wetboek, Uitvoeringswet huurprijzen woonruimte	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaataakkoord	Wet	Instemming- en initiatiefrecht bij verduurzaming	Vorbereiding	1-1-9999	1-1-9999
27	Wetsvoorstel collectieve warmte (Wcw)	Gebouwde omgeving	EZK	Klimaataakkoord	Wet	De Wet collectieve warmte vervangt de Warmtewet. Doel is de energietransitie in degebouwde omgeving te faciliteren en bescherming te (blijven) bieden aan verbruikers van collectieve warmte. Met het oog hierop worden regels gesteld over onder meer de marktordening, tariefregulering, verduurzaming en leveringszekerheid.	Vorbereiding	1-1-2025	1-1-2025
28	AMvB Wcw algemeen AMvB Wcw tariefregulering AMvB Wcw warmtetransport	Gebouwde omgeving	EZK	Klimaataakkoord	AMvB	Er zal een AMvB worden opgesteld die de tariefregulering regelt voor onder meer collectieve warmtevoorzieningen en kleine collectieve warmtesystemen. Ook zullen er regels specifiek voor warmtetransportnetten en de bijbehorende tariefregulering worden gesteld. De overige onderwerpen zullen in de AMvB algemeen worden opgenomen.	Vorbereiding	1-1-2025	1-1-2025
29	Regeling Wcw	Gebouwde omgeving	EZK	Klimaataakkoord	Regeling	Werkt regels in de Wcw en één van de AMvB's verder uit.	Vorbereiding	1-1-2025	1-1-2025
30	Aanpassing Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl)	Gebouwde omgeving	BZK	Motie zonneladder Dik Faber c.s. 32813, nr 204	AMvB	Introduceert de bevoegdheid voor gemeenten om bij maatwerk te bepalen dat de daken van bestaande utiliteitsgebouwen met gebruiksoppervlakte meer dan 250m2 gebruikt worden voor de opwek van hernieuwbare energie/ zon op dak tot het totale dakoppervlak.	Vorbereiding	1-7-2024	1-7-2024

Nr.	Wetgevingsproduct	Onderwerp	Eerst-verantwoordelijk ministerie	Bron	Type regeling	Maatregel	Fase	Beoogde inwerkingtreding (1-1-9999 = nog geen planning)	
								Vorig overzicht (26-4-2023)	Nu (1-10-2023)
31	Besluit houdende wijziging van het Besluit op afstand uitleesbare meetinrichtingen ten behoeve van de verlenging van de periode waarbinnen netbeheerders een op afstand uitleesbare meetinrichting voor elektriciteit ter beschikking stellen.	Gebouwde omgeving	EZK	Regeerakkoord Rutte III	AMvB	Dit besluit strekt tot uitvoering van het wetsvoorstel Wijziging van de Elektriciteitswet 1998 en de Wet belastingen op milieugrondslag ter uitvoering van de afbouw van de salderingsregeling voor kleinverbruikers. Het besluit zorgt ervoor dat netbeheerders de taak krijgen binnen een bij dit besluit bepaalde periode kleinverbruikers die nog geen geschikte meetinrichting hebben, deze opnieuw aan hen aan te bieden.	Nader rapport	1-7-2023	1-1-2024
32	Wetsvoorstel Wijziging van de Elektriciteitswet 1998 en de Wet belastingen op milieugrondslag ter uitvoering van de afbouw van de salderingsregeling voor kleinverbruikers (35594)	Gebouwde omgeving	EZK	Regeerakkoord Rutte III	Wet	Afbouw salderingsregeling voor kleinverbruikers die elektriciteit invoeden op het net doordat zij zelf elektriciteit opwekken met bijvoorbeeld zonnepanelen. In de periode 2025 – 2031 wordt de mogelijkheid achter de meter opgewekte en op het net ingevoerde elektriciteit te salderen met van het net afgenomen elektriciteit geleidelijk afgebouwd.	Eerste Kamer	1-7-2023	1-1-2024
33	Subsidieregeling procesondersteuning voor opschaling renovatieprojecten	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaatakkoord/Urgenda	Regeling	Een subsidieregeling met als doel opschaling van verduurzaming in de gebouwde omgeving te stimuleren Door subsidie te verstrekken voor de benodigde procesondersteuning voor bundeling van renovatieplannen voor woningen van samenwerkingsverbanden die hun duurzame renovatieprojecten gezamenlijk willen opschalen.	Vorbereiding	1-9-2023	1-11-2023
34	Wetsvoorstel m.b.t. huisvesting in het funderend onderwijs	Gebouwde omgeving	OCW/BZK	-	Wet	Wijziging wetgeving m.b.t. huisvesting in het funderend onderwijs (WPO, WVO, WEC) om knelpunten in de onderwijshuisvesting weg te nemen.	Vorbereiding	1-1-2024	1-1-2024
35	Regeling specifieke uitkering versnelling natuurinclusief isoleren	Gebouwde omgeving	BZK	-	Regeling	Verstrekken van een specifieke uitkering om Soortenmanagementplannen te financieren, waarmee gebiedsgerichte ontheffing van verboden uit de wet natuurbescherming kunnen worden gegeven, waardoor sneller kan worden begonnen met isoleren.	Vorbereiding	1-9-2023	15-10-2023
36	Wijziging Subsidieregeling verduurzaming verenigingen voor eigenaars	Gebouwde omgeving	BZK	Toezegging en suggesties marktpartijen en RVO	Regeling	Het doel van de voorgestelde wijzigingen is om de SVVE-regeling nog aantrekkelijker te maken voor verenigingen zodat meer verenigingen overgaan tot verduurzaming van hun woningen en het gebouw.	Vorbereiding	1-1-2024	1-1-2024
37	Wijziging Subsidieregeling duurzaam maatschappelijk vastgoed	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaatfonds	Regeling	Wijziging subsidieregeling ivm beschikbaar stellen middelen aan eigenaren van bestaand maatschappelijk vastgoed om hun gebouwen versneld te verduurzamen/renoveren opdat de CO2 uitstoot gereduceerd wordt en een bijdrage wordt geleverd aan de EED renovatieverplichting voor maatschappelijk vastgoed.	Vorbereiding	1-4-2024	1-4-2024
38	Regeling specifieke uitkering verduurzaming bedrijfsmatig vastgoed en bedrijventerrein 2024-2027	Gebouwde omgeving	BZK	Programma Verduurzaming Gebouwde Omgeving	Regeling	Het verlenen van een eenmalige specifieke uitkering aan de twaalf provincies van Nederland ten behoeve van het ontzorgen van kleine en micro mkb'ers bij de verduurzaming van bedrijfsmatig vastgoed en een bedrijventerrein.	Vorbereiding	-	1-2-2024
39	Regeling specifieke uitkering acht NOVEX-gebieden	Gebouwde omgeving	BZK	Programma NOVEX	Regeling	Het verlenen van een eenmalige specifieke uitkering aan de gemeente Amsterdam en de provincies Gelderland, Groningen, Noord-Brabant, Noord-Holland, Utrecht en Zuid-Holland ten behoeve van een kwalitatief hoogwaardige en duurzame woon- en leefomgeving in acht NOVEX-gebieden.	Vorbereiding	-	1-11-2023
40	Wijziging Subsidieregeling Verduurzaming en Onderhoud Huurwoningen	Gebouwde omgeving	BZK	Een aantal toezeggingen aan de Kamer	Regeling	Wijziging wegens een bonus voor biobased isolatiemateriaal, definitie EPA-adviseur en diverse andere wijzigingen.	Vorbereiding	-	1-4-2024
41	Wijziging van het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), het Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl)	Industrie	EZK/BZK	Klimaatakkoord	AMvB	O.a. verbreding met CO2-reductie van de verplichting tot nemen energiebesparingsmaatregelen die zichzelf in vijf jaar of minder terugverdienen. Voor gebouwen en processen.	Gepubliceerd	1-1-2024	1-1-2024
42	Wijziging Omgevingsregeling in verband met de actualisatie van de energiebesparingsplicht	Industrie	EZK/BZK	Klimaatakkoord	Regeling	Uitwerking van het besluit onder regel 44.	Vastgesteld	1-1-2024	1-1-2024
43	Wijziging van het Besluit activiteiten leefomgeving	Industrie	EZK/BZK	-	AMvB	De informatieplicht energiebesparing, zoals opgenomen in artikel 2.15 van het Activiteitenbesluit milieubeheer, wordt d.m.v. deze wijzigingen opgenomen in het Bal.	Gepubliceerd	1-1-2024	1-1-2024
44	Wijziging van de Omgevingsregeling	Industrie	EZK/BZK	-	Regeling	Uitwerking van de informatieplicht energiebesparing zoals opgenomen in de Activiteitenregeling milieubeheer wordt met deze wijziging opgenomen in de Omgevingsregeling.	Vastgesteld	1-1-2024	1-1-2024

Klimaatnota 2022

Nr.	Wetgevingsproduct	Onderwerp	Eerst-verantwoordelijk ministerie	Bron	Type regeling	Maatregel	Fase	Beoogde inwerkingtreding (1-1-9999 = nog geen planning)	
								Vorig overzicht (26-4-2023)	Nu (1-10-2023)
45	Wijziging van de Wet Milieubeheer in verband met de overgangperiode bij de invoering van een mechanisme voor koolstofcorrectie aan de grens	Industrie	FIN	Fit-for-55 pakket	Wet	Met de Verordening (EU) 2023/956 van het Europees Parlement en de Raad van 10 mei 2023 tot vaststelling van een mechanisme voor koolstofcorrectie aan de grens (hierna: de verordening) (PbEU 2023, L 130/52) wordt een koolstofheffing aan de buitengrens van de Europese Unie over invoer van bepaalde goederen geïntroduceerd. De verordening voorziet in een overgangsfase van 1 oktober 2023 tot eind 2025.	Eerste Kamer	1-10-2023	1-10-2023
46	Wijziging Regeling CO2-heffing industrie ten behoeve van startende en stoppende exploitanten	Industrie	EZK	-	Regeling	Aanpassing uitvoeringsregelgeving van de nationale CO2-heffing industrie in verband met regels voor startende en stoppende exploitanten van broeikasgasinstallaties.	Vorbereiding	1-7-2023	1-1-2024
47	Wijziging Regeling CO2-heffing industrie i.v.m. monitoring en rapportage van AVI's	Industrie	EZK	-	Regeling	Aanpassing uitvoeringsregelgeving van de nationale CO2-heffing industrie naar aanleiding van veranderende regels voor afvalverbrandingsinstallaties (AVI's), waarvan de monitoring en rapportage per 01-01-2024 onder het EU ETS komt te vallen.	Vorbereiding	-	1-1-2024
48	Wijziging Besluit stimulering duurzame energieproductie en klimaattransitie (SDE++)	Industrie	EZK	-	AMvB	De wijziging voorziet in de mogelijkheid om bij het toewijzingsproces voor bepaalde categorieën een aanvullend terugvorderingsmechanisme in te voeren in het geval met gesubsidieerde projecten buitensporige winsten worden behaald.	Vorbereiding	-	1-7-2024
49	Wet fiscale klimaatmaatregelen elektriciteit en industrie in het pakket Belastingplan 2024	Industrie	FIN	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet	Afschaffen vrijstelling in de energiebelasting voor metallurgische en mineralogische procedés.	Vorbereiding	-	1-1-2025
50	Wet fiscale klimaatmaatregelen elektriciteit en industrie in het pakket Belastingplan 2024	Industrie	FIN	Voorjaarspakket klimaat	Wet	Afschaffen vrijstelling in de kolenbelasting voor dual en non-energetisch verbruik van kolen.	Vorbereiding	-	1-1-2028
51	Wet fiscale klimaatmaatregelen elektriciteit en industrie in het pakket Belastingplan 2024	Industrie	FIN	Voorjaarspakket klimaat	Wet	Ophoging tarief CO2-minimumprijs.	Vorbereiding	-	1-1-2024
52	Subsidiemodule warmte-infrastructuur glastuinbouw	Landbouw en landgebruik	LNV	-	Regeling	Subsidie voor infrastructuur ter bevordering van warmtenetten in de Agro-sector glastuinbouw.	Vorbereiding	1-7-2023	1-1-2024
53	Wet fiscale klimaatmaatregelen glastuinbouw - Pakket Belastingplan 2024	Landbouw en landgebruik	FIN	Uitvoeren convenant CO2-reductie glastuinbouw en voorjaarspakket klimaat	Wet	CO2-heffing glastuinbouw.	Vorbereiding	1-1-2025	1-1-2025
54	Wet fiscale klimaatmaatregelen glastuinbouw - Pakket Belastingplan 2024	Landbouw en landgebruik	FIN	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet	De inputvrijstelling in de energiebelasting voor gebruik van aardgas bij elektriciteitsopwekking wordt gefaseerd beperkt (ingroeipad tussen 2025 – 2029).	Vorbereiding	-	1-1-2025
55	Wet fiscale klimaatmaatregelen glastuinbouw - Pakket Belastingplan 2024	Landbouw en landgebruik	FIN	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet	Het verlaagd tarief in de energiebelasting op aardgas voor de glastuinbouw wordt gefaseerd afgeschaft met een afbouwpad tussen 2025 en 2029.	Vorbereiding	-	1-1-2025
56	Betalen naar gebruik	Mobiliteit	FIN/lenW	Coalitieakkoord Rutte IV		MRB Plus (Betalen naar Gebruik).	Vorbereiding	1-1-2030	1-1-2030
57	Belastingplan 2023	Mobiliteit	FIN	Coalitieakkoord Rutte IV		Afbouw bpm-vrijstelling bestelauto ondernemer.	Gepubliceerd	1-1-2024	1-1-2025
58	Belastingplan 2024	Mobiliteit	FIN	Voorjaarspakket klimaat	Wet	De vaste voet in de bpm wordt per 2025 met 200 euro per personenauto verhoogd. De budgettaire opbrengst wordt gebruikt om de subsidie (SEPP) voor aanschaf en private lease van tweedehands emissievrije personenauto's te verlengen tot en met 2029.	Vorbereiding	-	1-1-2025
59	Normerende regeling werkgebonden personenmobiliteit	Mobiliteit	lenW	-	AMvB	Invulling van de normerende regeling voor werkgerelateerde mobiliteit. Onder werkgerelateerde mobiliteit wordt verstaan: woon-werkverkeer, zakelijk verkeer en goederenvervoer. Voor zakelijk verkeer en woon-werkverkeer geldt dat deze regeling van toepassing is op alle werkgevers (concernniveau) met 100 of meer medewerkers. Voor goederenvervoer wordt via een eigen traject een aparte norm opgesteld zodat de normen aansluiten bij de praktijk (zie verderop).	Nader rapport	1-1-2024	1-1-2024
60	Wetsvoorstel Vrachtwagenheffing	Mobiliteit	lenW / FIN	-	Wet	Invoering vrachtwagenheffing (VWH): inclusief terugsluis van de netto-opbrengsten naar de sector voor verduurzaming en innovatie van de vervoerssector2021.	Gepubliceerd	1-1-2026	1-1-2026
61	Wetsvoorstel wijziging Wegenverkeerswet 1994	Mobiliteit	lenW	-	Wet	Als de uitvoeringsagenda in 2025 niet heeft geleid tot instellen ZE zones in 30-40 steden, wordt wetgeving voorbereid om in 2030 zero-emissie zones in te stellen per 2030.	Optioneel	1-1-2030	1-1-2030

Nr.	Wetgevingsproduct	Onderwerp	Eerst-verantwoordelijk ministerie	Bron	Type regeling	Maatregel	Fase	Beoogde inwerkingtreding (1-1-9999 = nog geen planning)	
								Vorig overzicht (26-4-2023)	Nu (1-10-2023)
62	Wetsvoorstel grondslag CO2-plafond	Mobiliteit	IenW	Coalitieakkoord Rutte IV	Wet/AMvB	Invoeren nationaal CO2-plafond voor luchthavens. Concrete uitwerking moet nog worden ingevuld.	Vorbereiding	1-7-2025	1-7-2025
63	Wetsvoorstel uitvoeringswet FuelEU Maritime verordening	Mobiliteit	IenW	Fit-for-55 pakket	Wet/AMvB	Beleggen van taken op het gebied van toezicht en handhaving met betrekking tot de verordening. Concrete uitwerking moet nog worden ingevuld.	Vorbereiding	-	1-1-2025
64	Wetsvoorstel wijziging Wet milieubeheer ivm implementatie herziene Richtlijn hernieuwbare energie (RED III) voor vervoer	Mobiliteit	IenW	Fit-for-55 pakket	Wet	Implementatie RED III op onderwerp vervoer met wijziging titels 9.7 en 9.8 Wet milieubeheer.	Vorbereiding	-	1-1-2025
65	Subsidieregeling waterstof in mobiliteit	Mobiliteit	IenW	-	Regeling	Subsidieregeling voor het stimuleren van investeringen in waterstoftankstations en waterstofvoertuigen voor wegvervoer	Vorbereiding	-	1-1-2024
66	Wijziging Besluit energie vervoer	Mobiliteit	IenW	Voorjaarsbesluitvorming Klimaat	AMvB	Verhogen jaarverplichting energie voor vervoer voor kalenderjaar 2024, ter uitvoering van de in de Voorjaarsbesluitvorming Klimaat vastgestelde afspraak van verhoging in 2024 met 20 PJ of 1,5 Mton CO2-reductie.	Vorbereiding	-	1-1-2024
67	Wetsvoorstel uitvoeringswet Verordening RefuelEU Aviation	Mobiliteit	IenW	Fit-for-55 pakket	Wet	O.a. aanwijzen van bevoegde autoriteiten op het gebied van toezicht en handhaving.	Vorbereiding	-	1-1-2025
68	Wetsvoorstel uitvoeringswet Verordening infrastructuur alternatieve brandstoffen (AFIR)	Mobiliteit	IenW	Fit-for-55 pakket	Wet/AMvB	O.a. aanwijzen van bevoegde autoriteiten op het gebied van toezicht en handhaving; intrekken Besluit infrastructuur alternatieve brandstoffen.	Vorbereiding	-	13-4-2024

Wetgevingsproducten die in het tweede en derde kwartaal van 2023 in werking zijn getreden of zullen treden:

Nr.	Wetgevingsproduct	Onderwerp	Eerstverantwoordelijk ministerie	Bron	Type regeling	Maatregel	Fase	Beoogde inwerkingtreding (1-1-9999 = nog geen planning)
69		Algemeen klimaat en overig	EZK	EU-implementatie	Wet	Wijziging van de Nederlandse Klimaatwet om deze wet in lijn te brengen met de Europese Klimaatwet	In werking getreden	11-7-2023
70		Energie	EZK	-	Regeling	"invoering hekjes"	In werking getreden	1-7-2023
71		Energie	EZK	Motie Mulder c.s. (Kamerstukken II 2019/2020, 35 300 XIII, nr. 38), Klimaatakkoord (Kamerstukken II 2018/2019, 32 813, nr. 342) en de klimaatdoelen van het kabinet (Kamerstukken II 2021/2022, 32 813, nr. 974, en Kamerstukken II 2021/2022, 32 813, nr. 1049).	Regeling	Subsidieregeling voor de bouw van waterstoffabrieken (elektrolyzers), waarbij waterstof wordt gemaakt uit duurzame energie.	In werking getreden	1-10-2023
72		Energie	EZK	Coalitieakkoord	Regeling	Subsidieregeling voor de aanleg van warmtenetten in de gebouwde omgeving	In werking getreden	18-4-2023
73		Industrie	EZK	Klimaatakkoord	AMvB	O.a. verbreding met CO2-reductie van de verplichting tot nemen energiebesparingsmaatregelen die zichzelf in vijf jaar of minder terugverdienen. Voor gebouwen en processen. Deze wijziging overbrugt de periode tussen 1-7-2023 en moment van inwerkingtreding stelsel van Omgevingswet zodat verbreding energiebesparingsplicht op 1-7-2023 in werking is getreden.	In werking getreden	1-7-2023
74		Industrie	EZK	Klimaatakkoord	Regeling	Uitwerking van regel 72. Bevat de lijst met erkende maatregelen. Deze wijziging overbrugt de periode tussen 1-7-2023 en moment van inwerkingtreding stelsel van Omgevingswet zodat verbreding energiebesparingsplicht op 1-7-2023 in werking is getreden.	In werking getreden	1-7-2023
75		Industrie	EZK	Klimaatakkoord	Regeling	Deze wijziging overbrugt de periode tussen 1-7-2023 en moment van inwerkingtreding stelsel van Omgevingswet zodat verbreding energiebesparingsplicht op 1-7-2023 in werking is getreden.	In werking getreden	1-7-2023

Nr.	Wetgevingsproduct	Onderwerp	Eerstverantwoordelijk ministerie	Bron	Type regeling	Maatregel	Fase	Beoogde inwerking-treding (1-1-9999 = nog geen planning)
76	Wijziging van de Activiteitenregeling milieubeheer in verband met de actualisatie van de energiebesparingsplicht voor de glastuinbouwsector	Landbouw en landgebruik	EZK	Klimaatakkoord	Regeling	Bevat de lijst met erkende maatregelen en de berekening van de terugverdienmethodiek voor de glastuinbouwsector. Deze wijziging overbrugt de periode tussen 1-7-2023 en moment van inwerkingtreding stelsel van Omgevingswet zodat verbreding energiebesparingsplicht op 1-7-2023 in werking is getreden.	In werking getreden	1-7-2023
77	Wijziging van de Mijnbouwregeling	Landbouw en landgebruik	EZK	-	Regeling	Aanpassen vergunningstelsel geothermie: Wijziging van de Mijnbouwregeling i.v.m. aanpassing van het vergunningstelsel voor het opsporen en winnen van aardwarmte	In werking getreden	1-7-2023
78	Wijziging van de Mijnbouwwet ten behoeve van aardwarmte (35531)	Landbouw en landgebruik	EZK	-	Wet	Aanpassen vergunningstelsel geothermie: Wijziging van de Mijnbouwwet i.v.m. aanpassing van het vergunningstelsel voor het opsporen en winnen van aardwarmte.	In werking getreden	1-7-2023
79	Wijziging van het Mijnbouwbesluit ten behoeve van aardwarmte	Landbouw en landgebruik	EZK	-	AMvB	Aanpassen vergunningstelsel geothermie: Wijziging van het Mijnbouwbesluit i.v.m. aanpassing van het vergunningstelsel voor het opsporen en winnen van aardwarmte.	In werking getreden	1-7-2023
80	Wijziging Subsidieregeling duurzaam maatschappelijk vastgoed	Gebouwde omgeving	BZK	Klimaatakkoord/Urgenda	Regeling	Wijziging subsidieregeling ivm beschikbaar stellen middelen aan eigenaren van bestaand maatschappelijk vastgoed om hun gebouwen versneld te verduurzamen/renoveren opdat de CO2 uitstoot gereduceerd wordt.	In werking getreden	18-9-2023
81	Specifieke uitkering regionale ondersteuningsstructuur Nationaal Programma Lokale Warmtetransitie	Gebouwde omgeving	BZK	-	Regeling	Beschikbaar stellen van middelen aan provincies/gemeenten voor lokale warmtetransitie	In werking getreden	1-7-2023
82	Wijziging Besluit Energieprestatievergoeding huur	Gebouwde omgeving	BZK	Energieakkoord – klimaatakkoord	AMvB	Herziening van Besluit en Regeling EPV, aanpassing aan de NTA8800 rekenmethodiek, tevens vereenvoudiging van de voorwaarden en monitoringsvereisten, opdat meer verhuurders gebruik kunnen maken de energieprestatievergoeding en zo een sluitende businesscase krijgen voor het hoogwaardig verduurzamen van (sociale) huurwoningen.	In werking getreden	1-10-2023

Bijlage 3:

Kabinetsreactie op het beschouwing van de Raad van State

In lijn met de Klimaatwet heeft de afdeling Advisering van de Raad van State (hierna: de Afdeling) over de concept-Klimaatnota een advies uitgebracht. Het kabinet dankt de Afdeling voor deze beschouwing.

De Afdeling concludeert dat de knelpunten in de uitvoering van het beleid beheersbaar moeten worden gemaakt, om een tijdige uitvoering van het klimaatbeleid te kunnen verzekeren en de reductiedoelstelling met voldoende zekerheid in zicht te brengen. Om de stap van papier naar praktijk te kunnen maken zijn daarbij heldere politieke keuzes nodig. Het kabinet deelt deze conclusie en is voortvarend aan de slag gegaan met de uitwerking van het beleid en blijft hieraan werken in zijn demissionaire periode.

In deze bijlage wordt achtereenvolgens ingegaan op de onderdelen van het advies over het voorstel voor een Klimaatnota en de kabinetsreactie daarop.

1. Definiëren en classificeren van klimaatuitgaven en -lasten

De Afdeling adviseert het kabinet om een methodiek te ontwikkelen voor het definiëren en classificeren van klimaatuitgaven en lasten, zodat de uitkomsten kunnen leiden tot meer transparantie, doelmatiger en doeltreffender beleid, betere schattingen en ramingen van klimaatschade, -mitigatie en adaptatie en daardoor tot het versterken van de integrale afwegingen.

Reactie

De kabinetsreactie op het advies van de Afdeling op dit onderwerp is opgenomen in de bijlage: Financieel overzicht maatregelen Klimaatbeleid.

Het kabinet is de Afdeling advisering van de Raad van State erkentelijk voor de adviezen met betrekking tot het verbeteren van het overzicht van klimaatgerelateerde uitgaven en lasten. Het kabinet merkt hierbij op dat de definitie van klimaatuitgaven die is gehanteerd in de begroting voor 2024 bedoeld is om een eenduidig en consistent overzicht te bieden van de kosten van het klimaatbeleid. Zoals toegelicht in de kabinetsreactie van de Minister voor Klimaat en Energie van 2 juni 2023 op het onderzoek Inzicht in uitgaven klimaatbeleid van de Algemene Rekenkamer is er daarom voor gekozen om alleen de uitgaven die reductie van broeikasgassen en verduurzaming van de energievoorziening als hoofddoel hebben in dit overzicht op te nemen. Mogelijk dat het overzicht in de toekomst in de Klimaatnota is uit te breiden tot uitgaven die wel relevant zijn voor deze doelen, maar die niet als hoofddoel hebben. Het kabinet merkt verder op dat de begroting en Klimaatnota het beleid van de Rijksoverheid betreffen en dat het daardoor niet logisch is om hierin te verantwoorden over de uitgaven van medeoverheden. Hiervoor ligt een externe monitor mogelijk meer voor de hand. Een volgende mogelijkheid voor de doorontwikkeling van het integraal overzicht klimaat is om af te bakenen welk deel van de milieugerelateerde belastingen specifiek bedoeld is voor het klimaatbeleid. Tot slot kan ook gekeken worden naar keuzes met betrekking tot doorontwikkeling van het overzicht van fossiele subsidies of toepassing van green budget tagging (inclusief classificatie van bruine regelingen voor de departementale begroting van Economische Zaken en Klimaat).

Het kabinet onderschrijft het belang van een goede definitie en een goed overzicht van het totaal aan klimaatgerelateerde uitgaven en lasten. In lijn met het advies van de Afdeling zal het kabinet een verder werken aan het beter in kaart brengen van de klimaatuitgaven en -lasten, zodat de uitkomsten kunnen leiden tot meer transparantie, doelmatiger en doeltreffender beleid, betere schattingen en ramingen van klimaatschade, -mitigatie en adaptatie en daardoor tot het versterken van de integrale afwegingen.

2. Integraliteit tussen klimaatbeleid en ander beleid

De Afdeling adviseert het kabinet een handelingsperspectief dat richting geeft aan burgers, bedrijven, medeoverheden en maatschappelijke organisaties onderdeel te maken van het Klimaatplan 2024. Als onderdeel van dit handelingsperspectief is het van belang oog te hebben voor de integraliteit tussen het klimaatbeleid en ander overheidsbeleid en om specifiek aandacht te besteden aan de inbedding van klimaat in het begrotingsbeleid en de begrotingsystematiek, in samenwerking met het ministerie van Financiën.

Reactie

Zoals de Afdeling adviseert gaat het kabinet in het Klimaatplan in op het handelingsperspectief van burgers en bedrijven. Het kabinet acht het van belang om in het Klimaatplan, hoewel dit geen vereiste is in de Klimaatwet, ook uit te werken hoe de klimaatmitigatietransitie positief dan wel negatief samenhangt met andere transities zoals klimaatadaptatie, herstel van biodiversiteit en de overgang naar een circulaire economie. In de huidige beleidsontwikkeling is er natuurlijk op onderdelen al aandacht voor deze samenhang maar het kabinet deelt de mening van de Afdeling dat dit versterkt moet worden om nog beter in staat te zijn om integrale afwegingen te kunnen maken. Dit geldt eveneens voor d betere inbedding van klimaat in begrotingsbeleid en begrotingsystematiek zoals de Afdeling ook elders in de beschouwing adviseert.

3. Transparantie over verdelingsprincipes in de besluitvorming

De Afdeling adviseert het kabinet om in de Klimaatnota van dit jaar verder in te gaan op de principes die worden gehanteerd om te komen tot een beleidsmix, bij toekomstig aanvullend klimaatbeleid toe te lichten hoe deze principes zijn toegepast en om jaarlijks in de Klimaatnota inzicht te bieden in de beleidsmix per sector.

Reactie

De kabinetsreactie op het advies van de Afdeling op dit onderwerp is opgenomen in het Thema hoofdstuk: rechtvaardigheid in klimaatbeleid.

In aanvulling op de kabinetsreactie op het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WWR) en de Klimaatnota, zal in het Klimaatplan, zoals geadviseerd door de Afdeling advisering van de Raad van State verder geschetst worden welke uitgangspunten het kabinet wil hanteren ten aanzien van rechtvaardig klimaatbeleid. Daarbij zal worden gekeken naar eerlijke verdeling van de effecten van klimaatbeleid (distributieve rechtvaardigheid), maar ook naar de rechtvaardigheid van de processen om tot dat beleid te komen (procedurele rechtvaardigheid). Dit vereist ook dat bij de totstandkoming van het Klimaatplan zelf de zorgen, wensen, ervaringen en voorkeuren van burgers, bedrijven en overheden worden meegewogen, en dat mensen de kans krijgen om zich over het ontwerpplan uit te spreken.

4. Cyclus van de Klimaatwet in het perspectief van de begrotingscyclus

Evenals in het advies over de ontwerp-Miljoenennota 2024 onderstreept de Afdeling in deze beschouwing het belang van samenhang in de begrotingscyclus en de cyclus van de Klimaatwet. Niet alleen wordt op die manier een ordentelijk begrotingsproces bespoedigd, maar is er ook het voordeel van één moment voor integrale weging van alle kosten en baten en mogelijke instrumenten om (klimaat) doelstellingen te halen. De Afdeling adviseert om de benodigde wijziging van de Klimaatwet voortvarend tot stand te brengen.

Reactie

De kabinetsreactie op het advies van de Afdeling op dit onderwerp is opgenomen in de bijlage: Financieel overzicht maatregelen Klimaatbeleid.

De aanbeveling van de Afdeling om de jaarlijkse verantwoordingscyclus uit de Klimaatwet beter aan te laten sluiten op de begrotingscyclus wordt politiek breed gedragen. De eerste wijziging van de Klimaatwet, waarmee de Klimaatwet in lijn is gebracht met de Europese klimaatwet, is op 22 juli 2023 in werking is getreden. Op dit moment is een tweede wetsvoorstel voor het wijzigen van de Klimaatwet in voorbereiding. De aansluiting van de klimaatwetcyclus op de begrotingscyclus vormt een belangrijk onderdeel van dit wetsvoorstel.

5. Nationaal tussendoel voor 2040

De Afdeling adviseert ook om in de Klimaatwet een nationaal tussendoel voor 2040 op te nemen.

Reactie

De kabinetsreactie op het advies van de Afdeling op dit onderwerp is opgenomen onder de hoofdlijnen van de Klimaatnota.

Een volgend kabinet zal moeten besluiten over het al dan niet opnemen van een tussendoel voor 2040 in de Klimaatwet. In juni 2023 heeft de European Scientific Advisory Board on Climate Change een advies uitgebracht over een Europees 2040-doel van 90-95%, inclusief kwantitatieve berekeningen voor een EU-koolstofbudget (2030- 2050) in lijn met 1,5 graad. De Europese Commissie zal mede op basis van dat advies conform de Europese Klimaatwet een voorstel voor een 2040-doel doen. Wanneer er gekozen wordt voor een nationaal 2040-doel is het in ieder geval duidelijk dat dit niet mag conflicteren met een (toekomstig) reductiedoel voor 2040 in de Europese Klimaatwet.

6. Samenwerking tussen overheden bij de realisatie van de klimaatdoelstellingen

De Afdeling acht het van belang dat de concept-Klimaatnota ingaat op de samenwerking tussen overheden bij de realisatie van de klimaatdoelstellingen. De Afdeling adviseert daarom in de Klimaatnota in te gaan op de samenwerking tussen het rijk, provincies, gemeenten en waterschappen in relatie tot het realiseren van de nationale klimaatdoelstellingen. Het gaat hierbij om financiële middelen, expertise en bevoegdheden. De Afdeling adviseert daarbij aandacht te geven aan de knelpunten die zich daarbij voordoen en hoe wordt gestuurd op het oplossen daarvan.

Reactie

De kabinetsreactie op het advies van de Afdeling op dit onderwerp is opgenomen onder de hoofdlijnen van de Klimaatnota.

Het behalen van de Nederlandse klimaatdoelstellingen is een grote opgave die alleen behaald kan worden als alle lagen van de Nederlandse overheid samenwerken. Daarom overleggen Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen regelmatig bestuurlijk en ambtelijk over de stand van de uitvoering en de voor de uitvoering benodigde randvoorwaarden. Een belangrijk onderdeel daarvan is voldoende juridische bevoegdheden en voldoende uitvoeringsmiddelen. Het kabinet stelde ruime uitvoeringsmiddelen ter beschikking (5,6 miljard euro in periode 2023 t/m 2030) en startte recent een onderzoek om te controleren of dit afdoende is. Ook spant het kabinet zich in om gemeenten voldoende juridische middelen te geven om hun taken uit te voeren, waarvan de Wet gemeentelijke instrumenten warmte-transitie (Wgiw) een voorbeeld is. Via de regionale klimaatmonitor worden de vorderingen in de uitvoering gemonitord. Aan de hand van deze informatie kan worden bijgestuurd. Dit gebeurt onder meer bij het vierjaarlijkse bestuurlijk overleg Klimaat & Energie. Daar overleggen vakministers met bestuurders van VNG, IPO en UvW over de obstakels bij het behalen van de Nederlandse klimaatdoelstellingen.

7. Openbaar vervoer

De Afdeling adviseert het kabinet om het openbaar vervoer nadrukkelijker onderdeel te maken van het klimaatbeleid. Daarbij moet uiteraard onder meer worden gekeken naar de aanwezigheid van voldoende openbaar vervoervoorzieningen en de prijs van het openbaar vervoer.

Reactie

De kabinetsreactie op het advies van de Afdeling op dit onderwerp is opgenomen in het hoofdstuk Sector Mobiliteit.

De Klimaatnota beschrijft het huidige emissie reductie beleid dat zich met name richt op het schoner maken van mobiliteit, en niet of beperkt op het veranderen of verminderen van mobiliteit. Om deze reden komt beleid dat OV gebruik moet stimuleren minder naar voren in de Klimaatnota. In beleidstrajecten van het ministerie van Infrastructuur en Water, zoals het Toekomstbeeld OV en de Mobiliteitsvisie, is aandacht voor thema's zoals betere OV-ontsluiting en een mobiliteitstransitie.

Dit is een uitgave van:

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
Postbus 20401 | 2500 EK Den Haag
T 070 379 8911

september 2023

